

2012

tobias

TIDSSKRIFT FOR OSLOHISTORIE

FATTIGDOM
OG MINORITETER
I ARKIVENE

tobias

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning.

Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kildematerialet i Byarkivet. Navnet sitt fikk det den gang Byarkivet holdt til i ett av rådhusetårnene. Byarkivet er et sted hvor man kan få svar på det meste – akkurat som fra Torbjørn Egners Tobias i tårnet i Kardemomme by.

Løssalg kr 50,-

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra

www.byarkivet.oslo.kommune.no

Forsidebildet:

Samtidsdokumentasjon:

Fotografiet er fra prosjektet og boka «Oslo-bilder. En fotografisk dokumentasjon av bo og leveforhold i 1981 - 82». Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ud/001/008

BYENS HUKOMMELSE

Tekst: Hilde Barstad, direktør i Kulturetaten

Jeg er stolt av å presentere Tobias i ny drakt som årbok. Tobias har i år 20-årsjubileum som fagtidsskrift for Oslohistorie og arkiv. Tobias presenterer nytenkende og spennende artikler til en bred leserskare. Byarkivets rike kildemateriale gir unike kikkeshull inn i historien og Tobias er et viktig bidrag til å øke kunnskapen om byen vår.

Byarkivets visjon er å være byens hukommelse. Årets Tobias tar utgangspunkt i Byarkivets pågående arbeid med to spennende prosjekter: «Når endene ikke møtes – Fattigdom før og nå» og arbeidet med multikulturelle arkiver. Byarkivet er en aktiv pådriver for å få tilgang til ellers uhørte stemmer. Byarkivets svært vellykkete prosjekt med å samle inn privatarkiv fra ulike minoritetsorganisasjoner løftes frem i Stortingsmelding 10 – 2011/2012 «Kultur, inkludering og deltaking» og i den rykende ferske Arkivmeldingen.

I det nyskapende prosjektet «Når endene ikke møtes – Fattigdom før og nå» arbeides det for å gjøre arkiv etter Fattigvesenet tilgjengelig for publikum. Arkivet er en personhistorisk gullgruve og står på UNESCOs eksklusive norske liste over verneverdige dokumentarv. For å komplettere de offentlige arkivene har Byarkivet samarbeid med Fattighuset og =Oslo for å belyse fattigdom i dag. Medvirkning og innsamling av samtidsdokumentasjon er viktige stikkord for å være hele byens hukommelse.

TOBIAS. Tidsskrift for oslohistorie

Utgiver: Oslo byarkiv

Besøksadresse: Maridalsveien 3

Postadresse: Kulturetaten, Byarkivet, Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

Telefon: 02180/23460350

E-post: postmottak@kul.oslo.kommune.no

www.byarkivet.oslo.kommune.no

www.oslobilder.no

Redaktør: Johanne Bergkvist

Redaksjon: Sigrid Marvik, Unn Hovdhaugen, Aina Basso, Kaja Tærud Westengen

Utforming: Karin Wiwe

ISSN 0804-2454

Opplag: 1500

21. årgang

Trykkeri: Zoom grafisk

INNHOOLDSFORTEGNELSE

Hilde Barstad: Byens hukommelse	2
Aina Basso: Englemakerskene.....	4
Christin Emilsen: Til Amerika på Fattigvesenets regning	18
Anne Fikkan: Marie fra Risløkka: En fattigunges usynlige oppvekst i et av Akers villaområder på 1920-tallet	24
Knut Kjeldstadli: Et sosialt røntgenbilde av Oslo i 1920-åra.....	28
Tone Fløtten: Fattigdom i et moderne velstandssamfunn	36
Ellen Røsjø: Den kollektive hukommelsen. Minoritet i arkiv og minoritetsarkiv.....	44
Johanne Bergkvist og Kai-Samuel Vigardt: Arkiv etter romanifolket. Et minoritetsarkiv under oppbygning	54
Anne Minken: Nye perspektiver på de reisendes historie i Norden før 1800	62
Kai-Samuel Vigardt: Romanimanuš ando Baro Foro – De reisende i byen	72
Aina Basso: «Fange 59. Taterpige». Ein roman om reisande i Trondheim	84
Johanne Bergkvist og Kai-Samuel Vigardt: «en endelig løsning på taterplagen». Oslo fattigvesen og rasehygiene under 2. verdenskrig.....	88

4

18

36

72

88

I 1901 kom den alvorligste barnedrapssaken i norsk historie opp for retten i Kristiania. Seks kvinner var tiltalt for å ha medvirket til at over tjue småbarn, de fleste av dem spedbarn, mistet livet. Dette skjedde mens de fattige barna var bortsatt til pleie hos tre av de tiltalte kvinnene. Kvinnene fikk tilnavnet «englemakerskene», fordi de gjorde småbarn om til engler. Saken vakte stor offentlig forargelse og førte til en større lovendring, der bortsetting av barn til privat pleie ble underlagt langt strengere kontroll og kvalitetssikring enn tidligere.

ENGLEMAKERSKENE

Tekst: Aina Basso, historiker ved Oslo byarkiv og skjønnlitterær forfatter

Sommeren 1900 leverte en mann inn en anmeldelse til Kristiania-politiet. Han hadde satt den lille sønnen sin bort til pleie hos en «Madam Clausen» fra Strømsgodset ved Drammen, men kunne senere ikke finne igjen verken gutten eller «Madam Clausen» noe sted. Politiet begynte sine undersøkelser og fant etter hvert barnet hos Anna Mathea Johansen, som leide to rom, kjøkken og en alkove i et hus på Nordstrand. Hun erkjente at hun hadde faret med løgn og oppgitt falsk navn, hvorpå hun leverte barnet tilbake til sin far.

Ved undersøkelsene hadde det imidlertid fremkommet opplysninger som kunne tyde på at Anna Johansen hadde hatt befatning med

flere barn, og etterforskningen fortsatte i all stillhet. Dette ledet til at Anna Mathea Johansen, Martha Kristine Andresen og Pauline Olsen i november samme år ble arrestert for bedragerske forhold og falsknerier. Tiltalen ble raskt utvidet til å gjelde vanrøkt og mishandling og endte til sist med tiltale for mord. Da kvinnes hjem ble ransaket ble det funnet barnelik både i hjemmet til Pauline Olsen og i leiligheten der Anna Mathea Johansen og Martha Kristine Andresen bodde sammen.

DE UTSATTE BARN

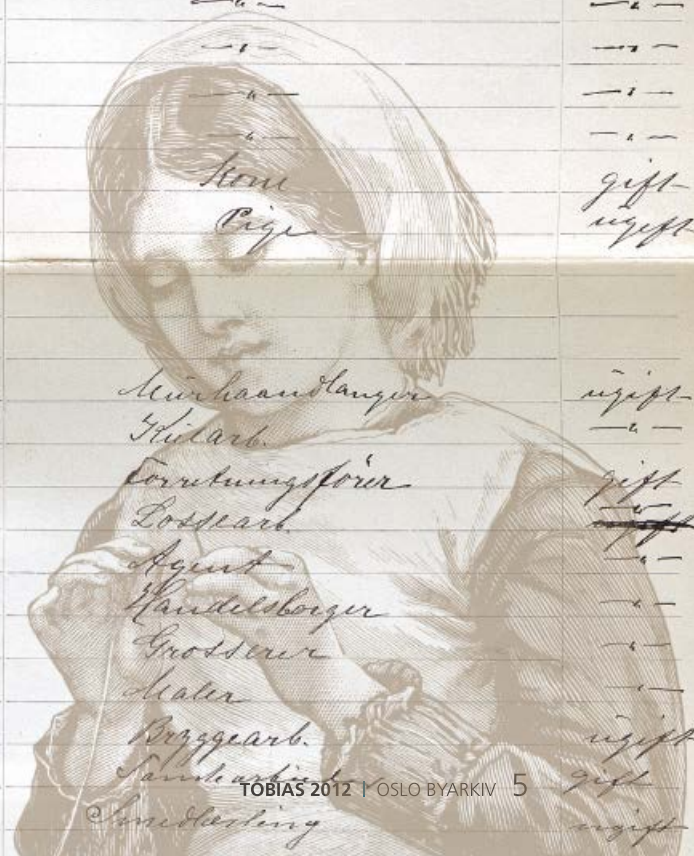
Bortsetting av fattige barn til pleiefamilier ble i Kristiania satt i system allerede ved Tukthusforordningen av 1741, som gjaldt som fattiglov

fram til Fattigloven av 1845 kom. Fra 1845 og frem til 1900 var det Kontoret for utsatte i Fattigvesenet som hadde det offentlige ansvaret for bortsettingen av de barna som enten var foreldreløse eller måtte fjernes fra fattige og dårlige hjem. Etter at Lov om forsømte barn (Vergerådsloven) av 1896 ble iverksatt ved århundreskiftet var det Vergerådet som fikk ansvaret for de barna som ble fratatt familien med tvang. Barna som var underlagt Fattigvesenets myndighet, skulle forsørges på billigste måte og helst settes bort til familier på landet. Det mest vanlige var bortakkordering av barn etter direkte avtale mellom Fattigvesenet og forpleier, men barna ble også i mange tilfeller

No.	I hvilken etage af huset. (Kjælder, 1ste, 2den etage osv.)	Personernes navne. (Fornavn og tilnavn.)	Fødselsaar (ikke alder.)		Fødested (Her opgives det præstegjæld eller den by eller forsaavidt vedkommende er født udenfor Norge, det Land, hvor han [hun] er født.)	Næringsvej og borgerlig stilling. (Ønskes opgivet saa nøjagtigt og fuldstændigt som muligt efter det, som er personens hovederhverv. For personer, som lever af formue, øjendoms, pension, legater, fattigunderstøttelse eller lignende, anføres dette.)	Her sættes for voksne personer om ugift, gift, enke, enkemand, separeret eller fraskilt.
			Mandkj.	Kvindkj.			
1	1 ^{te}	Luga Olson		1859	Sverige	Pige	uigift
2	"	Karin Rasmus Rasmussen		1874	Kristiansund	—	—
3	"	Karoline Charlotte Ridsdahl		1880	Borgund	Kone	gift
4	"	Olafine Olsen Ekeberg		1881	Lande	Pige	uigift
5	"	Mina Lovise Olsen		1867	Løiten	—	—
6	"	Olga Knuthe Kristiansen		1871	Tjømo	Kone	gift
7	"	Anna Marie Olsen		1866	Hr. a:	—	—
8	"	Marie Nygaard (Engestrøm)		1878	Mos. F. Romer.	—	—
9	"	Hilda Mathilde Løff		1884	Eker	Pige	uigift
10	"	Reykjastadur Andersen Rosenberg		1873	Hr. a:	Kone	gift
11	"	Margrethe Olea Olsen		1878	Haugerfest	Pige	uigift
12	"	Marta Kristine Andersen		1875	V. Åker	—	—
13	"	Marta Mariane Amundsen		1862	Lier	—	—
14	"	Jørgine Mathilde Johansen		1857	Hr. a:	—	—
15	"	Luna Mathia Johansen		1865	Tränger	—	—
16	"	Lovise Løff Rinnan		1878	Trondhjem	—	—
17	"	Elline Dorthea Larsen		1834	Eidsvoll	Kone	gift
18	"	Elisabet Kristiane Andersen		1883	Hr. a:	Pige	uigift
19							
20							
21							
22	"	Adolf Kristianus Andersen		1877	F. Barum	Meierhaandlangere	uigift
23	"	Peter Christian Halvorsen		1879	Hr. a:	Skolarb.	—
24	"	Bruno Neuschrank		1859	Tyskland	Forretningsfører	gift
25	"	Maaron Fridrik Luning Markku		1881	Hr. a:	Lossarbe.	uigift
26	"	Karl Lauritz Holmsen		1864	Danmark	Agent	—
27	"	Einar Polfsen		1836	Kristiansund	Handelsborger	—
28	"	Johannes Henriksen		1862	Moss	Grosserer	—
29	"	Albert Mathias Ljung		1868	Norðe	Meier	—
30	"	Gustav Gustafson		1877	Sverige	Rejsearbe.	uigift
31	"	Petter Kristiansen		1858	Tramassund	Samvirkningsarb.	gift
32	"	Harald Herman Løvengren		1881	Kristiania	Samvirkningsarb.	uigift
33							

De arresterede:

Folketellingen fra 1901 er et lite kikkeshull inn til de arresterede kvinnene på Møllergata 19. Nummer 15 på lista, Anna Mathea Johansen ble i retts-saken framstilt som «den intellektuelt overlegne» av de tre hovedtaltale kvinnene i den mye omtalte Pleiebarns-saken fra 1900 og 1901.

auksjonert bort – «bortlisitert» – til lavestbydende. Bortlisiteringen gjaldt også for andre grupper som skulle forsørges av Fattigvesenet, som sinnssyke og i noen tilfeller også arbeidsføre fattige. Denne praksisen tok slutt i 1900, sammen med legdsordningen, da det ble forbudt ved lov.

Det var ofte småkårsfolk på landet som ble pleieforeldre. I tillegg til betalingen fra Fattigvesenet fikk de billig arbeidskraft på gården. Dødeligheten blant de bortsatte barna var høy; særlig blant de privat utsatte og dobbelt så høy blant uektefødte som blant ektefødte barn. Den hyppigste dødsårsaken for barn var tarmsykdommer. Pleiebarna ble i større grad ofre for dette enn andre barn, grunnet dårlig ernæring, ofte mat av dårligste sort, kombinert med mangelfull kunnskap om barnestell, urenslighet og overfylte, usunne boliger.

Det fantes også en mer uoffisiell barnebortsetting. Privat bortsetting var en mulighet for unge, ugifte mødre som ville unngå den avklaringen av hjemstavnsrett som utsetting gjennom Fattigvesenet

ville medføre: Om moren bodde i Kristiania og barnet ble utsatt gjennom Kristiania Fattigvesen, skulle regningen betales av fattigvesenet i det amtet moren sognet til, og slik ble det uvegerlig kjent i hjembygda at den unge kvinnen hadde fått et barn, og det uten å være gift. Mange ønsket dessuten å sette barna bort privat, fordi det da syntes enklere å ha kontroll med pleiefamilien og å få barnet tilbake på et senere tidspunkt, noe man ikke kunne gjennom Fattigvesenet. Det var altså etterspørsel etter private utsettelse av barn, og det var slik Anna Mathea Johansen og hennes medhjelpere kunne iverksette sin groteske virksomhet.

«MADAM CLAUSEN» OG KOMPANJONG

Morgenbladet hadde 30. september 1901 et utførlig referat fra rettsaken, som pågikk mellom 23. september og 1. oktober den høsten. Det var gjennom avisannonser at hovedpersonen i saken, tiltalte «No. 2», Anna Mathea Johansen, fikk tak i de fleste av barna. Hun møtte mødrene, «spillede komedie», oppga falskt navn og avtalte betaling, enten 14-20 kroner månedlig, eller en engangssum på 150-200 kroner, noe som tilsvarte en årslønn for en

løsarbeider. Det var imidlertid bare i starten hun gikk med på å få månedlig betaling kontra en større engangssum for barna, for «da hun saa, hvor daarligt det gik med Børnene, forstod hun, at hun vilde tjene bedre paa disse sidste Betalingsvilkaar.»

Anna Mathea Johansen var i 1900 35 år gammel og må ha klart å både inngi tillit og virke troverdig i rollen som omsorgsfull pleiemor. Hun kalte seg ofte «Madam Clausen», påstod hun var fra enten Drammen eller Ski, men nevnte aldri Nordstrand, der hun egentlig losjerte. Hun var noen ganger enke, andre ganger gift, men barnløs kvinne; velstående, med en mann som var håndverker. Hun ønsket seg barna for sin egen del og ikke for fortjenesten, fortalte hun mødrene, for hun var så glad i barn og hadde ikke kunnet få noen selv. Barna skulle attpåtill arve henne. Alt var selvsagt løgn fra ende til annen. Anna Mathea Johansen var verken gift eller velstående, og knapt noen av barna overlevde en måned i hennes pleie. I tillegg hadde hun allerede selv to barn, begge født utenfor ekteskap.

Anna Mathea Johansen tok til sammen til seg nitten pleiebarn i perioden fra oktober 1899 til

Småkårsfolk på landet ble ofte pleieforeldre og fikk dermed arbeidskraft.

Fra Åkerbergveien barnehem

arrestasjonen et drøyt år senere. Av disse døde seksten hjemme hos henne, under svært mistenkelige omstendigheter, mens et ble drept hos Pauline Olsen og puttet i en vadsekk. Barnet lå fremdeles i vadsekken i Pauline Olsens leilighet da hun ble arrestert tre måneder senere. Av de nitten barna var det to overlevende. Det ene av disse to, et fire år gammelt barn som hadde vært hos Anna i 2 – 4 måneder, var så avmagret at moren vitnet at hun aldri hadde sett noe lignende.

Saken ble i avisene omtalt som «Pleiemødre-Sagen» og allerede fra de tre hovedtiltalte ble arrestert i november 1900, gikk det ville rykter i byen, ifølge Aftenposten 6. desember. Tiltalt «No. 1» var Pauline Olsen, som i likhet med Anna Johansen fylte 35 år i 1900. Hun bistod med å skaffe barn gjennom forskjellige bedragerier, og sørget for å skaffe dødsattest og få begravd barna etter de var døde, noe hun fikk en spesiell godtgjørelse for.

«Efterat Aftale var truffet med Barnemoderen, tog No. 2 Børnene ud til Nordstrand. Her døde de efter kortere eller længere Tid. Hun pakkede saa Liget ind, lagde det ned i en Vadsæk og drog ind til Christiania til Pauline Olsen. Denne henvendte sig saa til Læger, for

hvem Barneliget blev synet, og paastod, at det var død i Christiania, og kom med andre urigtige Opgivender om Sygdom og Dødsaaarsag. De benyttede flere Læger, da naturligvis ellers de hyppige Dødsfald vilde vække Mistanke og fik da af disse Dødsattest. Et Barnelig - der saa godt ud - blev forevist under forskjellige Navne for 3 forskjellige Læger, og de fik herved 3 Dødsattester, hvoraf de 2 kunde benyttes til andre Børnelig.»

Pauline tilstod å ha drept Asta Landbergs barn Astrid, fordi hun etter å ha vært i pleie hos Anna Mathea og hennes ti år yngre medhjelper Martha Kristine Andresen, kom tilbake til Pauline «yderst vanstelt». Hun forklarte i retten hvordan hun hadde tatt livet av jenta:

«Hun tog en Morgen og hældte i Barnet en Spiseske Nafta, og da dette ikke strax virkede, puttede hun det ned i en med Vand fyldt Balje og holdt det der, til det var dødt. Oprindeligt paastod hun, at No. 2 Anna Johansen havde været med derpaa, men har senere fragaet dette og erklæret at have udført Gjerningen alene. Liget puttede hun i en Vadsæk, som blev staaende i Leiligheden til hendes Arrestation i November 1900.»

Pauline Olsen vitnet om at flere av barnelikene hun hadde mottatt fra Anna Johansen til begravelse, luktet nafta eller konjakk. Anna Johansen ga også barna kaffe og bayersk øl og oppfordret Pauline til å gjøre det samme, da dette ville fremskynde døden. Anna ga barna skummet melk, fordi de skulle få magesyke og dø. Hun pleide også å dekke barna med tunge puter og dyner dersom de skrek, angivelig for å få dem til å tie stille. Pauline Olsen forklarte at de døde barna var utmagrede da de kom til henne fra Anna Mathea, og ofte såre og hudløse på kroppen, fordi Anna Mathea bare skiftet på dem to ganger for dag, morgen og kveld.

LIKET I GAUSTADBEBKEN

Martha Kristine Andresen, 25 år gammel i 1900, var Anna Matheas medhjelper og medsammensvorne. Dommen fra lagmannsretten forteller at Martha Kristine Andresen og Helga Mathilde Røed, som fylte 24 år det samme året, bodde hos henne i den lille leiligheten på Nordstrand. Anna Mathea Johansen blir i rettsaken framstilt som «den intellektuelt overlegne» av disse tre kvinnene og Martha Kristine Andresen omtales som «et redskab» for Johansens hånd, som fikk langt

mindre økonomisk kompensasjon for ugjerningene enn Anna Mathea selv.

Selv om også Martha Kristine Andresen bodde på Nordstrand og hjalp Anna Mathea Johansen med å ta seg av barna, hadde hun selv tatt til seg ni barn i løpet av året 1900 som hun hadde i pleie på tre forskjellige adresser: Urtegata 18, Borggata 16 og Normannsgata 14. Seks av disse mistet livet.

Også «no. 6», Helga Mathilde Røed, tok til seg fem barn mens hun bodde hos Anna Mathea på Nordstrand, men dommen beskriver at hun kom mer tilfeldig og uskyldig inn i virksomheten, som i lengre tid var blitt drevet av de to andre kvinnene. Helga Mathilde hadde ikke noen direkte økonomisk interesse av forbrytelsen og hennes behandling av barna ble «foretaget efter instrux fra no. 2.» Helga Mathilde Røed var gift med Anna Matheas bror, og ga ifølge Morgenbladet et sympatisk inntrykk i retten, i motsetning til Anna og Martha, som forklarte seg ytterst kaldblodig om sine ugjerninger. Hun forklarte at hun hadde kommet i huset til svigerinnen i mai 1900, dels for å hjelpe henne med barna, dels fordi hun ikke hadde noe annet sted å bo. Hun hadde etter instruks fra Anna lagt puter over

barna når de skrek, men alltid passet på at der var tilstrekkelig med luft til dem.

Anna ville ikke at noen skulle vite at hun hadde pleiebarn, «fordi hun alltid havde syntes, det var saadan Skam at drive den Slags Forretning», som hun selv forklarte. En av grunene til at husvertene ikke oppdaget virksomheten, kan ha vært at både Anna, Martha og Helga hadde egne barn, som laget nok lyd til å dempe de skrikene fra pleiebarna som ikke ble kvalt av puter, «Gamascher» eller filler stappet i munnen på dem.

I tillegg til disse, var det enda to kvinner som i noe mindre grad var involvert i virksomheten. Marthas søster, Karoline Mathilde Venner-skoug, 39 år gammel i 1900, ble innblandet i saken ved at hun assisterte Anna Johansen i å kvitte seg med et av barnelike. Karoline var mye hos søsteren og visste at fem barn hadde dødd i Marthas pleie. En dag kom Anna til henne med liket av et nyfødt barn innpakket i papir:

«Det gjaldt at faa dette Barn bragt tilside, og Anna bad om Bistand hertil. Det var Tale om at ro ud paa Havnen og sænke det ned, men efter Forslag af Tiltalte blev liget af Anna og hende bragt op i Vestre Aker og der lagt i Gaustadbækken - en Dæl,

hvis Vand det var Tiltalte bekjendt at ikke benyttes til Drikke.»

Karoline forklarte ellers at hun visste lite om hvordan barnestellet var hos Anna. Ifølge lagrettsdommen var hun tidligere straffet to ganger omtrent tjue år tidligere, begge gangene for tyveri.

Den siste som stod tiltalt denne høsten var den da 71 år gamle jordmoren Severine Pettersen Hochst, som hadde egen fødselsklinikk i Wessels gate. Hun forklarte at hun hadde trodd at Anna Mathea Johansen var en ganske velstående enke, og hadde ifølge rettsreferatet forsynt henne med sju barn. Hun påstod hun trodde Anna skulle fungere som et mellomledd mellom henne selv og pleieforeldrene, som skulle være bondefolk. Hun nektet for å ha visst noe som helst om at Anna beholdt barna eller om barnas

videre skjebne. Ifølge rettssaken spedde hun på levebrødet sitt ved å putte en anseelig del av summen de ugifte mødrene betalte for å få barna sine bortsatt til private pleieforeldre, i egen lomme. Dette nektet hun for.

«ET GLÆDENS BUDSKAB»

Pauline Olsen tilstod å ha drept ett barn, men døde før domfellelsen og fikk således ingen annen straff for

det hun hadde gjort enn et ni måneders opphold i kretsfengselet i Møllergata 19. Den statlige folketellingen, som ble foretatt 3. desember 1900, forteller at Pauline Olsen var en ugift vaskepike fra Romedal, født i 1865 og med sedvanlig adresse Breigata 25 på Grønland. Ifølge Helserådets dødsfallsprotokoll døde hun 26. august 1901 av «Hæmaturia», altså blod i urinen. Nærmere dødsårsak er ikke

spesifisert, men hematuri kan skyldes kreft i nyrer, urinblære eller urinledere, men også infeksjoner, nevrologiske sykdommer, nyrestein eller forgiftning.

Verken Anna Mathea Johansen eller Martha Kristine Andresen tilstod å ha drept noen av barna med overlegg. Martha Kristine Andresen forklarte seg i retten om hvert enkelt av de fjorten barna hun hadde vært med på å pleie,

Englemakersker:
Avsløringen av de groteske barne-
drapene i 1900
førte til lovendring
og økt tilsyn av for-
holdene pleiebarna
levde under.
Udaterte foto fra
Åkerbergveien
barnehjem.

om forpleiningsmåten og om døds-
måten. Hun tilstod at hun skjønnte det
kunne være galt å gi barna skummet
melk, men at «hun maatte gjøre det
saa billigt som muligt for at leve.»
Seks av hennes ni pleiebarn døde og
dødsårsaken ble angitt til krampe
eller diaré. Hun forklarte i likhet med
Anna at engangsbetalingen lønte seg
fordi barna ofte døde fort, noe hun
hadde erfart i huset til Anna:
«Hun hadde forøvrig liden Erindring

om, hvad der passerede, idet 'hun
ikke syntes, hun havde noget med det
at gjøre, og derfor fæstede sig mindre
ved det.' Hun havde faaet Ordre af
Tiltalte No. 2 til at lægge Puder over
Børnene, og gjorde ogsaa dette.»

Hun erkjente altså at hun hadde
lagt puter over barna når de skrek,
«og det ikke blot Fjærpuder, men
endog en tung Stampelopude», noe
hun hadde lært av «No. 2», Anna
Mathea Johansen, som ifølge Pauline

Olsens vitneforklaring lot et av barna
ligge under tunge puter oppimot to
og en halv time, så det ble helt blått
og «det dampede af det.»

Pauline forklarte videre at «[e]n
Gang, en af Børnene var død, kom No.
2 til Pauline og sagde, at idag havde
hun et Glædens Budskab til hende,
for nu var en af Børnene død, og hun
tillagde, at det ikke var nogen Sag, om
det vilde gaa ligesaa fort med de
andre.»

Anna påstod på sin side at Pauline flere ganger hadde «opfordret hende til ligefrem at 'pille Livet' ud af Børn, som No. 2 for deres fælles Regning havde i Pleie, og havde kaldt hende en 'Jaale', fordi Børnene ikke hurtig nok blev expederede over i en anden Verden.»

Anna nektet for å ha drept barna og syntes det var besynderlig at så mange barn skulle dø så fort. Både Anna og Martha påstod at en del av barna led av venerisk sykdom da de kom til dem i pleie. Til tross for dette lot de andre barn ligge sammen med disse og benytte de samme klesplaggene.

Anna sa i sin vitneforklaring at hun alltid ga barna kokt og nysilt melk, som var utblandet med vann. Hun sørget alltid for rene flasker og kokte smokkene. Barna fikk ikke mat til bestemte tider, men når de våknet og skrek, og hun vasket vanligvis barna hver morgen over hele kroppen. Barna lå i en kasse, som innvendig og utvendig var foret med grønn duk. Nyankomne barn ble lagt i kassen, men uten at denne ble rengjort etter de som var døde. Hun hadde ikke meldt noen barn til Sunnhetskommisjonen, selv om hun visste at dette var påbudt. Hun innrømte at hun hadde lagt puter på de fleste barna, men som oftest bare

i fem minutter av gangen og alltid med nok luft, for at de skulle være stille og sove. Hun brukte for det meste lette puter, men også av og til *stampeloputer*, forklarte hun.

Årsaken til at hun startet forretningen var at hun hadde hatt smått med penger, så hun bestemte seg for å ta til seg pleiebarn. Dette var en periode i norsk historie med høy fattigdom og massearbeidsledighet etter krakket i 1899. Folk gjorde seg til forbrytere for et brød og det var vanskelig å få fattigstøtte dersom du var arbeidsfør – selv om det ikke var arbeid å finne eller særlig å tjene som arbeider. Om man tjente 150 kroner per pleiebarn og tok til seg 20 barn, beløp inntekten seg til 3000 kr – en svært anselig sum i 1900. Når bare ett eneste pleiebarn ga en vanlig årslønn for en løsarbeider, var det gode penger å tjene på onde handlinger.

Anna Mathea Johansen var født i Skoger og står registrert i den statlige folketellingen for 1900 som ugift tjenestepike. Hun satt på dette tidspunktet fengslet i Møllergata 19, sammen med Pauline Olsen og Martha Kristine Andresen. Hennes «sedvanlige adresse» var Tøyengata 12, der vi i folketellingen finner hennes nære slektninger, familien Røed.

Anna Mathea Johansen og Martha

Kristine Andresen ble begge dømt for mord til straffarbeid på livstid, samt å betale erstatning til statskassen på 50 kroner hver. Hvor de biologiske barna deres ble av sier kildene ingenting om, men de ble kanskje bortsatt til pleie. Man kan alltså håpe de fikk et bedre liv enn deres mødre ga sine pleiebarn.

I folketellingens merknadsfelt for Tøyengata 12, står det at familien Røed på tidspunktet for tellingen var flyttet. Hadde de rømt? Helga Røed var fra Nordby i Ski og gift med Johannes Røed, født i 1872, som var fabrikkarbeider ved Hjula veveri og altså den yngre broren til Anna Mathea Johansen. De hadde tre døtre, Hjørdis på fem år, Eva på ett og en nyfødt og fremdeles u døpt jente. I tillegg bodde en yngre, ugift svigerinne sammen med dem, som var «Linjererske v. Papirforr.», men også hun var forsvunnet på tellingens tidspunkt.

Helga Mathilde Røed var ikke tidligere straffet. Hun ble dømt til fengsel i tjuefem dager på vann og brød og til å betale erstatning til statskassen for saksomkostninger på ti kroner. Severine Pettersen Höchst ble siktet etter straffelovens kapittel 21 § 1, «for i hensigt at forskaffe seg eller andre en uberettiget vinding at have voldt en anden

formuestab derved, at hun gennem falske foregivender eller ved at lægge skjul paa sandheden eller ved anden skuffende adfærd hos nogen har fremkaldt eller styrket en vildfarelse, – ved i juli 1900 at opgive for Sofie Nilsen og Alma Flem, at deres børn Johan og Ragna blev bortsat til pleie med en betaling af 200 kroner til henholdsvis snedker Kristian Andersen i Skaugær og en rig bondekone, medens børnene i virkeligheden bortsattes til no. 2. for 150 kroner, idet no. 4. selv beholdt 50 kroner af betalingen.»

Hun ble dømt til fengsel på vann og brød i åtte dager. Karoline Mathilde Vennerskoug ble idømt samme straff, men ble fritatt for å betale omkostninger fordi hun hadde tilstått forbrytelsen.

Aftenposten brakte følgende referat fra domsavsigelsen den 1. oktober 1901: «De Tiltalte No. 2 og 3 fortrak ikke en Mine under Domsavsigelsen, men No. 2 gjentog paa Lagmandens Forespørgsel, om de Tiltalte ønskede at uttale noget i Anledning af Dommen, sin Udtalelse fra igaar,

at hun ikke kunde vedtage, da hun ikke var skyldig i Mord.»

«MAGRE, SOM UDSATTE BØRN PLEIER AT VÆRE»

Lagrettsdommen lister opp alle barna ved navn, samt navnet på deres mødre, men mødrenes navn ble ikke offentliggjort i avisene, etter at lagmannen under domsavsigelsen henstilte referentene til «at vise Hensynsfuldhed mod de ulykkelige Barnemødre.»

Ifølge Morgenbladet 30. september, forklarte flere av mødrene at Anna Mathea Johansen hadde henvendt seg til dem etter at barna deres var døde, for å heve den månedlige summen. Hun påstod da at barna deres hadde det godt og var sterke og raske. Ifølge mødrenes vitnemål var de fleste barna absolutt friske og sterke da Anna fikk dem i forpleining. Men innen 14 dager var omme var de fleste av dem avgått ved døden.

En eldre kone, Wilhelmine Johansen, hadde hatt et av barna til forpleining før Anna tok over. Hildora Hansens barn Arthur William avgikk ved døden samme kveld som Anna mottok ham.

Wilhelmine Johansen

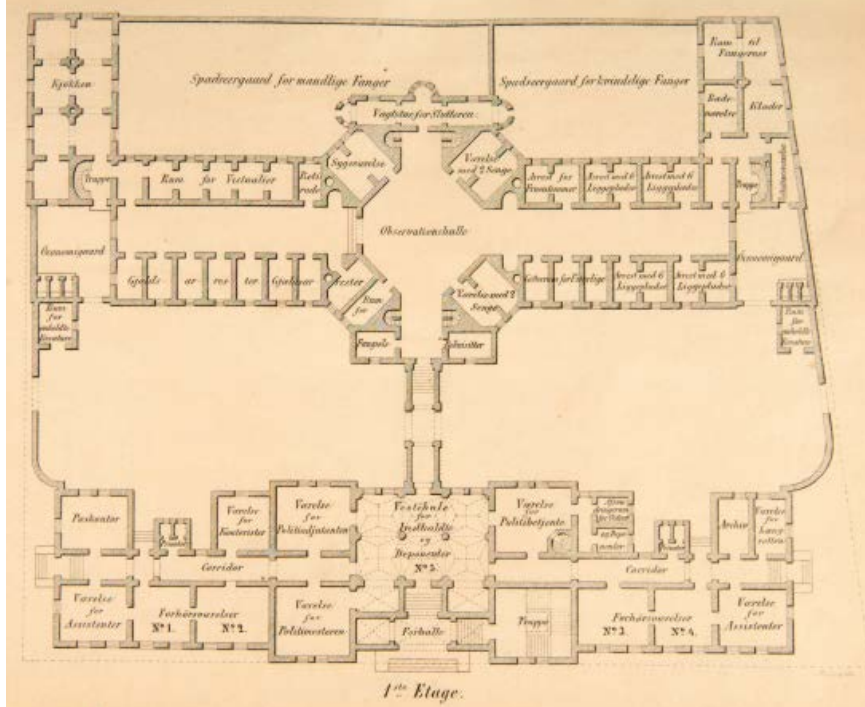
vitnet om at gutten var absolutt kjekk, frisk og kraftig da hun ga ham fra seg og ble ganske rystet da statsadvokaten fortalte henne om guttens skjebne.

Det var stor barnedødelighet i

Kristiania rundt 1900, og tuberkulosen herjet. Professor Ellen Schrumpf skriver at barnedød i arbeidermiljøene på Kristianas østkant trolig ble erfart i tråd med

gamle forestillinger om at mennesket ikke hadde noen innflytelse over døden: det var nedfelt en forventning om at man ikke kunne hente barnedødsfall ut av skjebnens klør. Legebesøk kostet svært mye og det hørte trolig til sjeldenhetene at lege ble tilkalt.

Dette kan kanskje forklare hvorfor legene som hadde utstedt dødsattestene ikke ble mistenksomme for å ikke ha blitt forevist barna mens de var i live. Legene, som heller ikke blir navngitt i Morgenbladet, forklarte for retten at de ikke hadde sett merker som kunne tyde på ytre vold på de døde barna og stolte derfor på pleiemødrenes påstander om at barna var døde av naturlige årsaker, som kramper, magesyke eller diaré. De sakkyndige, Professor Harbitz og cand. med. Fin Holmsen, obduserte fire barnelik, men tre av disse var kommet for langt i forråtnelsesprosessen til å fortelle noe sikkert. Det siste barneliket, som ble funnet hos Anna Mathea ved hennes arrestasjon, viste derimot tegn på kvelningsdød og hadde lungeødem og blodutredelser på lungene. Heller ikke de sakkyndige fant tegn til ytre vold på barna. Det som gjorde forholdet med de tiltaltes virksomhet så eiendommelig, forklarte de, var at

nesten alle barna døde, at de døde ganske straks etter at de var kommet til dem og at de døde hele året rundt, slik at tanken på epidemi var utelukket. Professor Harbitz meddelte til sammenligning at den

offisielle statistikken på mortaliteten blant utsatte, uekte pleiebarn de siste årene viste at det gjennomsnittlig var 1/3 av barna som døde.

De sakkyndige uttalte videre at å
fôre barn med skummet melk var å

Fortegnelse

over folketallet den 31te december 190/

i gaarden (huset) no. 19

Møller

gade

i Kristiania by.

Regler,

som maa iagttages ved listens udfyldning:

1. Listen udfyldes efter den tilstand, som fandt sted ved udgangen af aaret 190/, uden hensyn til de forandringer, som senere maatte være foregaaede. Følgelig medtages under tællingen de, som **levede 31te december**, men døde i begyndelsen af påfølgende januar, medens omvendt børn, der fødtes efter 31te december, udelades.

2. I listen opføres:

alle de personer, som **hørte hjemme i huset den 31te december, selv om de er midlertidig bortrejste.** Rejsende og besøgende, der blot for kortere tid opholder sig i byen, skal ikke medregnes.

Til midlertidig bortrejste henregnes ogsaa sjøfolk, der er ude paa rejse, samt logerende (f. eks. studenter, skoleelever), der før afrejsen opsagde sit logis, men om hvem det vides, at de efter ferierne vil komme tilbage til byen.

(Skolebørn skal opføres paa denne liste, selv om der cirkulerer andre lister, hvorpaa de blir antegnede).

3. Næringsvej maa opgives saa nøjagtig som muligt. Kontorfolk anmodes om at skrive ikke blot »kontorist« eller »assistent«, men at tilføje oplysning om, **paa hvad slags kontor de arbejder** o. s. v. Andre folk, der har fast arbejde, maa opgive, hvad slags dette er, om det er noget haandværk eller fabrikarbejde, saasom ved maskinværksted, anden fabrik, teglværk, mølle, bryggeri, tomtearbejde, bryggearbejde, eller hvad det ellers kan være. Er der sønner eller døtre, som bor hjemme, men arbejder for andre, maa ogsaa for dem næringsvej anføres. For enker og andre voksne ugifte kvinder maa anføres, om de lever af sine midler, har pension eller driver noget slags næring, saasom pensionat, handel, spiseforretning, syforretning eller deslige. For logerende maa ligeledes næringsvej opgives; det er ikke nok blot at sætte »logerende«

Endelig bedes svar vedtegnet paa følgende spørgsmaal:

- a) Hvormange **etager** har huset? Beboelseskjælder og kvist **ikke** iberegnet
- b) Findes beboelseskjælder i huset?
- c) Findes kvistelighed i huset?
- d) Hvormange **beboede** familiebekvemmeligheder?

Deraf	bekvemmeligheder paa	værelser (pigekammer iberegnet) og	kjøkken
»	do.	do.	do.
»	do.	do.	do.
»	do.	do.	do.
»	do.	do.	do.
»	kjælderlejligheder	do.	do.
»	do.	do.	do.

Tallet paa bekvemmeligheder og værelser bedes her tilsatte, og ved »kjøkken« sættes, dersom 2 familier har det fælles, $\frac{1}{2}$; er der 3 om kjøkken, sættes $\frac{1}{3}$ o. s. v., samt 0 dersom intet kjøkken hører til bekvemmeligheden.

- e) Hvormange beboelseskvemmeligheder staar ledige af mangel paa lejere?
- f) Hvor store er disse ledige bekvemmeligheder? paa værelser og kjøkken.

Foto s. 14:

Tilsto: 35 år gamle

Pauline Olsen tilsto å ha drept ett barn, men døde før domfellelsen og fikk ingen annen straff for det hun hadde gjort enn et ni måneders opphold i krets-fengselet i Møllergata 19. Foto av fengselets bakgård ca. 1920. Fotograf ukjent. A-10002/Ua/0029/022

Kilde s. 14: Plantegning Møllergata 19, første etasje. Ukjent arkivskaper.

Foto s. 15:

Kildekopi av folketelling 1901, Møllergata 19

Man anmodes om at gjennomlese og nøje at befolge de paa fortegnelsen trykte overskrifter og anvisninger.

betrakte som vanrøkt.

Det var Sunnhetskommissjonen som skulle føre tilsyn med pleiebarn som ble utsatt utenom Fattigvesenet, men dette pleiehjemstilsynet var ifølge Anne-Lise Seip illusorisk. Det vakte offentlig forargelse at englemakerskene så enkelt hadde klart å unndra seg tilsyn. I Morgenbladet, to dager etter domfellelsen, skrev «Medicus» inn et leserbrev der han foreslo at likene av utsatte pleiebarn

alltid skulle bli obdusert, slik at «[b]ehandlingen af disse Ulykkelige [vilde] blive bedre, og Forbrydelser, som de i disse Dage afslørede, blive sjeldnere.»

Ille var det ellers at distriktslegen i Aker, Hennum, faktisk hadde vært på inspeksjon hos Anna Mathea Johansen ved et tilfelle, uten å finne noe å bemerke:

«Distriktslægen fandt Forholdene der hverken verre eller bedre, end

det pleier at være i den Slags Anstalter. Børnene hos hende var magre, som udsatte Børn pleier at være.»

Denne opplysningen, sammenstilt med den høye dødeligheten hos utsatte barn, sier mye om forholdene disse stakkars ulykkelige måtte leve og dø under – også når de ikke var i forpleining hos kaldblodige mordere. •

Kilder

Helserådet, Administrasjonen, hovedarkivet. Ic, Protokoll over anmeldte døde 1901-1905.
Folkeregisteret, Gbb, Folketelling 1901, Møllergata 19.
Statsarkivet i Oslo, Oslo lagdømme. Domsprotokoll nr. 8. 22.01.1901-20.12.1901

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten, morgen. 23.09.1901:1: «Pleiemødre-Sagen.»
Aftenposten, morgen. 28.09.1901:1: «Pleiemødre-Sagen.»
Aftenposten, morgen. 01.10.1901:1: «Pleiemødre-Sagen.»
Morgenbladet, morgen. 23.09.1901:1: «Pleiemødrene for Lagmandsretten.»
Morgenbladet, morgen. 25.09.1901:1: «Pleiemødresagen.»
Morgenbladet, morgen. 30.09.1901:1: «Pleiemødre-Sagen.»
Morgenbladet, aften. 30.09.1901:1: «Pleiemødrene for Lagmandsret.»
Morgenbladet, morgen. 01.10.1901:1: «Pleiemødre-Sagen.»
Morgenbladet, aften. 01.10.1901:1: «Dommen i Pleiemødresagen.»

Barne- og familiedepartementet (2004). *NOU 2004: 23. Barnehjem og spesialskoler under lupen Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste/Informasjonsforvaltning.
Bergkvist, Johanne (2009): «Pleiebarnas historie.» I: *Tobias. Tidsskrift for oslohistorie. Tema: Fattigdom*. Bård Alsvik (red.). Oslo byarkiv, nr. 2/ 2009.
Hagen, Gerd (2006): *Barnevernets historie*. http://www.forskningsradet.no/prognnett-vfo/Artikkel/Barnevernets_historie/1224698373540 [Lesedato 21.08.2012]
Melvold, Erik Oluf (1998). «*Pleiebarna.*» Hefte 27 i serien «temahefter om byen vår» Oslo: Oslo kommune, Skoleetaten, Skoleadministrasjonen.
Odelstinget (1903). *Ot. Prp 18 1902-1903 Ang. forslag til lov om tilsyn med pleiebørn m.v.* Kristiania.
Schrumpf, Ellen (2012): «En tredje vending i barndomshistorien?» I: *Historisk tidsskrift*.
Ida Bull (red.). Universitetsforlaget, nr. 2/ 2012
Seip, Anne Lise (1994): *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo, Gyldendal norsk forlag.

LOVENDRING

I kjølvannet av saken ble det i 1902 nedsatt en komité som skulle utarbeide utkast til ny lov om tilsyn av pleiebarn, og Odeltingsproposisjon nr. 18, 1902-1903, var viet et utkast til ny lov som bedre skulle sikre kårerne for de utsatte barna, ved at kontrollen med pleieforeldrene ble skjerpet. Det var Sunnhetskommisjonen som skulle påse at barnet ble forsvarlig behandlet på det stedet det var anbragt. Hvis ikke kunne kommisjonen pålegge stedets fattigstyre å sørge for at barnet ble omplassert på tilfredsstillende måte et annet sted. De utgiftene som dermed fulgte kunne Fattigvesenet kreve erstattet etter de vanlige reglene for fattigunderstøttelse. Imidlertid var de tidligere bestemmelsene ikke gode nok for å sikre pleiebarnas kår:

«Disse bestemmelser har vist sig ikke at være tilstrækkelige til at hindre, at der endog i større udstrækning kan blive begaaet misligheder med forpleiningen af udsatte børn; navnlig er dette blevet godtgjort ved, hvad der fremkom under en retssag i Kristiania i aaret 1901, hvorunder nogle pleiemødre blev domfældte for mishandling af de hos dem udsatte børn og til dels endog for mord paa disse. Departementet fandt derfor at burde tage under overveielse, hvorvidt ikke tilsynet med pleiebørn burde skjærpes, og lod ogsaa udarbeide et foreløbigt udkast til de lovbestemmelser som i saa henseende antages fornødne. [...] De nylig i landets største kommune afslørede tilstande, hvorunder saadanne ulykkelige smaabørn kunde leve og dø uden nogen kontrol fra samfundets side, talte indtrængende om, at en reform var nødvendig.»

Komiteen tok også under overveielse, hvorvidt man ikke for fremtiden skulle kreve at alle som mottok pleiebarn, etter samme prinsipp som i «enkelte fremmede lande,» på forhånd skulle ha ervervet bevilgning til dette, samt at

«ethvert pleiehjem maa være undersøgt og godkjendt af det offentlige, forinden noget pleiebarn kan anbringes der.»

Det var stor uenighet om behovet for en slik lov, trass i at loven var fremmet på bakgrunn av den skandaløse barnedrapssaken i 1901. Etter mye debatt og årelang behandling i Stortinget ble «Lov om tilsyn med pleiebarn» endelig sanksjonert 29. april 1905.

Pleiebarn ble definert som barn som var bortsatt mot betaling og som ennå ikke var fylt 14 år. I tillegg til å innskjerpe tilsynet med pleiebarna, ga loven forskrifter som gjaldt for fosterhjem og barnehjem. Ingen skulle motta pleiebarn uten å ha fått tillatelse, og hjemmene skulle godkjennes på forhånd. Pleieforeldrene skulle være hederlige og pålitelige og yte forsvarlig og ordentlig forpleining. Om ikke kravene ble tilfredsstillt, kunne tillatelsene trekkes tilbake.

Tilsynet med barnet skulle i de tilfellene der pleiehjemsforholdene ikke var tilfredsstillende, føres av en mann eller kvinne som bodde i nærheten, som helserådet anså som skikket for vervet. Tilsynshavende skulle «mindst én gang i maaneden til ubestemt tid at indfinde sig i pleiehjemmet» og skulle etter hvert tilsynsbesøk gjøre optegnelser i en bok i pleiehjemmet. Dersom forholdene i pleiehjemmet eller betalingsvilkårene ikke ga «fornøden betryggelse», skulle Helserådet overta omsorgen eller anbringe barnet et annet sted, på tilfredsstillende måte. En rekke paragrafer var betinget av at kommunestyrene selv ønsket å innføre dem, derfor kunne kommunestyrene til en viss grad selv velge om de ville følge lovverket. Loven i sin helhet ble kun gjort gjeldende for et mindre antall kommuner og i 1936 var det bare en sjuendedel av landets kommuner som anvendte hele loven i sitt distrikt.

I en tid med stor arbeidsledighet og få muligheter i Norge, var det mange som lot seg friste til å reise til Amerika. De aller fattigste hadde ikke råd til denne reisen, og de som ikke fikk økonomisk støtte fra familie eller venner var avhengig av tilskudd fra Fattigvesenet. Men hva var egentlig myndighetenes hensikt med denne støtten? Ble Amerika brukt som en norsk fattiganstalt?

istockphoto

TIL AMERIKA PÅ FATTIGVESENETS REGNING

Tekst: Christin Emilsen, historiestudent ved Universitetet i Oslo

«Der har mange Tusind Landsmænd vundet Hvad der her er nægtet dem at faa. Der har deres Flid og Stræben vundet Lønnen som de her ei kunde naa. O, med Vemod nødes jeg at sige: Norden var et herligt Fædreland, Baade for den mer og mindre Rige; Men ak nu, - ei for en fattig Mand».

Strofen ovenfor er hentet fra skillingsvisen «Emigrantens Afsked», og gir et sterkt bilde av følelsene til mange norske utvandrere. I Amerika var det mer jord, flere jobber, og bedre lønn for det arbeidet man utførte. Kanskje var dette også grunnen til at personen

som skrev skillingsvisen valgte å forlate hjemlandet. Han eller hun var heller ikke alene; nærmere én million nordmenn valgte å forlate Norge og prøve lykken i «det løfterike landet» på 1800- og 1900-tallet. Men hvem var egentlig disse utvandrerne?

Mange reiste på grunn av fattigdom og få muligheter i Norge. Allikevel er det viktig å huske på at å reise til Amerika, da som nå, var kostbart. Kommunene i Norge slet med store utgifter til fattigomsorg. Mange trengte støtte, og noen hadde også behov for mye støtte. Så kommunene derfor emigrasjon som en mulighet til å kvitte seg med

og ekskludere særlig kostbare fattige? I 1869 uttrykte den Wisconsin-baserte avisen Fædrelandet og Emigranten sin bekymring for nettopp dette. De ergret seg over at ei jente fra Vestre Aker var blitt sendt av Fattigvesenet til Amerika:

«Hvis Vestre Aker fattigvesen virkelig har sendt dette ulykkelige Væsen herover, saaledes blottet for alt og det ene og alene for at fri sig for den Byrde at underholde hende, hvilket vi har al Grund til at antage for Sandhed, da overlade vi til enhver Christen at bedømme denne Handling.»

Var det virkelig slik som frustrerte norsk-amerikanere hevdet?

På Fattigvesenets regning:
*Var Amerika en fattiganstalt for
 Norge slik mange hevdet?*
 Foto: Christin Emilsen

Sendte Fattigvesenet i Norge såkalte «ulykkelige» og «udugelige» folk til Amerika for å bli kvitt dem, og for å spare penger?

FATTIGVESENETS KILDER

For å få en dypere forståelse av denne praksisen, må vi se på

arkivene etter Fattigvesenet. Fattigomsorg var kommunenes ansvar, og Fattigvesenet skulle føre oppgaver og protokoller over de trengende og over bidrag som ble gitt. Oversikten over de fattige ble skrevet i en manntallprotokoll som blant annet inneholdt navn på de understøttede, alder, samt til dels årsaken til behovet for støtte. I tillegg skulle Fattigvesenet føre en

forhandlingsprotokoll, en dagbok og en kopibok. Enkelte steder, blant annet i Aker, førte man også en understøttelsesprotokoll. Dette var en oversikt over personer som fikk støtte, deres familie og stilling, hva de fikk i støtte, samt hvor mye. Dessverre har Fattigvesenets kilder fra Aker sjelden noen utførlig bakgrunnsinformasjon om de trengende.

«FOR AT FRI SEG FOR DEN BYRDE AT UNDERHOLDE HENDE»

Ved å lese hele understøttelsesprotokollen til Vestre Aker fattigvesen for perioden 1878-1887, ser man svært få bidrag til emigrasjon; kun i fire tilfeller er det gitt reise-penger til Amerika. Til tross for få bevilgninger, er det allikevel interessant å studere disse tilfellene nærmere. Den første som har fått støtte er piken Severine Olsdatter på 26 år. Hun er i protokollen oppført med ett barn, og det er til sin datter hun i 1882 har fått reise-penger til Amerika. Beløpet var på 57 speciedaler. I denne protokollen har Severine fått lite støtte av fattigvesenet i forhold til mange andre; kun tre bidrag på tilsammen ni speciedaler har hun mottatt tidligere. Hvorvidt datteren reiste alene, eller om Severine kun hadde

penger til sin egen billett kan vi ikke vite sikkert. Nærmest et tilsvarende tilfelle finner vi også med den andre som fikk støtte, piken Mette Andresen på 25 år.

Den tredje som har fått støtte er tømmermann Carl Carlsen på 46 år. Han har fått 40 speciedaler til Amerikareise, men det er vanskelig å si hvorvidt han reiste alene, eller om han hadde hatt med seg sin familie. Det var ikke uvanlig at far reiste i forveien for å tjene opp penger til billetter til resten av familien. Heller ikke Carl har mottatt mye støtte fra Fattigvesenet tidligere i denne protokollen; kun tolv speciedaler. Det fjerde tilfellet forholder seg litt annerledes. Her er Carl Sørensen oppført som hovedperson og han har tilsammen åtte barn. I 1880 har han fått 60 speciedaler i støtte til billett for sin datter Inga. I motsetning til de andre har Sørensen mottatt hyppige tilskudd hvorav en del av disse er relativt store summer. Det er derfor tydelig at Sørensen og hans familie har vært kostbare for Fattigvesenet. Til tross for at hans datter fikk støtte til Amerikareisen er det allikevel tvilsomt at denne bevilgningen, sammen med de tre andre som fikk støtte, har lettet utgiftene til fattigvesenet særlig mye i dette området.

Vestre Aker var imidlertid ikke alene om å sende ut fattige. For eksempel skrev Aftenposten i 1869 at flere kommuner på Østlandet hadde betalt hele 2000 speciedaler til et emigrasjonsbyrå for at fattige innbyggere skulle få reise til Amerika. En av disse var Fredrik Olsen Bjerketvedt fra Våler i Østfold. Selv om han fikk et større beløp (170 speciedaler) og støtte til å ta med hele familien til Amerika, ligner denne saken mye på eksemplene fra Vestre Aker.

En helt annen situasjon, derimot, finner vi i Høland. Fattigvesenet her fikk et forslag fra myndighetene i Christiania om de ville finne det hensiktsmessig å sende en mann til Amerika. Han var regnet som sinnsyk og av en så voldsom karakter at ingen institusjon ville ta seg av ham. I stedet oppholdt han seg i fengsel i Christiania. Fattigvesenet i Høland bevilget så 50 speciedaler til hans reise så lenge de ble garantert at han faktisk dro. Dette eksempelet gir et mer negativt bilde av denne praksisen, og man får inntrykk av at kommunene var svært kyniske i behandlingen av de fattige og de som levde på siden av samfunnet. Er det allikevel mulig at myndighetene også hadde gode hensikter med å støtte emigrasjon?

Drømmen om frihet:
For Fattigvesenet var støtten til en Amerika-billett et forsøk på å fri seg fra byrden om å forsørge fattige. Her fra venterommet på Ellis Island.
Foto: Christin Emilsen

Fra fattigdom: Mange fattige emigrerte til Amerika, men ikke alle hadde råd til å betale reisen selv. Her er Andreas Blochs tegning av en tiggende inderstefamilie fra 1912.

«TIL REISEPENGE FOR SIT BARN TIL AMERIKA»

I alle eksemplene fra understøttelsesprotokollen for Vestre Aker er det barn eller forsørgere som har fått støtte til å reise til Amerika. Dette gjelder også Bjerketvedt-familien fra Våler. Ut i fra politiets protokoller kan man se at det finnes personer som har fått forbud mot å emigrere fordi man fryktet at de

ikke ville stille tilstrekkelige midler for de gjenværende barna sine i Norge, og at disse dermed måtte forsørges av Fattigvesenet. Dette tyder på at det har vært et problem at barn har blitt forlatt i Norge, noe som ytterligere bekreftes av Fattigvesenets protokoller over bortsatte barn fra Kristiania i samme periode. Mange har en forelder

som oppgis reist til Amerika. Man kan tenke seg at disse barna raskt ville tilhøre en gruppe som kunne bli ekskludert fra det norske samfunnet. Støtte til emigrasjon kan dermed ha fungert som en løsning for å unngå at disse barna skulle havne i en slik situasjon. Flertallet av tilfellene er også folk som tidligere, i følge protokollen, hadde hatt lite å gjøre med Fattigvesenet. Siden sykdom og alderdom var en av de største årsakene til behovet for støtte, kan dette tyde på at det stort sett var friske og arbeidsdyktige folk som fikk støtte til utvandring.

Å reise til Amerika var en stor utgift, og det kan være grunnen til at disse personene først nå dukker opp i protokollen. Skulle de realisere drømmen om Amerika, var de nødt til å be det offentlige om hjelp. Det kan derfor tenkes at støtte til emigrasjon var en mulighet for en ny start for de mer ressurssterke av de fattige – de som kunne bli en del av samfunnet igjen. Spørsmålet blir da om vi egentlig kan anse støtte til emigrasjon som en form for sosial eksklusjon?

STØTTE TIL EMIGRASJON – EN FORM FOR SOSIAL EKSKLUSJON?

Dette er et vanskelig spørsmål å svare på. Det kommer for det første an på hvilken hensikt Fattigvesenet hadde med praksisen. Ønsket man å kvitte seg med folk som var brysomme og kostbare for Fattigvesenet? I så fall kan kanskje praksisen anses som en form for sosial eksklusjon. Eksemplet med den sinnssyke og voldelige mannen fra Høland kan støtte en slik teori. Dersom kommunen snarere betraktet de som fikk reisestøtte som arbeidsomme og friske folk som kunne skape seg et bedre liv i Amerika, var kanskje hensikten snarere en håndsrekning til å komme ut av den sosiale eksklusjon.

sjonen man som fattig opplevde i Norge. Amerika var et samfunn som var mindre opptatt av stand og status, og kunne tilby bedre jobbmuligheter og større anerkjennelse for de som arbeidet hardt. Støtte til emigrasjon kunne i slike tilfeller faktisk bidra til det motsatte av sosial eksklusjon.

Hvordan vi skal se på denne praksisen kommer for det andre an på hvordan de som fikk støtten opplevde det. Følte de glede og lettelse? Eller følte de seg utstøtt og sveket av det norske samfunnet? Følelsene varierte muligens også i de ulike tilfellene – kanskje var Severine Olsdatter glad for at hun fikk mulighet til å reise til Amerika med datteren sin, mens mannen fra

Det kan tenkes at støtte til emigrasjon var en mulighet for en

ny start for de mer ressurssterke av de fattige.

Høland kanskje hadde en helt annen oppfatning av behandlingen han fikk av kommunen. Og hva følte de andre i samfunnet – misunnelse og sinne fordi de ønsket det samme? Eller lettelse fordi kommunen som de betalte store skatter til fikk mindre utgifter? Disse spørsmålene er det nærmest umulig å finne svar på i kildene. Det står lite eller ingenting om reaksjonene på denne praksisen. Det er derfor vanskelig å svare på om vi kan anse denne praksisen som en form for sosial eksklusjon. Vi har tilfeller der det

ser ut til at hensikten bak støtten har vært god – for eksempel ved å holde familier samlet. I andre tilfeller fremstår kommunen mer kynisk – fokuset er å spare penger. Vi må også huske på at hensikten bak støtten kan ha vært sammensatt; både å kvitte seg med kostbare trengende, men også å hjelpe folk. Det er gjort lite forskning på dette området og det er derfor behov for videre studier av denne praksisen for å få en dypere forståelse av Fattigvesenets arbeid, metoder og hensikt. •

Kilder

Aker Fattigvesen, Understøttelsesprotokoll Vestre Aker 1869-1877 og 1878-1887
Nordre Høland kommune, fattigkommisjon, fattigstyre, forsorgsstyre, sosialstyre, Forhandlingsprotokoll 1864-1875
Svinndal Fattigkommisjon, Forhandlingsprotokoll 1864-1874, I: Våler Prestearkiv
Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, 6. Juni 1863

Litteratur og trykte kilder

Arkivverket (2012): *Norsk emigrasjon til Amerika 1825-1939*. Digital utstilling på: <http://digitalarkivet.no/utstilling/norge.htm> [lesedato 01.11.12]
Mørkhagen, Sverre (2009): *Farvel Norge – utvandringen til Amerika 1825 – 1975*. Oslo: Gyldendal
Seip, Anne-Lise (1994): *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-192*. Oslo: Gyldendal
Semningsen, Ingrid (1942): *Veien mot Vest – Utvandringen fra Norge til Amerika 1825-1865*. Oslo: H. Aschehoug & co.
Semningsen, Ingrid (1950): *Veien mot Vest – Utvandringen fra Norge til Amerika 1865 – 1915*. Oslo: H. Aschehoug & co.

Groruddalen historielag fikk for en tid tilbake en henvendelse fra en dansk kvinne som gjerne ville finne ut om sin mor - Maries - oppvekst på Risløkka på 1920-tallet. Det ble en spennende reise gjennom Oslo byarkivs gullgruver, men også en tankevekkende opplevelse av sosial ulikhet og glemsel.

MARIE FRA RISLØKKA: EN FATTIGUNGES USYNLIGE OPPVEKST

Tekst: Anne Fikkan, aktiv lokalhistoriker i Bydel Bjerke og har skrevet en rekke artikler i Groruddalen historielags årbøker

OPPTAKT

Historien begynte i København under første verdenskrig. Danmark var, i likhet med Norge nøytralt, men nærheten til Tyskland gjorde situasjonen spent. Landet økte sitt nøytralitetsvern gjennom å sette sine militære styrker i beredskap. En ung mann ville slippe unna militærtjenesten og reiste til Norge. Her kalte han seg «Hans Hansen» for ikke å bli oppdaget. Han fikk arbeid på Grefsen folkesanatorium. Der traff han Jenny fra Vestfold. Søt musikk oppstod, han fikk arbeid på Osterhaugsgatens høvleri, og de flyttet inn på kammeret hos en av enkene i nærheten.

Det gikk som det måtte gå; Jenny ble gravid. Men siden «Hans» var her under falskt navn, kunne de ikke gifte seg og ikke døpe Marie da hun ble født i desember 1917. Som så mange andre Kristianiafamilier, flyttet de fra trangboddheten i arbeiderstrøkene i hovedstaden til lys og luft på Risløkka, et av de nye villaområdene i Aker. Marie fikk en søster i 1920. Senere kom en bror og ytterligere to søstre. Heller ikke disse barna ble døpt.

DE FØRSTE SKRIFTLIGE SPOR

Hans Hansen var et klokt valg av navn hvis man ville leve anonymt, det må ha vært et av de vanligste

navnene i hovedstaden og den daværende nabokommunen Aker.

Byarkivet har de gamle protokollene fra Løren skole. Der fant vi det første beviset på at familien virkelig hadde bodd på Risløkka. I manntallsprotokollen over skolepliktige barn står det at Marie Hansen bodde på Sofienlund og at faren het Hans Hansen. Byarkivet oppbevarer også de gamle branntakstene for Aker. Fra branntakstregisteret fant vi gateadressen og navnet på huseieren.

Med dette utgangspunktet var veien kort til de kommunale folketellingene for Aker. Det ble gjort tellinger i 1921, 1923 og 1926. Det

er skjemaer for hvert hus, der alle beboerne er ført inn med blant annet fødselsdato, fødested og forrige adresse. Dokumentene er ikke digitalisert, men oppbevares i Byarkivet.

Nybyggerne på Risløkka hadde kjøpt rimelige tomter av Anton Tschudi, en av den tids fremsynte utbyggere som også opererte på Høybråten og Solemskogen. Ofte satte de opp en enkel hytte mens de arbeidet med å få reist sine villaer. Mange arbeidet på Standard Telefon og kabelfabrik, andre var håndverkere. Marie og foreldrene leide en slik hytte uten strøm og innlagt vann i flere år før de flyttet inn i den nybygde villaen Sofienlund i juni 1923.

Her var det innlagt vann og strøm, men utedo i hønsehuset. Villaen huset fire familier, hver hadde ett rom og ½ kjøkken. Huseieren og kona hadde ikke bedre plass enn de andre. Selv ut fra datidens standard vil vi tro at det må ha vært trangt for vår familie på to voksne og etter hvert fem barn.

«Hans» oppga ulike yrker, maskinsnekker, grunnarbeider, fabrikkarbeider, gummiarbeider og maling-fabrikkarbeider, men også at han i perioder var uten arbeid. Jenny kan neppe ha hatt mye tid til overs med

den voksende barneflokk, men i én sammenheng oppga hun at hun var syerske. Å vaske andres tøy og hus, og å ta i mot søm i hjemmet var vanlige fattigkonesysler.

Skoleprotokollene har en egen rubrikk for fravær som følge «af mangel på klæder osv. uveir». Vår Marie hadde kryss i den rubrikken.

DE GAMLE FORTELLER

Skriftlige kilder var viktige for å komme på sporet av Maries barn-dom, men aller helst ønsket datteren å treffe noen som kunne fortelle. Hun hadde tatt vare på noen fotografier etter moren som viser en familiesammenkomst på Risløkka. De var fra Maries venninne. Bjørn H. Syversen trykte bildene i sin ukentlige spalte i Akers Avis Groruddalen, og etterlyste opplysninger fra leserne. Responsen var god. Alle personene ble identifisert og deres historier klarlagt. Men ingen kunne huske Marie og hennes familie.

Skoleprotokollene hadde gitt oss klasselister. Marie Hansen var et vanlig navn. Men søsteren het Melandy. Vi trodde det skulle gjøre det lettere å huske henne. Klassene på Løren skole var på den tiden på mer enn 30 elever, men bare 6 - 7 var fra Risløkka. En klassevenninne av Melandy levde fortsatt. Selv om

Leteaksjon: «Dansk familiefar søkte dekning på Risløkka». Faksimile fra Akers Avis Groruddalen.

Rundt foto venstre side:

Familielykke: Fotografi mottatt av Marie fra bestevenninnen, Else Heen. Bildet er tatt i Risløkkveien 54 på begynnelsen av 30-tallet. Else sitter foran med hvit kjole. Foto utlånt av familien.

hukommelsen var sylskarp, kunne hun ikke huske jenta med det unorske navnet.

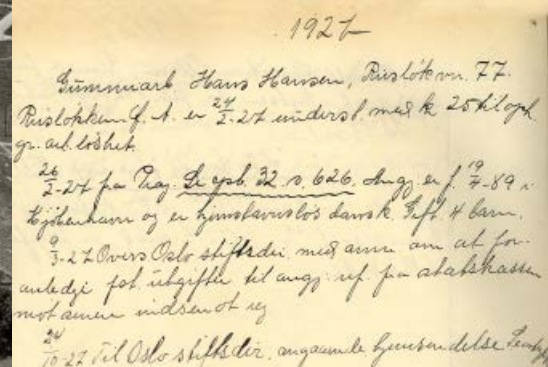
Vi samlet personer som hadde vokst opp på Risløkka og Økern i 1920 og -30-årene og spurte dem ut. De hadde alle blitt boende i området og kunne fortelle at de ikke hadde

Oppvekst på Risløkka: En viktig informant har vært Kirsten Strøm. Hun har en rekke fotografier fra den tiden Marie vokste opp på Risløkka. Dette er Risløkkveien 62 på 1920-tallet. Bildet finnes i Groruddalen historielags database.

Trangt om plassen: Løren skole sto ferdig i 1891. Bygningen rommet klasserom til de 43 elevene, leilighet til overlærer Trøen og kammer til lærerinnen. Senere kom det flere skolebygg, men barnetallet fortsatte å øke. I 1937 var det mer enn 1400 elever på Løren. Foto: Helge Skappel, Widerøes Flyveselskap AS. A-20027/Ua/0012/204, 1952

Avslørt av Fattigvesenet: Da Hans Hansen ble arbeidsløs i 1927 fikk han 25 kroner til familiens opphold. Dette førte til at hans identitet ble avslørt etter 13 år i Norge. Kilde: Aker fattigkommisjon, Journal 1927, 425/4827

observert klasseforskjeller eller sosial ulikhet. Det krydde av unger, alle gikk på Løren skole, alle lekte med hverandre, alle bodde trangt, alle hadde mange søsken, alle hadde hjemmesydd tøy og ingen hadde mye penger. Når de tenkte tilbake, så de at det likevel var viktige forskjeller. De som eide sine hus flyttet sjelden. Far hadde arbeid. Mor stelte huset. De kunne nok «kjøpe på bok» hos kolonialhandleren og i melkebutikken, men den ble alltid gjort opp. Hagebruket ga et verdifullt bidrag til husholdningen.

Våre informanter hadde ikke opplevd å gå uten mat på skolen, men husket - når vi utfordret dem - at det nok forekom hos leieboerbarna. De var også klare på at deres foreldre ikke hadde sosial omgang med sine

leieboere. Denne gruppen var heller ikke medlemmer i velforeningen; det viktigste samlingspunktet ved siden av menigheten og idrettslaget på den tiden.

Det hører med i bildet at de generelt vanskelige tidene i Norge på 1920-tallet var spesielt harde på Risløkka. Standard Telefon og kabel-fabrikk var i streik i et helt år fra sommeren 1923. Streiken var kjent ulovlig, slik at det ikke var noen streikekasse å hente bidrag fra. Det som var av leilighetsarbeid gikk, naturlig nok, til dem som kjente hverandre og var bofaste.

FLERE SKRIFTLIGE KILDER

Byarkivet oppbevarer Fattigstyrets protokoller. Her fant datteren ut at familien hadde mottatt fattig-

understøttelse ved flere anledninger. Vi kan forestille oss desperasjonen «Hans» må ha følt da han julaften 1925 måtte be om kr. 45,- for å betale jordmoren. Det var også en risiko å ta. Da, som nå, ville det offentlige prøve å få igjen sine utlegg. «Hans» må ha visst at han kunne bli avslørt.

Og avslørt ble han, selv om det tok fire år. Fattigstyret skrev til København for å få danske myndigheter til å betale, og undersøkte samtidig om Jenny kunne ha krav på arv etter moren. Etter tretten år i Norge, kom alt for en dag. Statsarkivet har oppbevart politiavhøret der «Hans» ble informert om at han og familien skulle utvises.

Den stillferdige merknaden i skoleprotokollen «Faren oppgir at familien skal reise til København» viser ikke

dramatikken: To dager før «Hans» formelt mottok utvisningsvedtaket, ble det tatt ut lysning for ham under hans rette navn og Jenny i Jacob kirke, ikke Østre Aker som Risløkka sogner til. To politibetjenter fra Sinsen politistasjon er ført opp som vitner og forlovere. Uten giftermålet ville ikke Jenny og barna kunne utvises. Hvor frivillig dette var, og hva de mente om saken, er ikke kjent. Vi kan ikke utelukke at det ble brukt utilbørlig press for å spare fattigkassen for det fem farløse barn ville hatt krav på.

Hvordan det var for mor og de fem norske barna å komme til Danmark, kan vi bare forestille oss. Barna ble døpt i stillhet i Danmark seks år senere. Marie var da 19 år. Jenny døde ikke så lenge etter dette. Marie, derimot levde til hun ble 91. Men om sin oppvekst på Risløkka, ville hun ikke fortelle.

REFLEKSJON

Risløkka var et tett, lite samfunn i nybyggertiden. Flere av «urinnvånerne» bor der fortsatt, barn og

barnebarn har overtatt villaene og bygget i hagene. Historiene de forteller fra «gamle dager» er preget av fellesskap og små sosiale forskjeller. Ingen var rike og ingen var egentlig fattige, selv om tidene kunne være harde.

De skriftlige kildene viser at bildet er mer nyansert. «Hans» og Jenny hadde det ugreit økonomisk. Til tross for at han tok det arbeidet han kunne få, måtte han gå den tunge veien til Fattigkassen. Sosialt falt «ekteparet» også utenfor; huseierne hadde liten omgang med leieboerne og menigheten var ikke noe alternativ for dem. Redselen for å bli avslørt kan også ha ført til at de holdt seg for seg selv.

Skolen fanget ikke opp at barna het noe annet enn Hansen, så «Hans» lyktes trolig i å holde masken på Risløkka. Fotografiene fra Maries venninne viser at de holdt kontakten etter at hun ble sendt til København. Vi kan anta at Maries oppvekst ikke var veldig forskjellig fra nabojentenes. På den tiden var det barna fra Lille Tøyen som voldte Løren skoles overlærer hodebry. At hun

ikke ville snakke om tiden i Oslo, kan like gjerne skyldes skam over farens svik og returen til København, som at hun hadde det ugreit på Risløkka.

Men er vår historie enestående? Da vi utfordret våre informanter, ble det klart at det kan ha vært en ganske stor gruppe som «ikke var som dem». Folketellingene viser at alle villaene hadde leieboere, ofte 2 - 3 familier. Når tidene ble vanskelige, slik de var på 1920 og 1930-tallet, er det ikke urimelig å anta at leieboergruppen ble rammet ekstra hardt. De var utenfor det viktige sosiale nettverket som huseierne hadde gjennom velforeningen og i den praktiske dugnadsånden i nybyggerområdene. Nettverket kan ha vært uvurderlig i kampen om de få jobbene som fantes, og hagebruket med poteter, en og annen villagris og hønsehold ga viktige bidrag til husholdningen.

Vi kan altså ikke utelukke at det har vært en ganske stor gruppe usynlige fattige i de nybygde villa-byene i Aker. Kildene til å gå videre med undersøkelse av dette finnes i Oslo byarkiv. •

Litteratur og trykte kilder

Fikkan, Anne (2002): «Skuddene på Standard. En beretning om dramatiske hendelser på Kabelfabrikken under streiken 1923/24». I: *Groruddalen Historielags årbok 2002*.

Fikkan, Anne (2011): «Ukjent oppvekst på Risløkka på 1920-tallet». I: *Groruddalen Historielags årbok 2011*.

Syversen, Bjørn H. (2010): «Dansk familiefar søkte dekning på Risløkka». I: *Akers Avis Groruddalen 05.03.2010*.

Thingsrud, Leif (1997): «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre». I: *Tobias 4/97*.

I 1928 kom en uanselig bok i brunt pappomslag på det nå glemte Johannes Bjørnstads forlag. Tittelen var 'Miljøforholdene i Oslo. En socialstatistisk studie.' Boka var en kartlegging av sosiale problemer i ulike deler av hovedstaden og forfatteren var Signy Arctander, som var ansatt som sekretær i Statistisk Centralbyrå.

ET SOSIALT RØNTGENBILDE AV OSLO I 1920-ÅRA

Tekst: Knut Kjeldstadli, professor i historie ved Universitetet i Oslo

Foruten å gi et meget interessant sosialhistorisk portrett av hovedstaden i 1920-åra, er den et godt eksempel på en sosialpolitisk tenkemåte. Signy Arctander var drevet av et kristelig-sosialt engasjement. For henne lå løsningen i å endre både moralen og miljøet. Arctander var én av de første kvinnene som ble cand. oecon, i 1919, seinere kom blant andre den jamngamle Johanne Reutz, som ble økonom og statistiker i LO. Etter et studieopphold i München og København ble Arctander ansatt i byrået i 1920, og skulle bli byråsjef i 1946. Seinere ga hun ut flere publikasjoner, om arbeidsvilkår for hushjelper,

lønnsforhold for funksjonærer, arbeidsløshet og vergerådsbarn. Hun engasjerte seg i kristent-sosialt arbeid, blant annet i det som ble kalt Kameratklubben, stiftet i 1912, som var tenkt som et møtested mellom kvinnelige studenter og arbeidssker.

HVA VILLE HUN?

Boka var en fortsettelse av et arbeid påbegynt av byråsjef Ragnvald Jønsberg, som døde. Han motiverte prosjektet med at han som folketeller og sosialstatistiker hadde fått «et sterkt inntrykk av at mange sosiale misforhold er relativt sterkt konsentrert i vår eneste storby,

Kristiania». Han hadde både et «socialstatistisk» og et «moralstatistisk» formål, ville både kartlegge forekomsten av problemer og undersøke i hvilken grad det ytre miljø kunne forklare «kriminalitet og moralsk forfall». Arctander delte dette målet. Studien deres var typisk for én tendens i tida, som forklarte problemer sosialt, motsatt både en individual-moralsk og en medisinsk-biologisk tilnærming.

Boka er interessant både som et dokument fra datidas kvantitativt orienterte sosiografi, som uttrykk for det en kunne kalle humanitære borgerlige sosialreformmiljøer og

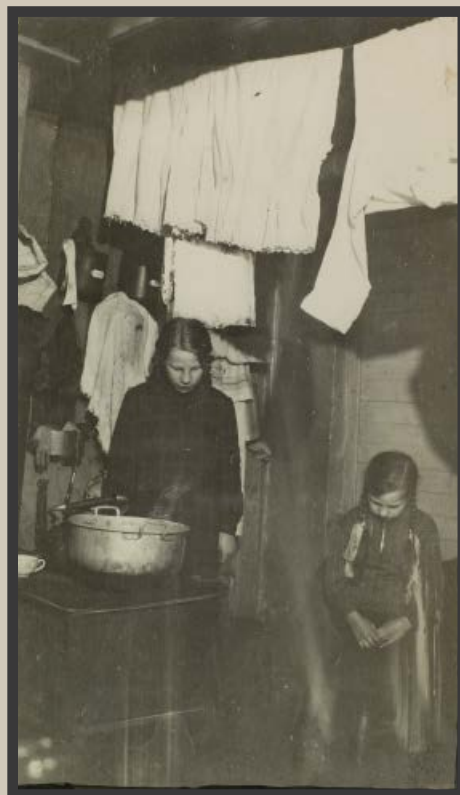
Foto: Narve Skarpsmoen, Provianteringsrådet. A-20156/Ua/0001/082, 1919

Elendige boligforhold:

Nanna Broch var en av Kristiania helseråds fire "boliginspektriser" fra 1919 til 1945. Oppgaven var dels å «påvirke leieboernes renlighetssans og veilede dem i en fornuftig bruk av leiligheten», dels å få gårdeierne til å bedre vedlikeholdet av gårdene.

Fotograf: Nanna Broch 1920-1929. Originaler i Riksarkivet, PA0680 Nanna Broch

fordi den rapporten den gir om arbeider- og fattigbefolkningen. Sjøl om denne er sett utenfra og ovenfra, er den sett av et menneske med et varmt hjerte og med en vilje til å forstå.

Arctander presenterte undersøkelsen som en etterfølger av Eilert Sundts *Om Piperviken og Ruseløkkbakken. Undersøgelser om Arbeidsklassens Kaar og Sæder i Christiania fra 1858*. Dessuten trakk hun på klassiske arbeider fra England, Charles Booths *Life and Labour of the People in London*, som kom i flere deler fra 1886, og B. Seebohm Rowntrees studie av byen York, *Poverty. A Study of Town Life*, fra 1901.

Formålet var både å vise hvor mange individer det gjaldt i absolutte tall, men også å se de relative størrelsene, altså hvor stor prosentandel av et utvalg som var for eksempel vergerådsbarn. Slike undersøkelser kunne enten bygge på den direkte eller intensive metoden, der en oppsøkte de enkelte husholdene, eller den indirekte metoden, som bygger på bruk av statistikk over forekomst av ulike fenomener i visse områder. Jønsberg og Arctander bygde på den indirekte metoden. De samlet data på ulike nivåer – om byen som helhet, om

bydeler, sogn og om strøk i byen, valgt ut fra det hun kalte en planlagt representativitet, og til slutt også om individer.

To antatt representative arbeiderstrøk i Oslo ble singlet ut for nærstudium, ut fra opplysninger fra forsorgsforstandere og lokalkjente folk. Det ene lå i sentrum, det andre var i byens utkant, med både gammel forstadsbebyggelse og nyere brakker; navnene på stedene ble holdt tilbake. I alt var 7000 innbyggere med i utvalget.

Statistikerne hentet inn demografiske opplysninger om alle husholdene i disse strøkene. Videre ble opplysninger hentet inn om fødsler, dødelighet, boligforhold, leieboere, tjenestefolk, andel innflyttere etc. Endelig fikk de data fra en rekke kommunale instanser, om andel alderspensjonister, enslige mødre, tuberkuløse, forsorgsunderstøttete, inntekter, «vanartede» og forsømte barn, varetektsfanger og mulkterte. I tillegg intervjuet Arctander blant andre forsorgsforstandere, folkeskolelærere, menighetssøstre og kommunale boliginspektører. Og hun oppsøkte sjøl de aktuelle gatene, i en form for feltarbeid.

OSLO, BYDELER OG SOGN

Studien begynte med en sammenlikning mellom Oslo og landet, med hensyn til befolkning, boliger, sunnhet, yrker og kriminalitet. De viste «karakteristiske storbytrekk» skrev Arctander i 1928:

«Denne karakteristikk av Oslo kunde ha vært mer fullstendig, kanskje særlig hva de positive sider av samfunnsforholdene angår. De forskjellige opgaver over sociale misforhold tjener imidlertid som bevis for den påstand at en rekke av disse onder er relativt sterkt koncentrert i hovedstaden, som altså er preget av storbyens sedvanlige skyggesider.»

Men Arctander ville altså videre nedover i nivåene, og tok først for seg forholdene i de enkelte bydeler og sogn. Hun grupperte de 20 sognene i bydeler, for noen formål i fire – Centrum, Vestkant, Nordøst og Sydøst, for andre spørsmål i sju bydeler. De fire bydelene var sterkt ulike med hensyn til boligernes art, fra kaserner til villaer, med Grünerløkka og Wexels menighet som de utpregete leiegårdssognene. Sognene varierte når det gjaldt antall beboere per rom. Grovt sagt fulgte trangboddheten i et område andelen av arbeidere i befolkningen. Lilleborg, Kampen, Sagene

og Petrus sogn hadde det største antallet beboere per rom – 2,7. Slike mønstre trådte også fram når det gjaldt tuberkulose; med 1,7 prosent syke per 1000 i Frogner, mot 4,3 prosent i Wexels menighet. Wexels menighet ble skilt ut fra Grønland i 1917, men nedlagt og tilbakeført i 1928.

Videre ble bydeler og sogn gruppert etter forsorgsunderstøttede, alderspensjonister og morspensjonister (for enker og enslige mødre) som tegn på økonomiske vansker; og tjenerhold som tegn på relativ velstand. Når det gjelder kriminalitet – varetektsfanger, mulkterte og vergerådsbarn –

advarte hun mot å se tallene som en moralstatistisk dom over Østkanten; det dreier seg om «konstatert elendighet». På Vestkanten lot kanskje enkelte «synder» seg lettere skjule.

Alle disse opplysningene ble sammenfattet i en datastinn tabell, som rangerte sognene og bydelene. Det slående er hvor gjennomgående plasseringen er – Frogner sogn er nummer 1 på 13 av 16 variable, Sagene og Petrus (som omfattet grovt sagt Tøyen, Lakkegata og sørlige del av Grünerløkka) ligger notorisk nederst på alle. I noen områder ballet altså problemene på seg, det skjedde en hopning, i tråd

med det som er kalt Matteus-effekten: «Thi hvo der har, ham skal gives, og han skal have Overflod; men hvo der ikke har, ham skal endog fratages det, han har.» (Matteus 13, 12).

(Se tabell Arctander under.)

Men et sogn var ikke nødvendigvis indre homogent; det kunne romme betydelige ulikheter. En sentrums-menighet som Johannes ble preget av jernbanen. Johannes menighet dekket området fra Filipstad over Karl Johan-området til Akershus festning. «Her – som i andre store byer – synes strøkene omkring jernbanestasjonene å vise meget

— 32 —

nemlig den minste dødelighet, fødselshyppighet, boligtetthet, arrestasjonshyppighet o. s. v., men det største tjenerhold. For den almindelige dødelighet er der ikke ført op tall for sognene, da en fullstendig standardberegning kun er foretatt for bydelene.

Sogn og bydeler.	Natalitet, mortalitet, morbiditet.					
	Fødselshyppighet.		Dødsfødte i ekte- skap.	Alm. døde- lighet.	Barn- døde- lighet.	Tilfælde av tuber- kulose.
	I ekte- skap.	Utenfor ekte- skap.				
	1	2	3	4	5	6
1. Frogner	2	1	4	-	2	1-2
2. Uranienborg	9	4	3	-	4	3-4
3. Fagerborg	7	2	12	-	3	5
4. Gamle Akers	5	12	11	-	6	3-4
5. Markus	1	3	8	-	1	8-9
6. Trefoldighet	8	18	5-6	-	5	7
7. Vår Frelser	11	8	17	-	16	17-18
8. Johannes	4	9	7	-	19	10-13
9. Lilleborg	13	14	15-16	-	11-12	19
10. Paulus	6	7	13-14	-	11-12	10-13
11. Haaga	10	5	2	-	9	1-2
12. Matteus	3	8	18-19	-	7	10-13
13. Gamlebyen	16	15	1	-	13	8
14. Villerengen	19	11	20	-	17	8-9
15. Kampen	14	16	15-16	-	14	10-13
16. Grønland	18	19	13-14	-	15	14-16
17. Wexel	12	13	9-10	-	20	20
18. Jakob	15	10	8	-	8	14-16
19. Sagene	20	20	10	-	18	14-16
20. Petrus	17	12	18-19	-	19	17-19
Bydeler:						
1. Vestkanten	2	1	1	1	1	1
2. Fagerborg—St. Hanshaugen	1	2	4	-	2	2
3. Centrum og Slottsparkstrøkene	4	4	2	3	4	5
4. Grønland	3	5	6	2	3	4
5. Gamlebyen	6	6	6	6	6	6

Samtlige tallrekker viser sogns vedkommende. Men bydelene viser sig for flere fælle sammen.

Boligetthold.				Hus- hold- ninger med tjener 1918.	Under- gle For- sorg ves- net
Læ- lig- heter pr. alm. hus.	Rum pr. fælle- het.	Be- boere pr. rum.	Be- boere pr. rum.		
7	8	9	10	11	12
2-3	1	1	1		
2-8	2	2	2		
8	3-4	3	3		
6	7	6-8	5		
13	3-4	4-5	6		
10	5-6	4-5	7		
9	5-6	6-8	4		
9	6-8	6-8	8		
16	18-20	17-20	15	18	7-8
19	16-17	13	19	13	12
18	10-11	10-11	11	9	10-11
20	12-13	12	12-14	14	7-8
1	9	9	8	10	16
4	12-15	14-15	12-14	11	17-19
14	18-20	17-20	18	16	20
12	12-15	14-15	12-14	17	13-14
17	12-15	16	17	13	13-14
11	10-11	10-11	10	12	15
7	16-17	17-20	20	19	17-19
15	18-20	17-20	16	20	17-19
1	1	1	1	1	1
4	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
7	6	6	6	5	4
2	5	5	4-5	4	5-6
4	4	4	4-5	4	4-5
1	1	1	1	1	1
3	3	3	3	3	3
5	5	5	5	5	5
8	8	8	8	8	8
11	11	11	11	11	11
14	14	14	14	14	14
17	17	17	17	17	17
20	20	20	20	20	20

TOBIAS 2012 | OSLO BYARKIV 31

ugunstige forhold, særlig hva drukkenskapsforseelser angår.» Hun søkte derfor å analysere problemene på gatenivå, målt ved å se på gatenes andel av befolkningen holdt opp mot data for andelen av de ulike sosiale problemer, slik at en kan se om det forekommer en overrepresentasjon av vansker. Gatene ble gruppert etter «intet ufordelaktig», som gjaldt alle 48 Frogner-gater og 0 i Wexels menighet, «en del misforhold», «flere misforhold», «mange misforhold», «nokså dårlig» og «svært dårlig», som omfattet fire av 32 gater i Petrus menighet. Men sjøl i «gode» vestkantsogn fantes gater hvor forholdene var relativt dårlige. Det var også slik at slummen kunne være konsentrert i enkelte kvartaler eller deler av en gate: «Det har hendt at forstandere har uttalt at 'halvparten eller den nederste del av gaten er dårlig', eller at de og de nummer av en gate må anses for dårlige strøk.»

TO UTVALGTE ARBEIDERSTRØK

I motsetning til andre undersøkelser som søkte å undersøke særlig familiens betydning for ulike negative forhold, ville Sigrid Arctander studere om «det ydre miljø, det mer eller mindre res-

pektable strøk, de dårlige boligforhold etc. [utøver] en selvstendig innflydelse, særlig i ungdomsårene.» Hvis det var slik, kunne jo samfunnsmessige endringer påvirke forholdene, mens individuelle moralske og biologiske forklaringer trakk i andre retninger når det gjaldt løsninger, mot henholdsvis religiøs vekkelse eller «rase-hygiene».

Men hun fant at det også hadde verdi å gi et bilde av hvordan forholdene var, ikke kun avgjøre hva som var årsaker. Derfor la hun stor vekt på det hun kalte «miljøskildringen» av ni gater i hver av de to utvalgte arbeiderstrøkene. Ved å sammenlikne med bydelene og gjennomsnittstall for byen, ble det klart at særlig sentrumsstrøket, men også brakkene i utkantstrøket skåret dårlig på de variablene som ble valgt ut, som tuberkulose, forsorgsunderstøttete, varetektsfanger og mulkterte. Også sammenliknet med bydelen Sagene-Rodeløkka som helhet, som hadde 72 prosent arbeidere og lå nesten nederst blant bydelene, kom de to områdene ut som fattige strøk, som ikke var representative for arbeiderbydelene. Men de var likevel ikke eksepsjonelt dårlige. Omkring i Oslo fantes liknende strøk.

Et interessant funn var at andelen innfødte var langt høyere i de to strøkene enn i byen som helhet (for voksne 51,2 prosent mot 37,9 prosent i byen som helhet). Byen hadde altså mye en sjølrekruttert arbeiderklasse, mens for eksempel funksjonærer i større grad kom utenbys fra. Den største gruppa i undersøkelsesområdet av mannlige arbeidere var håndverks- og industriarbeidere, så kom lagerarbeidere, bud, sjåfører og kjørere. Også blant kvinnene var håndverks- og industriarbeidere flest, etterfulgt av tjenestepiker, syersker, ekspeditrister, vaske- og rengjøringspersonale. Om lag halvparten av kvinnene hadde arbeid i hjemmet.

Men sjøl i disse ytterst proletære strøkene var det bare et nokså lite mindretall som fikk sosialhjelp. Av 4748 voksne fikk 122 alderspensjon, 56 morspensjon, 123 forsorgsunderstøttelse; disse inngikk også blant de 342 som var ført opp i det Sociale Register, som var et felles kartotek over hjelpemottakere som fikk fra Frelsesarmeen, skolen, Indremisjonen, Menighetspleien, Kristiania Understøttelsesforening, Selvhjelpsforeningen og Argus. Med andre ord hadde det store flertallet inntekter fra lønnsarbeid eller kanskje egen familie. Varetekts-

fangene var 138, mulkterte menn var 345 og mulkterte kvinner 96; der var 151 vergerådssaker.

Med hensyn til «erhvervsforhold», arbeid, skreiv Arctander: «Der er stor forskjell mellom en formann eller en høit faglært håndverker og en almindelig faglært arbeider eller en spesialarbeider og mellom en ulært arbeider med stadig arbeide og en mann som har uregelmessig jobbe-arbeide og lever fra hånd til mun-den.» Framstillingen av situasjonen for arbeiderklassen måtte altså differensieres.

I desember 1920, som var det året en hentet yrkesdata fra, var bare 5,5 prosent av de voksne ledige i de to strøkene. Om en skulle legge Arctanders tall til grunn, kan en si at problemet med absolutt fattigdom ikke var overveldende, sjøl om det må minnes om at den allmenne levestandarden jo var lavere den gang. Om fattigdom bør

måles som en absolutt størrelse, for eksempel ut fra fysisk behov, eller som en relativ størrelse, som vurderes i forhold til levestandarden i befolkningen, debatteres omfattende i faglitteratur. Men det er noen forhold som kompliserer bildet. For det første var det, slik Arctander sjøl gjorde oppmerksom på, at forholdet mellom inntekter og behov varierte i ulike stadier gjennom en arbeiders livsløp. Hun viste til et diagram som var hentet fra B. Seebohm Rowntrees bok. (*Se diagram fra Rowntree under.*)

Rowntrees diagram summeres opp slik av Arctander:

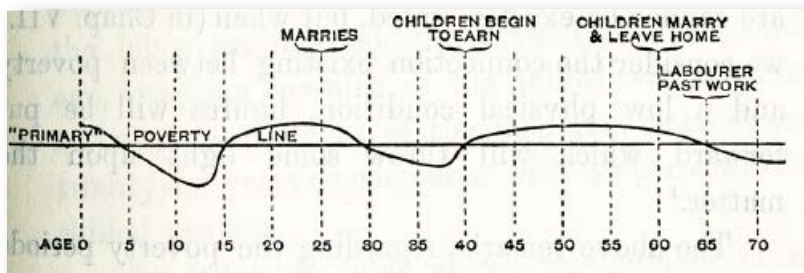
«Denne viser en relativ mangel i barneårene, en tid relativ velstand, når arbeideren som ung mann tjener godt, og den første tid han er gift, en tid mangel så lenge barna intet tjener og der er mange munner å mette, en tid igjen bedre kår, når barna er blitt store og bidrar til

familiens underhold, og så igjen mangel når barna har forlatt hjemmet og arbeidsevnen svikter.»

Videre var tidspunktet for inn-samling av data viktig. Året 1920 var et år med meget få fattig-understøttete, i 1905 hadde det vært hele 18 prosent av befolkningen. Et slags normalår var rundt 12 prosent understøttet. Sjøl om den økonomiske etterkrigskrisa meldte seg høsten 1920, skulle den bli atskillig verre seinere, og sende arbeidsløshetstallene i været. Ledigheten var som en elv; iblant gikk den flomstor og reiv folk ned i fattigdommen, som ellers klarte seg. Skillet mellom fattige og arbeiderklasse, som ellers kunne være nokså klart, ble da visket ut. Og endelig må en når det gjelder det lave ledighetstallet i 1920 ha in mente at en god del ble langtidsledige, og fikk vanskeligere og vanskeligere for å komme inn på arbeidsmarkedet. Arctander diskuterte også boligforhold, forsorgsunderstøttelse og familiesammensetning, det vil si hvor mange som var trengende og hvor mange som var arbeidende i et hushold.

ENKELTPERSONENE

Etter å ha utnyttet det statistiske materialet rykket hun ned i

analytisk nivå, og gikk tett innpå de enkelte personene. Individenes og husholdenes habitus og livsførsel ble karakterisert. Med støtte i en person som hadde arbeid i området i mange år, karakteriserte hun i alt 44 familier. Her er noen eksempler:

I den ene enden var familier som klarte seg godt:

1 *Hovedpersonen dagarbeider. Ordensmennesker. Ingen drikk. Pent hjem.*

8 *Mannen verkstedarbeider. Almindelig, nokså bra hjem.*

12 *Mannen lagerarbeider. Unge folk. Pent stell*

37 *Mannen bakersvenn. Svært bra folk og hyggelig hjem. Får pengene til å strekke til.*

I en mellomkategori kom hjem der gjerne kona fikk det til å gå rundt, trass i vansker:

15 *Konen flink. Selger frukt og grønnsaker på torvet. Mannen sykkelig, arbeidsudyktig. Konen forsørger mannen.*

Folk i en slik situasjon kunne komme til å passere fattigdomsgrensa. Med Rowntrees begreper fantes det to former for fattigdom, «primary» og «secondary», med et skille

mellom dem som hadde så lav inntekt at den var «insufficient to obtain the minimum necessities for the maintenance of merely physical efficiency», som mat, klær og et sted å bo, og dem som ville ha klart seg, om ikke «some portion of it is absorbed by other expenditure, either useful og wasteful».

Rowntree fant seks umiddelbare grunner til «primary poverty», at hovedforsørgeren var død, at hovedforsørgeren ikke lenger evnet å yte, på grunn av ulykker, sykdom eller alderdom, at han eller hun var arbeidsløs, at han eller hun hadde uregelmessig arbeid, at familien var stor og barnerik, og at forsørgeren var i arbeid, men hadde så lav lønn at den ikke strakk til, heller ikke til en familie av moderat størrelse. Så kom i tillegg forhold som kunne produsere sekundær fattigdom, ifølge Rowntree i noen grad gambling, men først og fremst fyll. Dette ble også vist i Arctanders eksempler, med det tillegget at en dyktig kvinne kunne klare å holde familien flott trass i mannens atferd:

7 *Mannen bryggearbeider. Drikker svært. Konen meget dyktig. Sørger for å få barna frem. Vil ikke forlate mannen, da han ellers vil bli helt forfallen. Mannen tjener bra, men gir*

konen lite penger.

26 *Mannen skotøiarbeider. Delvis arbeidsudyktig. Har drukket svært, konen har holdt hjemmet oppe. Ualmindelig flink til å stelle hjemmet og til å sy. Forsiktig i husholdningen.*

39 *Enke. Rengjøringskone. Nokså bra hjem, men dårlig sønn.*

Så var det hushold der elendigheten rådde:

9 *Mannen cementstøper. Drikker svært. Konen litt unormal. Hjemmet forferdelig skittent. Barna vanstelt.*

10 *Mannen støperiarbeider. Drikker. Konen har arbeide utenfor hjemmet. Dårlig stell. Skittent. Næsten ikke sengklær. 9 mennesker i et lite rum.*

16 *Mannen handlende. Tilfeldig arbeide. Forferdelig stell. Kjøper op skrap og driver handel i leiligheten. Han har vært sinnssyk. Hun har drevet gatetraffikk.*

17 *Forlatt kone. Mannen reist til Amerika. Stolt og strevsom. Vansiret av gikt på grunn av slit. Et barn sinnssykt. Usigelig vanskelige forhold.*

Arctander summerte opp betydningen av den personlige faktoren slik: «Der er hjem som er fattige, men solide og bra, hjem som er meget vanskelig økonomisk

stillet, men dog holder oppe, og mange hjem med drikk, hjemmebrenning og forskjellig slags forfall.» Skillet hun trakk, svarte altså til Rowntrees skille mellom «primær» og «sekundær» fattigdom.

Arctander holdt fast på ambisjonen om å undersøke hva miljøet betydde. Hun spurte fattigforstanderne om deres syn på arv og miljø, og svarene fra disse tenderte til å betone arven, både det en kunne kalle sosial arv og biologisk arv:

a. Samme familier går igjen. Har folk først begynt å få understøttelse, blir det gjerne så at de fortsetter. (...)

d. De samme familier går igjen. Barna følger foreldrene. Det blir en vane. (...)

f. Meget dårlig menneskemateriale i de dårlige strøk.

Men Arctander var ikke enig. Hun søkte å teste miljøets betydning statistisk, ikke stanse ved disse subjektive utsagnene. Etter å ha prøvd ulike metoder, landet hun på å undersøke sammenhengen mellom ulike problemer i en familie og hvor

lenge de hadde bodd i et problemridd område, når de flyttet inn. Resonnementet var at det dårlige miljøet ville ha voksende effekt etter hvert som de fortsatte å bo der. Bygd på dette kriteriet fant hun at «et varigere opphold i disse omgivelser i lengden virker nedbrytende», og rundet av slik:

«Der er således strøk i Oslo hvor forholdene er absolutt skadelige for den opvoksende slekt, og det er i samfundets interesse å ha et klart bilde av sammenhengen mellom de sociale misforhold og de mange sociale sykdomsfenomener.»

Så la hun til: «Det ligger utenfor denne avhandlings ramme å peke på praktiske reformer.» Hennes eget forsøk på å finne en løsning lå i å arbeide både for en sosial og en kulturell endring, uttrykt slik i en omtale av Kameratklubben:

«De ytre kår en stor del mennesker lever under er lite tilfredsstillende. Samfundsforholdene trenger til å forbedres og omformes, men ikke bare kårene må forandre, også

tenkemåten, menneskenes syn på problemene.»

I mellomkrigstida stred politikere og ulike fagfolk om fortolkningen av ulike sosiale problem, som alkoholisme eller fattigdom. De som vant fram med sin forståelse kunne også få gjennom sin politikk og tiltak. I tillegg kunne en slik fortolkningskamp bety at en fant argumenter til støtte for sitt allmenne samfunnsmessige og politiske syn. Tre, kanskje fire, hovedsyn stod mot hverandre – at problemene skyldtes moral og synd, at de hadde sin rot i biologi og uheldige arvestoffer, at de skrev seg fra kapitalisme og sosial undertrykking – og at de skyldtes visse «miljøfaktorer», som kunne identifiseres og endres uten en fullstendig samfunnsomlegging.

Signy Arctanders posisjon, som kombinerte vektlegging av moral og miljøforhold, var en av tankegangene som levde videre, mens både biologi og kapitalisme som årsak skulle bli skjøvet i bakgrunnen etter andre verdenskrig. •

Litteratur og trykte kilder

Arctander, Signy (1928): *Miljøforholdene i Oslo. En socialstatistisk studie*, Oslo
Arctander, Signy (1937): «Kameratklubben» I: *Social Håndbok for Norge*, Einar Storsteen (red.). Oslo
Gram, Harald og Bjørn Steenstrup (1950): *Hvem er hvem? 1950*, Oslo
Helland, Amund (1917): *Topografisk-statistisk beskrivelse over Kristiania. Første del*, Kristiania
Kjeldstadli, Knut (1990): «Den delte byen. Fra 1900 til 1948». *Oslo bys historie. Bind 4*, Oslo
Oslo kommune (1952): Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1952. Bind I, Oslo
Rowntree, B. Seebohm (1908): *Poverty. A Study of Town Life*, London
Ødegård, Ingveig Nærland (1998): *Alkoholisme – synd, skam eller sjukdom? Norske legar og synet på alkoholisme i mellomkrigstida, hovedoppgave*, Universitetet i Oslo

På noen måter var det nok enklere å studere fattigdommen på 1800-tallet enn tilfellet er i dag. Fattigdommen den gang var av en slik art at forskeren, eller folk for øvrig, som regel kunne se om en person var fattig eller ikke. Fattigdom kom til uttrykk gjennom materiell nød, som dårlig boligstandard, få materielle eiendeler og fattiglig klesdrakt.

FATTIGDOM I MODERNE VELSTANDSSAMFUNN

Tekst: Tone Fløtten, instituttssjef ved Fafo Institutt for arbeidslivs- og velferdsforskning

På midten av 1800-tallet gjennomførte Eilert Sundt de første vitenskapelige kartleggingene av fattigdom i Norge. I sine tidligste studier konsentrerte Sundt seg om levestandarden til den fattige delen av befolkningen i Oslo. I boka *Om Piperviken og Ruseløkkbakken* beskriver han hvordan han og hans medhjelpere gjennom husbesøk ikke bare skaffet seg en oversikt over hvordan de fattige bodde. Hadde de bord og stoler, var sengene oppredd, fantes det klokke og spill på veggene og var det nok utstyr på kjøkkenet? Gjennom denne oversikten kunne han så dele inn de fattige etter om de bodde «godt,

tålelig eller slett». Når Sundt på 1870-tallet gjennomførte studien av fattigforholdene i Christiania, gikk han enda mer systematisk til verks. Hensikten var ikke nå å få kunnskap om hvordan de fattige hadde det, men å lage en oversikt over omfanget av fattigdom. Gjennom å sammenstille informasjon fra ulike offentlige registre kunne han anslå hvor stor fattigbefolkningen var, og hvilke grupper som utgjorde denne befolkningen. Den norske fattigdommen anno 2012 er vanskeligere å gripe. Fattigdom forstås på en annen måte enn på Sundts tid, og fattigdommen er langt mindre åpenbar. De færreste av dem som

i dag defineres som fattige har så dårlige materielle levekår at det er mulig å identifisere dem kun ved øyesyn.

Uklarheten om hva fattigdom egentlig er, har medført både en akademisk og en offentlig debatt om hvordan fattigdommen skal defineres og avgrenses. I det følgende diskuteres den moderne forståelsen av fattigdom og det gis eksempler på hvordan dagens norske fattigdom arter seg.

FRA ABSOLUTT TIL RELATIV FATTIGDOMSFORSTÅELSE

Når begrepet fattigdom benyttes har nok de fleste, også i dag, en

2

3

4

5

FAKTA

I forbindelse med det pågående prosjektet «Når endene ikke møtes. Fattigdom før og nå», har Oslo byarkiv og =Oslo inngått samarbeid om et fotodokumentasjonsprosjekt.

=Oslo er et talerør for vanskeligstilte og sosialt utstøtte, som selger magasinet med samme navn på gata i Oslo. Overskuddet av salget går tilbake til selgerne selv. Rusmisbrukere er =Oslos største brukergruppe.

I fotoprojektet har fire av =Oslos selgere fotografert og dokumentert sin hverdag, som mange ganger kan være tøff. Her viser vi noen av bildene til Hans Jostein Høglund. Han har selv skrevet tekster til bildene.

6

1. Mye historie i denne bagen. Den har vært med meg mange mil.
2. Her står jeg og selger.
3. =Oslo-selger Hans Jostein.
4. Jentene mine fra 'Sykepleie på hjul' som har hjulpet meg med mye. Enestående!
5. Godt vi har de i byen, selv om de óg kan være en pest og en plage.
6. Jeg vaska føttene mine i fontena på Nationaltheatret. Hadde fått nye sokker fra =Oslo. Jeg hadde veldig vondt i beina i den perioden.

umiddelbar assosiasjon til en tilstand preget av stor materiell nød. Vi tenker på sult, hjemløshet og fattigslige klær; altså en fattigdom som minner om den som var vanlig da Sundt gjennomførte sine undersøkelser. Lenge etter Sundts tid var da også fattigdomsforskningen preget av en slik fattigdomsforståelse. Forskerne tok utgangspunkt i hva som var et fysiologisk eksistensminimum, og de som ikke hadde ressurser til å opprettholde dette minimale forbruket kunne defineres som fattige. Dette kalles en absolutt fattigdomsforståelse.

På midten av forrige århundre ble det imidlertid tydelig at en god del mennesker hang etter i velstandsutviklingen, selv om de ikke kunne sies å leve i dyp materiell nød. De hadde tak over hodet, klær på kroppen og mat på bordet, men de manglet de nødvendige ressursene til å delta i samfunnslivet på en fullverdig måte. Det var i første rekke den britiske forskeren Peter Townsend som på 1970-tallet tok til orde for å kvitte seg med den absolutte fattigdomsdefinisjonen. Han argumenterte for at fattigdom ikke utelukkende kan knyttes til det å ha knapphet på ressurser som er nødvendige for å overleve fysisk. Man må også ha tilstrekkelig res-

surser til å kunne overleve sosialt. I følge Townsend er fattigdom et sosialt fenomen som må forstås i sammenheng med det generelle velstandsnivået i det samfunnet man lever i. Fattigdom må defineres ut fra hva slags ressurser som er nødvendig for å kunne delta i samfunnets aktiviteter og ha mulighet til å ha den levestandarden som er vanlig. Townsends forståelse av fattigdom kalles en relativ fattigdomsdefinisjon. Og det er denne definisjonen av fattigdom som benyttes i fattigdomsforskningen i de aller fleste velstående samfunn i dag, herunder i Norge. Hvordan avgrense fattigdom?

Ved å skifte fokus fra en absolutt til en relativ fattigdomsdefinisjon endres fattigdomsbegrepet fra å være en beskrivelse av ekstrem materiell nød, til å være et begrep som også omfatter sosial deltakelse. I tillegg endres forståelsen av fattigdom fra å være et fenomen som er (nokså) uavhengig av tid og sted, til å være et fenomen knyttet til det samfunnet og den tiden man lever i. Man er fattig fordi man mangler noe de fleste andre i samfunnet har. Dette skiftet er ikke uproblematisk. Det er stor uenighet om hvilke mangler som er de viktigste og hvor store disse manglene må være før

det er riktig å kalle noen for fattige. Noen mener det er best å ta utgangspunkt i faktiske levekår for å skille de fattige fra de ikke-fattige, mens andre mener det er best å ta utgangspunkt i hvilke økonomiske ressurser en person har til rådighet. Det er styrker og svakheter ved begge disse tilnærmingene.

Dersom man velger å ta utgangspunkt i levekår må man for det første avklare hvilke levekårgoder en person må ha. Skal alle ha vaskemaskin, en daglig avis eller mulighet til å invitere venner på et måltid? Eller er det viktigst å ha telefon, sykkel eller PC? Listen over levekårgoder som de fleste av oss vil anse som nødvendige for å leve et liv fritt for fattigdom er lang, og det er ikke opplagt hvilke av disse godene som skal settes opp på en liste for absolutt nødvendige levekårgoder. For det andre må man avklare hvor mange av godene man kan mangle, eller hvor lenge man kan mangle dem, før man skal benevnes som fattig. For det tredje står man i fare for å overse individenes valgfrihet. Hvis en familie mangler vaskemaskin eller telefon, PC eller TV, kan dette skyldes prioriteringer de gjør, ikke nødvendigvis mangel på økonomiske ressurser, og er det da riktig å

definere levekårs manglene som fattigdom?

For å unngå å måtte gjøre subjektive vurderinger av hvilke konkrete levekårs goder som er nødvendige for å ha en god nok levestandard til ikke å kalles fattig, kan fattigdom heller vurderes ut fra et husholds økonomiske situasjon. De som karakteriseres som fattige er da de som har betydelig lavere inntekt (eller totale økonomiske ressurser) enn resten av befolkningen. Opplysninger om en husholdnings økonomiske ressurser forteller oss ikke hva slags levekår husholdningen faktisk har, men de antyder hva slags levekår det er rimelig å anta at husholdningen har mulighet til å ha. Inntekten blir en proxy på levestandarden.

Ved å velge økonomisk situasjon som en indikator på fattigdom unngår man dermed noen problemer, men man får noen andre. Også ved bruk av et økonomisk fattigdomsmål må man finne en grense mellom fattigdom og ikke-fattigdom, det vil si at man må finne et inntektsnivå som skiller fattige fra ikke-fattige. En kan heller ikke se bort fra spørsmålet om hvorvidt inntektsnivået til en husholdning er et resultat av valg husholdningen har gjort.

Uansett om man velger å avgrense fattigdom som dårlige levekår eller lav inntekt står man dessuten overfor utfordringen med å finne en fattigdomsgrense som oppfattes som rimelig både av befolkningen og av myndighetene. Hensikten med et fattigdomsmål er jo å lage et skille mellom dem som antas å klare seg fint selv, og dem som ikke klarer seg selv og derfor har behov for en eller annen hjelp fra fellesskapet. Fattigdomsbegrepet og fattigdomsgrensen må derfor ha allmenn og politisk legitimitet.

Eksemplene ovenfor illustrerer at man står overfor mange dilemmaer når man skal finne det fattigdomsmålet det er mest relevant å benytte i analyser av den moderne norske fattigdommen. I jakten på det mest effektive fattigdomsmålet er det viktig å innse at det ikke finnes noe fattigdomsmål som ikke har slike utfordringer og dilemmaer knyttet til seg. Hva som skal defineres som fattigdom vil alltid være normativt; det finnes ikke noe slikt som en sann fattigdom. Og med denne erkjennelsen i bunnen, har de fleste vestlige land, og de fleste vestlige fattigdomsforskere, bestemt seg for at det beste utgangspunktet for å få grep om fattigdommen i de moderne velstandssamfunnene, er å ta ut-

gangspunkt i et inntektsmål. De husholdningene som har betydelig lavere inntekt enn det som er vanlig i samfunnet regnes som fattige. Som regel settes fattigdomsgrensen ved femti eller seksti prosent av det typiske inntektsnivået (medianinntekten).

HVORDAN SER DEN NORSKE FATTIGDOMMEN UT?

Hvis vi legger et slikt relativt inntektsmål til grunn for de norske fattigdomsanalysene, vil vi for det første se at det er færre fattige i Norge enn de fleste andre vestlige land. Hvis vi for eksempel benytter EUs «risiko for fattigdomsmål» (inntekt under 60 prosent av medianinntekten), viser beregninger fra Statistisk Sentralbyrå at om lag 11-12 prosent av den norske befolkningen har hatt inntekt under denne grensen de siste årene. Gjennomsnittet for alle EU-landene er 17 prosent, mens enkelte øst-europeiske land har fattigdomsandeler på mellom 20 og 25 prosent.

Statistikk fra Statistisk Sentralbyrå viser også at noen grupper har mye større fattigdomsrisiko enn andre. For eksempel står nesten halvparten av dem som mottar sosialhjelp eller kvalifiserings-

stønad i risiko for å bli fattige, og det samme gjelder fire av ti langtidsledige. Også innvandrerbefolkningen er utsatt. Nesten en tredel av alle innvandrere er i risikogruppen, og det er særlig flyktninger og innvandrere fra ikke-vestlige land som har høy risiko for å bli fattige. De siste to gruppene som bør nevnes er eneforsørgere og alders-/uførepensjonister. Fattigdomsrisikoen blant eneforsørgere er fremdeles høyere enn befolkningen ellers. En av fem eneforsørgere havner i denne gruppa.

Alders- og uførepensjonister har ikke spesielt høy fattigdomsrisiko hvis man ser gruppene under ett. Men avgrenser vi oss til å se på de enslige minstepensjonistene er fattigdomsrisikoen høy, i alle fall når EUs mål for «risiko for fattigdom» legges til grunn. I følge Statistisk sentralbyrå havner mer enn 70 prosent av enslige alderspensjonister med minstepensjon under denne grensa i 2010, mens det samme gjelder 50 prosent av aleneboende uførepensjonister. Disse tallene illustrerer svært tydelig utfordringene med å finne et fattigdomsmål som har allmenn og politisk legitimitet. Nivået på pensjonene fastsettes av landets

folkevalgte, og det er vel de færreste av dem som mener at de laveste pensjonsnivåene kan karakteriseres som fattigdomsinntekter. Rent statistisk ligger imidlertid disse pensjonsnivåene noe under 60 prosent av medianinntekten, og dermed vil minstepensjonistene i statistisk sammenheng befinne seg i den gruppa som antas å være i risiko for å bli fattige. Hadde vi i stedet valgt å sette fattigdomsgrensa ved 50 prosent av medianinntekten (som også er vanlig), ville bare åtte prosent av de aleneboende alders-/uførepensjonistene med minstepensjon falt under denne grensen.

For det tredje viser studier fra blant annet Fafo og NOVA, at levekårene til de som karakteriseres som fattige, eller i risiko for å være fattige, ikke alltid skiller seg markant fra levekårene til resten av befolkningen. I gjennomsnitt har riktignok de med lavest inntekt noe dårligere materielle og sosiale levekår enn andre, men det er store variasjoner innad i lavinntektsgruppa, og det er mange som ikke utmerker seg med å ha spesielt få forbrugsgoder eller som ser ut til å stå utenfor det sosiale livet. En annen illustrasjon på akkurat dette fenomenet er de mange analysene

som viser at det ikke er full overlapp mellom ulike fattigdomsmål. Mange av de inntektsfattige er for eksempel ikke samtidig levekårsfattige, mange av sosialhjelpsmottakerne er ikke samtidig inntektsfattige, og mange av de som selv karakteriserer seg som fattige har ikke inntekt under fattigdomsgrensen.

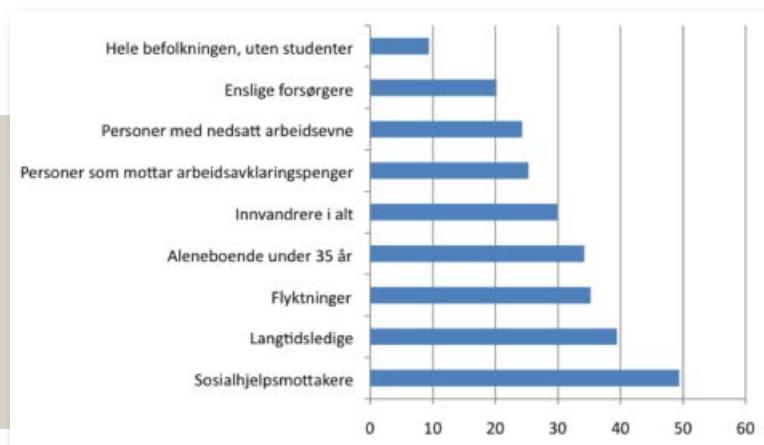
DEN GAMLE OG DEN NYE FATTIGDOMMEN

Mangelen på overlapp mellom fattigdomsmål gjør at den moderne fattigdommen skiller seg ganske ettertrykkelig fra fattigdomsbeskrivelsene fra tidligere tider. Det var nok ikke vanlig på Eilert Sundts tid at man ble definert som fattig ut fra manglende økonomiske ressurser, samtidig som man hadde mange av de samme forbruksgodene som den ikke-fattige delen av befolkningen.

Ser vi bort fra denne åpenbare forskjellen, er det mange likheter i beskrivelse av fattigdommen. Særlig gjelder dette årsakene til fattigdom. Dagens fattigdom rammer i hovedsak personer som står utenfor arbeidslivet, og som tidligere er årsaken til at folk står utenfor arbeidslivet ofte dårlig fysisk eller psykisk helse. Som før er dessuten eneforsørgere mer fattigdomsutsatt enn andre.

Hans Jostein: Her er jeg oppom et par dager i uka. Får meg til å tenke på livet. En plass hvor man kjenner så mye kjærlighet og mye sorg - man merker at det er noe der.

Befolkningsgrupper der risikoen for fattigdom er særlig stor.

Mål: Andel personer i hushold med årlig inntekt etter skatt under 60 prosent av medianinntekten.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger. Statistisk sentralbyrå 2012.

En viktig forskjell fra tidligere tider er at fattigdommen for de fleste er et forbigående fenomen. Det er mange ordninger og tiltak som bidrar til dette. For eksempel overføringer som bidrar til å løfte folk over fattigdomsgrensen, eller tiltak som bidrar til å få folk i jobb og dermed bli selvforsørget. Hovedpoenget med den moderne velferdsstaten har jo nettopp vært å bekjempe fattigdom.

En annen forskjell er situasjonen til de eldre. Som tidligere nevnt, havner mange enslige minstepensjonister under EUs grense for risiko for fattigdom, men for alderspensjonister generelt er ikke fattigdomsrisikoen stor. Dette skyldes selvfølgelig at det norske pensjonssystemet demmer opp mot fattigdom.

En tredje forskjell er den store risikoen for fattigdom i deler av innvandrerbefolkningen. Som for

majoritetsbefolkningen er denne fattigdomsrisikoen knyttet til mangel på arbeid, men for mange av innvandrerne som står utenfor arbeidslivet, er ikke dårlig fysisk eller psykisk helse nødvendigvis årsaken. Også mange friske innvandrere står utenfor arbeidslivet: De mangler ønsket kompetanse, de snakker ikke (godt nok) norsk, de får ikke jobb, eller fordi de av kulturelle årsaker ikke vil jobbe. Dette siste er særlig situasjonen for kvinner med barn i enkelte innvandrergreper.

Dersom det er kulturelle årsaker til at sysselsettingen er svært lav i noen grupper, melder det seg straks et spørsmål om den fattigdommen som følger av dette er noe som fellesskapet skal bekymre seg for. Det er ikke gitt at det anses som legitimt å bøte på fattigdom med offentlige overføringer dersom årsaken til fattigdom dels ligger i

individuelle (eller familiære) valg. Allikevel er det vanskelig å avgjøre hva som er valg og hva som er mangel på muligheter. Dessuten kan det også hevdes at for mange av dem som sliter med fattigdom har valg, et eller annet sted i livsløpet, vært med på å bestemme hva slags situasjon de har havnet i, og det er problematisk å avgjøre hvilke individuelle valg som eventuelt skal medføre at det offentlige ikke skal trå støttende til. Mekanismene som fører til fattigdom i dagens samfunn er dermed delvis de samme som de alltid har vært, og delvis kommer nye til. Dette betyr at myndighetene må håndtere både gamle og nye årsaker til fattigdom gjennom politikk og tiltak. Med et fattigdomsbegrep som ikke nødvendigvis oppfattes som legitimt av alle, medfører dette utfordringer også for fattigdomspolitikkenes legitimitet. •

KONTRASTER

Foto: Hans Jostein Høglund, 2012

Litteratur og trykte kilder

- Fløtten, Tone (2003): *"Hvordan har de fattige det?" I: Samfunnsspeilet 6/2003*, Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå
- Fløtten, Tone (2006): *Poverty and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A Comparative Study of Norway and Estonia*. Fafo-rapport 487. Oslo: Fafo
- Fløtten, Tone og Axel West Pedersen (2008): «Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår» I: *Fattigdommens dynamikk: perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Ivan Harsløf og Sissel Seim (red.): Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandbæk, Mona (red.) (2008): *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. NOVA Rapport 7/2008. Oslo: NOVA
- Statistisk sentralbyrå (2012): <http://www.ssb.no/inntind/>
- Sundt, Eilert (1858): *Om Piberviken og Ruseløkbakken*. Christiania: Selskabet for Folkeoplysningens Fremme
- Sundt, Eilert (1870): *Om Fattigforholdene i Christiania*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri
- Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*, Harmondsworth: Penguin Books

Arkivene skaper et skjevt bilde av de nye minoritetene om vi bare bevarer det offentliges arkiver. Minoritetspersoners stemmer ekskluderes da fra vår felles hukommelse. Dette vil igjen få konsekvenser for arkivenes formidlingsarbeid og for brukernes mulighet til å søke informasjon av betydning for egen identitet.

DEN KOLLEKTIVE HUKOMMELSEN. MINORITET I ARKIV OG MINORITETSARKIV

Tekst: Ellen Røsjø, arkivar ved Oslo byarkiv

I et lite forskningsprosjekt finansiert av Kulturrådet sammenliknet jeg konkret det som finnes om minoritetsorganisasjoner i visse offentlige arkiver med enkelte av minoritetenes egne arkiver (privatarkiv) som vi har samlet inn i prosjektet *Oslos multikulturelle arkiver* (2004-2007) og også ett arkiv i Opplandsarkivets prosjekt *Arkivdokumentasjon av nyere innvandring til Oppland*.

ARKIVENES SELEKTIVE HUKOMMELSE

Kunnskap om fortida er avhengig av tilgangen til autentiske kilder. Arkivdokumenter som er bevart og

beskrevet, for offentlige arkiver også dannet, i tråd med arkivfaglig teori og metodologi, framstår som autentisk dokumentasjon. Men arkivet er en selektiv hukommelse. De arkivdokumentene som er bevart representerer kun en ørliten del av alle de arkiver som er skapt. For privatarkiver er andelen svært mye lavere enn for offentlige arkiver. Privatarkiver kasseres i overveiende grad som en slags organisk prosess ved flyttinger og nedlegginger. De bevares i dag mye etter tilfeldighetsprinsippet, på grunn av lovverk, ressurs situasjonen og fagtradisjonen. Dette er med på å bestemme hvilken sam-

funnsdokumentasjon ettertida vil sitte igjen med, og det bestemmer hvilke historier som vil kunne fortelles for framtidige generasjoner. Det er et spørsmål om demokrati, makt og avmakt. Det latinske ordtaket «Quod non est in actis, non est in mundo»: Den som ikke finnes i arkivene, finnes ikke, er en illustrasjon på dette.

I vestlig arkivtradisjon står det offentliges arkiver i en særstilling. Bevaringen er lovregulert. Den norske arkivloven slår i formålsparagrafen fast at formålet med loven er å «tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskningsmessig verdi eller som inneheld

rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at disse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjengelege for ettertida». For å tjene dette formålet etablerer loven et system der offentlige organ blir pålagt arkivplikt og riksarkivaren blir gitt bestemte fullmakter som skal sikre at disse arkivene blir bevart. Formålsparagrafen omtaler arkiver generelt, uavhengig av om de er skapt av offentlige eller private aktører. Men fordi riksarkivaren ikke er gitt reelle fullmakter for bevaring av private arkiver, gjelder virkemidlene i praksis bare for offentlige arkiver.

Denne avgrensingen gjelder også i stor grad for internasjonal bevaringsteori og metodologi. Tradisjonelt har man ikke tatt høyde for en bevaringsvurdering av den samla arkivdokumentasjonen som blir skapt i et samfunn og sett offentlige og private arkiver som en felles integrert samfunns-hukommelse. De teoretiske tilnærmingene har generelt tatt utgangspunkt i et faglig landskap der bakgrunnen har vært arkiv-institusjonenes samfunnsoppdrag, forstått som å bevare offentlige arkiver, jf. den norske arkivloven. Klassisk arkivistikk behandler ikke arkivets bevaringsverdi. En mer

samfunnsmessig tilnærming, med utgangspunktet at arkivene skulle reflektere samfunnet som skaper dem, kom først med Tysklands Hans Booms på 1970-tallet.

Tilnærmingen var å speile samfunnsverdier gjennom arkivskapers funksjoner og å bevare en allsidig samfunnsdokumentasjon på samfunnets egne premisser. Det er også retningen for den funksjonsbaserte bevaringsmetodikken som ble utvikla i Canada fra slutten av 1980-åra, på det filosofiske plan inspirert av Booms.

Arkivaren Helen W. Samuels har utviklet en modell som omfatter bevaringsvurdering av både offentlige og private arkiver, samt andre dokumentasjonskilder. Om arkivmateriale er gått tapt eller bare er skapt i lite omfang, tar hun til orde for å samle inn andre typer dokumentasjon. Samuels peker også på at utvelgelses-/kassasjonsprosessen ville tjene på en bredere tilnærming. Vi kan lite gjøre for å forutse framtidige forskertrender som endrer spørsmålene som stilles

eller bruken av dokumentasjonen. Hun tar derfor til orde for en funksjonell tilnærming i utvelgelsesprosessen for bevaring. Ingen analyse eller utvalg kan være objektiv. Den vil alltid ses gjennom dagens mentale linser.

Samuels sier elektronisk arkivering har tvunget arkivarprofesjonen til å forstå nødvendigheten av å gripe inn i dannelsen av disse arkivene for å sikre at de bevares og kan brukes for ettertida. Men arkivarenes praksis er i hovedsak å fokusere på aktiviteter som skaper arkiver. Å dokumentere aktiviteter som vanligvis ikke skaper arkiver er ikke en integrert eller akseptert del av jobben. Samuels tar derfor til orde for at arkivarer som en integrert del av sine dokumentasjonsaktiviteter må sørge for å skape og sikre at arkiver skapes. Men arkivarene må ikke nødvendigvis gjøre det. Deres viktigste rolle er å skape bevissthet rundt dokumentasjonsproblemene og behovet for muntlig historie, foto-, video eller annen doku-

«Quod non est in actis, non est in mundo.» (LATINSK ORDTAK)

Den som ikke finnes i arkivene, finnes ikke.

mentasjonsaktivitet. For å utføre dette, må arkivarene drive arkivforskning så de kan formulere en sammenhengende dokumentasjonsplan.

Samuels påpekning av system- og metodesvakheter for arkivbevaring har ikke fått nok oppmerksomhet i fagmiljøet. Denne måten å tenke arkivbevaring på har vi sett representert de siste åra ved Oslo byarkiv og Opplandsarkivet Maihaugen som for å bedre dokumentasjonen om moderne innvandring/nye minoriteter har sett viktigheten av å samle inn privatarkiver, muntlig dokumentasjon og ulike typer materiale som i utgangspunkt ikke er et helt avgrenset arkiv, men fragmenter fra ulike sammenhenger.

DE OFFENTLIGE ARKIVENE

- Var de offentlige arkivene et ensidig uttrykk for myndighetenes blikk på minoritetsbefolkningen?

Min gjennomgang av Flyktning- og innvandreretatens arkiv om organisasjonene som har søkt støtte bekrefter for så vidt denne påstanden, men nyanseres til dels gjennom at dette arkivet har litt materiale om svært mange organisasjoner. Kommunal- og arbeidsdepartementets materiale

gir departementets perspektiv først og fremst. Det er særlig strids-spørsmål som fort kommer i fokus – om det er mellom myndighetene og organisasjonene eller om det er innad i miljøet. Men her fins også materiale fra Fremmedarbeiderforeningen som ikke er bevart andre steder fordi arkivet ikke ble tatt vare på systematisk.

Det offentliges arkiver er likevel satt sammen ut fra den offentlige virksomhetens egne mål. Det er kommunens og statens behov for dokumentasjon av hva pengene bevilges til som bestemmer innholdet. Det er materiale på et overordna nivå, ikke organisasjonenes egen korrespondanse, møtereferat mm. I materialet jeg sammenlikner her arter det seg slik at Flyktning- og innvandreretaten holder en oversikt over organisasjoner som finnes i innvandtermiljøene. De forvalter støtteordninger som gir organisasjonene mulighet til å søke grunn- og aktivitetsstøtte. Grunnstøtten forutsetter at organisasjonen oppfyller visse kriterier som å sende inn opplysninger om organisasjonens formål, årsberetninger, generalforsamlingsprotokoll, revidert regnskap og medlemslister fordi medlemmer bosatt i Oslo danner grunnlag for

hvilken grunnstøtte organisasjonen har rett på. Alt dette er nyttig informasjon, selv om det også kan bli en del detaljkorrespondanse rundt utsettelse, kriterier for støtten mm. Vi finner av og til fylldige årsberetninger fra organisasjonene som sier mye om aktiviteten, i andre tilfeller svært knappe årsberetninger. Men mange aspekter ved politiske, sosiale og kulturelle aktiviteter kommer i svært liten grad fram i det kommunale etatsarkivets eller departementets behandling av søknader.

Departementet er kontaktpunkt ved strid mellom grupper og har maktmidler til å gripe inn, noe som også etterspørres enkelte ganger. Når det gjelder søknadene om aktivitetsstøtte finner vi av og til mer detaljert informasjon om bakgrunnen for ønsket om å etablere en aktivitet eller avholde bestemte møter. Og vi finner hvilke aktiviteter som fikk avslag. Det er jo bare en brøkdel av søknadene som innvilges.

Det mest interessante med Flyktning- og innvandreretatens arkiv er at det inneholder oversikter over alle registrerte aktuelle foreninger og at deres administrasjon av søknadene viser et mangfold av foreninger og hvilke av disse

som søkte støtte og fikk det, samt hvilke aktiviteter etaten ga støtte og hvilke den ga avslag. Slik sett har etatens politikk for søknadsbehandling iallfall til dels lagt grunnlag for hvilke organisasjoner som har kunnet få et mer solid økonomisk fundament. Dette gjelder først og fremst aktivitetsstøtten, grunnstøtten baserer seg utelukkende på godkjent medlemstall. Dette systemet gjelder jo også tradisjonelle organisasjoner i Norge. Vårt system for støtteordninger for organisasjoner har naturlig nok bidratt til at innvandermiljøer har organisert seg i det vi kan oppfatte som tradisjonelle norske organisasjoner, med rutiner som følger derav. Men det finnes unntak som ikke er basert på medlemskap, men som er av typen ressurscenter, som MiRA-senteret. Her er aktivitetsstøtten det aller viktigste. Flere tradisjonelt norske miljøer som retter arbeid mot flerkulturelle miljøer får også tildelt slik støtte - som Kirkens bymisjon, enkeltmenigheter, enkelte skoler og Røde Kors.

Plakat: Fødselsfeiring av den pakistanske nasjonalpoeten Allama Iqbal. Arrangert av Bazm-e-Ahbab Pakistan Norway 10.11.1996

Slik sett er de offentlige arkivene fortellinger om makt og avmakt slik Kaisa Maliniemi oppsummerte i forskningsprosjektet *Hva arkivene skjulte. En undersøkelse av kvensk og samisk i offentlige arkiver i Kistrand (Porsanger) og Nordreisa 1865 – 1948*, ABM-media as 2010. Det gjorde at hun måtte lese dokumentene «mot hårene» i Laura Stolars terminologi. Majoritet og minoritet er et viktig perspektiv – vi får som hovedperspektiv majoritetens blikk på minoriteten og dens forventninger til og vurderinger av minoriteten.

Vi vet ikke om minoritetene ville ha organisert seg formelt i like stor grad uten myndighetenes system for støtteordninger. Eller om dette ville kommet seinere som følge av integrering.

Minoriteten oppfyller på et vis majoritetens ønske om å danne et organisert samfunn som stor-samfunnet kan forholde seg til.

PRIVATE STEMMER

- Hva finner vi i organisasjonenes og privatpersonenes egne arkiver? Ser vi mer spor av «direkte stemmer»?

Vi kan finne den samlede egne korrespondansen, rapporter, plakater, blader, møtereferat, bilder og avisklipp. Vi finner egne stem-

mer og oftest et langt mer mangefasettert materiale som spenner over en mye lengre tidsperiode i organisasjonens eget arkivmateriale enn i det offentlige arkivet. Et kjennetegn for privatarkivene fra innvandrersamfunnene er også at her er en del materiale på eget språk, som urdu, når det er det felles morsmålet, og på engelsk eller tysk i våre eksempler.

Vi får altså møte deres egne tanker om sin status. Videre kan vi følge det mentalitetsskiftet som foregår ettersom tida går. Tankegangen endrer seg gradvis etter at barna meldte sin ankomst. Fremmedarbeiderne blir førstegenerasjonsinnvandrere, og de ser seg nødt til å bo her lengre enn først planlagt. En del valgte å sende barna sine på prestisjetunge skoler i Pakistan så de ble mer bevisst på sin pakistanske identitet, å lære sitt morsmål, kjenne sin kultur. For de fleste ble likevel valget å integrere seg i Norge ved å søke å beholde sin identitet, uten å måtte sende barna sine fra seg. Da ville de jo, når de kom tilbake til Norge etter skolegangen, som foreldrene, måtte oppleve å føle seg fremmede i et land hele livet. Det var bedre å vokse opp her uten å gi avkall på

sine røtter. Morsmålsundervisning ble derfor et viktig tiltak som trer tydelig fram i arkivene til de pakistanske organisasjonene. Skolene med minoritetsbarn begynte å søke etter litteratur for undervisning. Også den første generasjonen ville være oppdatert om forholdene i hjemlandet og søkte etter bøker og tidsskrifter. Mohammad Anwar Soofis arkiv viser at han startet import av bøker på urdu til Norge i 1981, og snart etter tidsskrifter og blader. Han forsynte skoler flere steder i landet og Deichmanske bibliotek. Organisasjonene startet også markeringer som feiring av nasjonaldag, grunnlovsdag og religiøse høytider for å styrke samholdet og nå den oppvoksende slekt.

Arkivene viser samarbeid og positive tiltak. De berører saker miljøene fremdeles er opptatt av. De viser også at mye av virksomheten gjelder bistand til oversettelse og attestasjon av dokumenter og juridisk hjelp og veiledning i utfylling av skjemaer i forbindelse med familiegjenforening og hjelp med å skrive søknader til Boligsjefen i Oslo. I dokumentene kan man også finne tegn til intriger, uenighet, splittelse, misnøye og

maktkamp mellom lederne. Likevel framholder Khan:

«Dokumentene gir innblikk i håp, drømmer, visjoner og anstrengelser. Innblikk i gleden over å ha skaffet seg noe etterlengtet, men samtidig også sorg over å ha mistet noe verdifullt. Det handler om oppfylte drømmer og knuste håp. Det som gjør dokumentene unike er at de er produkt av fremmedarbeiderne selv. Det er deres tanker og perspektiver, deres ståsted og deres meninger.» (Khan 2007)

Arkivet etter Fremmedarbeiderforeningen, Gambisk forening, MiRA-senteret med Ruth Reese-dokumentasjonen og Frauentreff, en forening for tyske kvinner som kom til landet pga. ekteskap, viser på samme vis at her finnes unikt materiale.

Privatarkivene er ofte mangelfulle, selvsagt. Det kan være lakuner, eller bare brokker som er bevart. Damini House of Culture ville blitt best dokumentert om man også

Første: Nordic Black Theatres utklippbok ble det første flerkulturelle arkivstykket som kom inn gjennom Byarkivets multikulturelle prosjekt. Cliff Moustache viser og forteller til Byarkivets Ellen Røsjø og Otto Meijer. Foto: Bård Alsvik

Overlevering: Styret i Gambisk forening overrekker arkivet sitt til Oslo byarkiv i juni 2004. Foto Bård Alsvik

FAKTA

«På mange måtar er dei offentlege arkiva ein garantist for at det finst dokumentasjon om alle nordmenn. Likevel er det enkelte grupper som lett blir usynlege i dei offentlege arkiva, ved at dei sjølve ikkje kjem til orde med si eiga historie. Det er sett i verk tiltak for å bevare slike arkiv. Oslo byarkiv ønskjer å gi dei nye minoritetane ein rettmessig plass i arkivet, utvikle eit betre tilbod til innvandrarak og minoriteter og formidle deira historie til alle. Byarkivet har til no teke vare på 26 privatarkiv frå nye minoriteter. Det vil medverke til å gjere aktivitetar, identitet, behov og problem synlege, og det vil komplettere det offentlege arkivmaterialet som allereie finst.»

Stortingsmelding 10 – 2011/2012 «Kultur, inkludering og deltaking», kap. 5.5

Foto over:

30 nasjonaliteter: A/S Jøtuls jernstøperi i Lodalen rett før nedlegging i 1982. 30 nasjonaliteter var representert i arbeidsstokken. Mario Morais med bakgrunn fra Angola sliper ovnsgodset utvendig, så det blir lettere å sette sammen og ser penere ut.

Foto: B.E. Aasen, E. Seland, E. Røsjø. Jøtuls jernstøperi, Samtidsdokumentasjon, Oslo byarkiv A-10353/U001/057

Foto til høyre:

Oslo taxi: Flere fra bedriftsidrettslaget til Oslo taxi møtes utenfor Tennissenteret 1989-90. Fotograf ukjent/Oslo taxi

hadde lagd filmdokumentasjon om deres aktivitet, tilsvarende med Nordic Black Theatre. Begge arkiver inneholder riktignok billedmateriale, men administrative arkiver fra en dansegruppe og et teater yter ikke rettferdighet overfor den kunstneriske virksomheten. Dette kan da suppleres med annen dokumentasjon slik Samuels har påpekt. Intervjudokumentasjon kan belyse et fenomen i et arkiv, som i intervjuet med Mohammad Anwar Soofi, som var aktiv i diverse pakistanske foreninger, der han fortalte om omstendighetene rundt IOGT-losje Jinnah. Flere former for dokumentasjon kan gi verdifull beskrivelse av et miljø, en arbeidsplass, en produksjonsmåte – som studentoppgava «En samtidsdokumentasjon av Jøtul AS» fra 1982, den første samtidsdokumentasjonen i Norge. På Jøtul jobba folk fra 35 nasjonaliteter tett sammen, flere av dem var aktive i Fremmedarbeiderforeningen og nasjonale organisasjoner. Men privatarkivene kan også være så utrolig mye rikere og gi et mer samla bilde enn det som evt. måtte finnes av spor om det samme fenomenet i det offentliges arkiver, som i arkivet etter MUF'eren Nasih Raof Ahmed. En MUF-tillatelse er en

ett-årig tidsbegrenset oppholdstillatelse uten rett til familiegjengforening. Han kom til Norge i 1999 og søkte asyl. Ahmed fikk avgjørelsen om å få lov å bli i Norge først etter 10 år og to måneder.

I privatarkivene finner man egne stemmer og perspektiver som ikke finnes i de offentlige arkivene. Hvor unikt er materialet, spør arkivarer seg ofte når de skal vurdere om et materiale er bevaringsverdig. Men det unike kan i følge James O'Toole dreie seg om mye forskjellig: at arkivet i seg selv er unikt, at informasjonen i arkivet er unik, det unike i prosessene bak arkivet og det unike i sammenstillingen av dokumenter i arkivet. Det unike i innhold kan dreie seg om at man kan spore holdningsendringer - f eks fra oppfatningen å være her midlertidig som fremmedarbeidere til etableringen av en ny minoritet. Privatarkivmaterialet forteller noe om den enkelte gruppes aktiviteter, innsats, egenforståelse, behov og problemer. Det er unikt og vesentlig at materialet faktisk er skapt av disse menneskene ut fra et erkjent behov. Og det er unikt fordi det er materiale som er sammenstilt på en helt spesiell måte. Ut fra dette materialet vil vi kunne spore korrespondansepartnere og dermed

finne fram til andre arkiver, både offentlige og private, der det kan være aktuelt å finne mer materiale. Selv om alle dokumenter skulle finnes i offentlige arkiver, men spredt, så vil privatarkivene ha sin unike verdi pga. deres spesielle sammenstilling av dokumentene. Etterkommere og andre vil ved at dette er bevart kunne få overbrakt perspektiver de ikke kjenner om sine forfedre; og samfunnet vil kunne øke sitt kunnskapsgrunnlag og forståelsen for hvordan Oslo og Norge er blitt som det er. Dessuten kan arkivene virke identitets- skapende for f eks skoleelever og bygge bro mellom fortid og nåtid.

LEVENDE

SAMFUNNSDOKUMENTASJON

Hvordan gå fram for å ta begrunnede valg av strategier for en bedre samfunnsdokumentasjon? Booms og Samuels sin påvisning av system- og metodesvakheter for arkivbevaring har ikke fått nok oppmerksomhet i fagmiljøet. Når vi ser at det bevarte arkivmaterialet i våre institusjoner er mangelfullt, kan det være nødvendig å supplere arkivmaterialet med annen dokumentasjon, som intervjuer, foto- og videodokumentasjon. Det trenger ikke utføres av

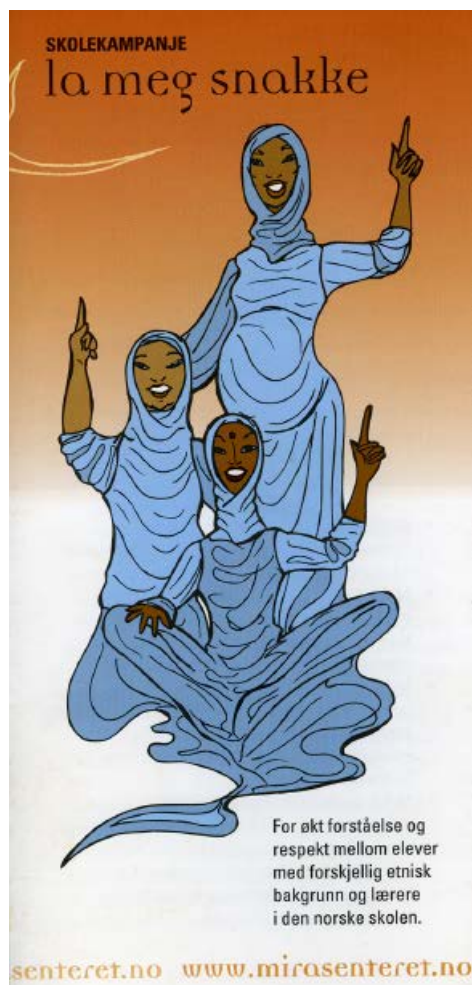
arkivinstitusjonene, men disse bør føle et ansvar for at initiativ blir tatt og gir resultater som så kan sikres trygg oppbevaring. Betydningen av å skape eller sørge for at annen type dokumentasjon skapes når kvaliteten på arkivene er dårlig, er påpekt av Samuels. Hun framholder også at vi må drive arkivforskning så vi kan lage sammenhengende dokumentasjonsplaner. Vi kan legge til at her må være en bevissthet i forhold til ansvar og ansvarsfordeling. Arkivinstitusjonene bør antakelig ha et klart overordna ansvar for å bevare slikt innsamla dokumentasjonsmateriale. Formålsparagrafen i arkivloven gir støtte for dette siden den omtaler arkiver generelt som har «monaleg kulturelt eller forskningsmessig verdi». Videre har arkivinstitusjonene rutiner for å håndtere materiale i forhold til å vurdere tilgang til evt. sensitivt materiale og i forhold til å ha en infrastruktur med lesesal/forskercelle for publikum som også er tilpassa mulig sensitivt materiale.

Men dokumentasjonsplaner

sikrer ingen suksess. For å samle inn privatarkiver er det erfaringsmessig nødvendig med samarbeid og kontakt med organisasjoner, institusjoner og enkeltpersoner. Vi bør derfor veilede private arkivskapere vi ønsker å få dokumentasjon fra i arkivdanning, om de trenger det, sørge for avtaler tidlig og være der ved eventuell nedlegging.

Om ikke privatarkiver etter minoritetenes egne organisasjoner, institusjoner og privatpersoner bevares som del av den kollektive hukommelsen, vil ikke etterkommerne og andre interesserte kunne finne særlig tydelige spor av disse menneskenes egne blikk og stemmer. Da får vårt samfunn i beste fall et skjevt bilde der ettertida vil måtte lese det som er bevart i de offentlige arkivene «mot hårene» for å finne enkelte slike spor, slik som Kaisa Maliniemi har vist med den nasjonale minoriteten kvenene. Eksempelene jeg har gått gjennom gjelder dokumentasjon av nye minoriteter, men det er grunn til å tro at de kan ses som representative

for situasjonen for bevaring av privatarkiver og dokumentasjon av samfunnssektorer i vårt samfunn der materiale fra det offentlige har fått en svært dominerende plass så å si uavhengig av bevaringsverdi. Skal vi bøte på denne situasjonen, må fokus for vår bevaringspolitikk radikalt endres og mer ressurser kanaliseres inn i privatarkiv- og dokumentasjonsarbeid. Aktiv arkivformidling og medvirkning fra privatarkivskaperne vil være nødvendig for å få muligheten til å bevare en større andel av privatarkivene. Men vi bør også etablere en forskningsagenda for å bedre arkivarprofesjonens evne til å dokumentere samfunnet med utgangspunkt i sammenhengende dokumentasjonsplaner for samfunnssektorer, slik Helen Samuels har framholdt. Først da legger vi grunnlaget for å få en felles integrert samfunnshukommelse som vil gi relevant samfunnsdokumentasjon som grunnlag for rettigheter, forskning, historieforståelse, synliggjøring, identitetsdanning og opplevelser og en bedre sammenheng mellom arkivlovens formålsparagraf og virkemidler for privatarkivfeltet. •

Skolekampanjebrosjyre: MiRA Ressurs-senter for innvandr- og flyktningekvinner er en interesseorganisasjon for kvinner med bakgrunn fra andre land enn Norge.

Kilder

Innvandreretaten (Innvandrerkontoret under Sosialrådmannen) 1983-1987, Innvandrorganisasjoner

Innvandreretaten, 467.21 A, Innvandrorganisasjoner

Flyktning- og innvandreretaten, 1994-1996

Gambisk forening

Fremmedarbeiderforeningen

Pakistan Norwegian Welfare Organisation Norway

Pakistan Workers Welfare Union

Pakistan Advisory Council

All Pakistani Workers Organisation in Norway

Bazm-e-Ahbab-e Pakistan, Norway

Soofi, Muhammad Anwar

Islamabad/Rawalpindi Welfare Society Norway

MiRA-senteret

Damini House of Culture

Nordic Black Theatre

Frauentreff

Oslos multikulturelle arkiver, prosjektarkiv, gjestebok fra utstillingen *Spor etter oss*

Samlingen «Mangfoldige stemmer, intervjudokumentasjon», Intervju med

M. A. Soofi tatt opp 17. februar 2006 i Oslo byarkiv

Opplandsarkivet, Maihaugen, Ahmed, Nasih Raof

Kommunal- og regionaldepartementet, Kommunal- og arbeidsdepartementet,

Innvandrersekretariatets/Innvandreravdelingens materiale om og korrespondanse med

Fremmedarbeiderforeningen 1974-1987, arkivkode 553.1 og 141 S kap. 531.

Litteratur og trykte kilder

Booms, Hans (1991-92): «Überlieferungsbildung: Keeping Archives as a Social and Political Activity». I: *Archivaria 33, the journal of the Association of Canadian Archivists (ACA)*. Lest på: <http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/issue/view/392>

Khan, Ayesha Iqbal (2007): «Virsas – overleveringer». I: *Spor etter oss*. Røde, Gro red.

Oslo: Oslo byarkiv 2007

Maliniemi, Kaisa (2010): *Hva arkivene skjulte. En undersøkelse av kvensk og samisk i offentlige arkiver i Kistrand (Porsanger) og Nordreisa 1865 – 1948*, Oslo: ABM-media.

O'Toole, James (2008): «On the Idea of Uniqueness». I: *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research Vol. 2, no. 2*

Røsjø, Ellen (2012): «Majoritets- og minoritetsperspektiv i arkivbevaring». I:

Tidsskriftet Arkiv. Lest på: http://www.tidsskriftetarkiv.no/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=1

Samuels, Helen W. (1991-92): «Improving Our Disposition: Documentation Strategy». I: *Archivaria 33, the journal of the Association of Canadian Archivists (ACA)*.

Lest på: <http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/issue/view/392>

Oslo byarkiv kaller seg «byens hukommelse», men hvem sin kollektive historie kan fortelles ut fra arkivmaterialet som er bevart? To nye privatarkiv fra romanifolk i Byarkivet gir et mer representativt bilde av de reisende enn det som finnes i de offentlige arkivene.

ARKIV ETTER ROMANIFOLKET ET MINORITETSARKIV UNDER OPPBYGNING

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv og Kai-Samuel Vigardt, minoritetshistoriker

Som kommunalt arkiv har Byarkivet lovpålagt ansvar for å forvalte de kommunale arkivene. Arkivene dekker et bredt spekter av den offentlige forvaltningen, men et problem er at de ikke tilstrekkelig dokumenterer samfunnets sammensetning og aktivitet. For å sørge for at stemmer som er lite representert i offentligheten får bevart sin historie for ettertida, samarbeider Byarkivet i dag med Kai-Samuel Vigardt om avlevering og ordning av to privatarkiv. Det ene er etter hans morfar Ludvig Karlsens engasjement i ulike romaniforeninger og dokumentasjon fra livet som reisende, det

andre Kai-Samuel Vigarths eget arkivmateriale fra rettighetsbistand, slektsgransking og fra det pågående dokumentasjonsprosjektet *Romanimanus rakrar avri! Romanifolket snakker ut!*

KUN KLIENTER I DE OFFENTLIGE ARKIVENE?

Generelt mangler de offentlige arkivene arkivmateriale der minoriteter, innvandrere og andre folk uten makt eller deltakelse framstår som aktører i samfunnet. Romanifolket har vært en spesielt utsatt minoritet. Statlig politikk mot romanifolket har fra slutten av 1800-tallet bestått av tvangs-

bosetting og bortsetting av barn, og særomsorg og registrering helt fram til 1990. De personene vi finner med romanibakgrunn i de ulike offentlige arkivene bærer preg av dette. I de kommunale arkivene finner vi ofte reisende, som så mange andre, som klienter. Klientforholdet er til en stor grad resultat av myndighetenes hardhendte assimileringspolitik.

I de offentlige arkivene finner vi livshistorier om grove overgrep som systematisk bortsetting av reisende barn, diskriminering og vanskelige forhold over generasjoner. De dokumenterer myndighetenes politikk og overgrep mot en rekke

personer, og er dermed en viktig dokumentasjon for enkeltpersoner som ønsker oppreisning og til historisk gransking. Innsynsretten og partsinnsynet er en grunnleggende demokratisk rettighet forvaltet i både Forvaltningsloven av 1967 og Offentlighetsloven av 1970. Formålet med Offentlighetsloven er formulert i § 1 og skal sikre at offentlig virksomhet er åpen og gjennomiktig for å styrke informasjons- og ytringsfriheten, den demokratiske deltakelsen og rettstryggheten til den enkelte. I tillegg er målet å styrke tilliten til det offentlige og sørge for kontroll med myndighetene. De offentlige arkivene er derfor svært viktige for å sikre rettighetsdokumentasjon i erstatningssaker og for å skaffe dokumentasjon som kan gi oppreisning for romanifolket som folkegruppe.

«SKANDALEARKIV OVER TATERE»

For reisende i Norge står arkivet etter Norsk Misjon Blant Hjemløse i en særstilling. Norsk Misjon Blant Hjemløse var en privat stiftelse med et utstrakt mandat til å forvalte arbeidet overfor romanifolket. Misjonen ble grunnlagt i 1897 og avviklet formelt så sent som 1989.

Da Misjonen ble nedlagt kom strømmen av fortellinger om overgrep, tvangsassimilering og ulovlig registrering av alle reisende både av Misjonen og av politiet. «Skandalearkiv over tattere» skrev Arbeiderbladet på forsiden om arkivet i 1992 (27.10.1992). Daværende leder for privatarkivavdelingen ved Riksarkivet, Dag Mangset, uttalte at registreringen minte om nazistenes jøderegifter. Men hva skulle skje med arkivet?

Arkivet etter Norsk Misjon Blant Hjemløse oppbevares i dag i Riksarkivet. Her finnes klientmapper og dokumentasjon om blant annet barna som ble plassert på barnehjem eller i privat pleie, men det var rundt 1990 ingen selvfølge at arkivet ble bevart. Selv om virksomheten var i statens tjeneste var Misjonens arkiv å regne som privatarkiv, og ikke før i 1992 fikk Riksarkivaren bestemmelsesrett over «særlig verneverdige privatarkiver». På grunn av de sensitive opplysningene om rundt 4000 personer ønsket Datatilsynet deler av arkivet slettet. Det var særlig fordi det var registrert opplysninger om lobotomi og sterilisering at arkivet skulle slettes ettersom Norsk Misjon Blant Hjemløse da de i 1980 hadde søkt om konsesjon for

Ingen selvfølge at det ble bevart:
Hva som skulle bevares og hva som skulle kasseres fra Norsk Misjon Blant Hjemløse hadde stor betydning for dem arkivene omhandler. Arbeiderbladet kalte Misjonen et «skandalearkiv». Digital kopi fra Arbeiderbevegelsens arkiv

sitt «omstreiferregister» ikke hadde opplyst om at det skulle inneholde slike opplysninger. Derfor ble deler av klientmappene etter Svanviken arbeidskoloni kassert av institusjonen. I tillegg lå registerinformasjonen og fløt i kontorlokalene til Misjonen. Skulle dette materialet makuleres ettersom det var ulovlig sammenstilling av personinformasjon og ikke godkjent?

Riksarkivet mente dette var svært bekymringsverdig fordi mange

personer hadde et behov for å dokumentere opplysninger omkring seg selv. Samtidig ville forskningen miste viktige opplysninger. Frans Pettersen, et av barna som hadde blitt bortsatt mot foreldrenes vilje av Misjonen, uttalte den gang til Arbeiderbladet (28.10.1992) om arkivet: «Det gir en unik mulighet til å fortelle sannheten om hva vi har vært utsatt for opp gjennom historien. Overgrepene er mange og groteske, jeg oppfordrer alle omstreifere til å be om innsyn i sine saksmapper.» Datatilsynet, som hadde ivret for makulering, snudde etter hvert i saken. Arkivet etter Misjonen er et viktig eksempel på hvor viktig det er å bevare et kontroversielt arkiv, til tross for at deler av arkivdannelsen har vært tvilsom eller ulovlig. Dokumentasjon fra en slik virksomhet er en avgjørende kilde til gransking i ettertiden for å vise både systematiske overgrep eller lovbrudd. Arkivene kan dermed bli et redskap til rettferdighet og oppreisning.

HUSKET ELLER GLEMT?

ARKIVENES ANSVAR!

Oslo byarkiv kaller seg «byens hukommelse». Men hvem sin kollektive historie kan fortelles ut fra arkivmaterialet som er bevart?

Spørsmålet kan settes på spissen: Finnes den eller de som ikke finnes i arkivene? Når historien skal skrives er det avgjørende at det finnes kilder til å beskrive og forstå fortida. Finnes det ikke spor i kildene kan ikke det som har skjedd huskes. I de offentlige arkivene vil bildet av romanifolket som nasjonal minoritet, og deres liv og virke være begrenset. Hvordan kan vi finne alle personene; aktørene, aktivistene og håndverkerne i arkivet?

Byarkivet har lenge arbeidet for at våre arkiver skal gjenspeile samfunnet i større bredde enn det de offentlige institusjonene gjør alene. Med prosjektet Oslos multi-kulturelle arkiver fra 2003 har Ellen Røsjø tatt initiativ til å samle inn privatarkiv fra en rekke innvandrersamfunn. Dette materialet gir et mer representativt bilde av samfunnet vi lever i, og uten slike privatarkiv er det lite arkivmateriale som gjenspeiler i sin fulle bredde at Oslo er et flerkulturelt samfunn.

Likevel møter det en viss motstand at de kommunale arkivene har ansvar for å sørge for at minoriteter og grupper som er lite representert i de offentlige arkivene får bevart sin historie og får sin stemme hørt gjennom innsamling av privatarkiv.

Skal et kommunearkiv strekke seg lenger enn å forvalte offentlig virksomhet, og også aktivt samle inn privat småskalavirksomhet? Enda mer utfordrende er det kanskje når Byarkivet tar initiativ til at der det ikke allerede finnes privatarkiv som dokumenterer aktivitet, aktivt gjennom intervjuer eller dagboknotater innhenter den immatrielle kunnskapen til personer eller grupper som er underrepresentert i de offentlige arkivene.

Nå er ikke nedtegnelsen av minneberetninger noe nytt, og Byarkivets brukere har i dag stor glede av Edvard Bulls Arbeiderminner, intervjuer gjort av eldre arbeidere i Oslo på 1950- og 1960-tallet. Det er derfor viktig at arkivene inntar en aktiv rolle for å samle inn utfyllende materiale til det som avleveres fra det offentlige eller andre etablerte institusjoner. Et slikt materiale kommer ikke til arkivene uten aktivt arbeid for innsamling og kontakter i de aktuelle miljøene. Det er arkivenes ansvar å være pådrivere. Byarkivet har tidligere arbeidet for å bevare og formidle Oslos multikulturelle arkiver. Nå ønsker vi å bidra til å bevare og formidle privatarkiv fra romanifolket gjennom å bevare eksisterende arkivmateriale fra

Hos fotografen: Foto i samlingen er ofte tatt i private sammenhenger og dokumenterer reisendes hverdagsliv og fest fra et innenfra perspektiv. Privat foto.

romanifolk selv, samt å bistå i arkivskaping og formidling. Vi ser at de offentlige arkivene ikke er representative og tilstrekkelige.

Uten slike privatarkiv som nå avleveres fra minoritetspersoner selv, finnes ikke romanifolket i offentligheten utenom gjennom ulike klientforhold og den norske assimileringspolitikken. Det er derfor avgjørende for formidlingen av de reisendes historie at enkeltpersoner og foreninger selv skaper og tar vare på arkivmateriale for ettertida. Arkivinstusjonene har et særskilt ansvar for å ta initiativ og fullføre en slik innsamling fra

minoriteter og grupper som ikke blir hørt. Dette er viktige prinsipper for alle grupper som er underrepresentert i arkivene. Derfor arbeider vi i Byarkivet tilsvarende med å samle inn dagbøker fra brukere av Fattighuset i Oslo og foto fra hverdagen til selgere av magasinet =Oslo i forbindelse med vårt arbeid for å tilgjengeliggjøre historisk arkivmateriale fra Fattigvesenet.

FEM GENERASJONER. TO PRIVAT-ARKIV I OSLO BYARKIV

De to privatarkivene A-70111 Ludvig Karlsen og A-70112 Kai-

Samuel Vigardt er unike samlinger av dokumentasjon fra fem generasjoners arbeid blant reisende. Nå er materialet deponert til Byarkivet og under ordning. Materialet har ikke en opprinnelig sammenheng fra virksomhet, og der noe er aktivt samlet inn eller donert fra ulike personer bærer annet preg av at det er tilfeldig bevart.

Privatarkivene inneholder private papirer og foto fra det interne arbeidet i romaniforeninger og dokumenterer livet som reisende og familiens forhold til det offentlige. Arkivet inneholder omfattende arbeid med bistandshjelp til rettighetsdokumentasjon og slektsgransking. Arbeidet er gjort av Kai-Samuel Vigardt, hans mor Monika og morfar Ludvig Karlsen og strekker seg tilbake til Kai-Samuels tippoldefar Godin Fredriksens arbeid på 1930-tallet da han startet det han kalte «De forsømtes Mission» som mottiltak mot Norsk Misjon Blant Hjemløse.

Privatarkiv som disse to tar dermed utgangspunkt i privat virksomhet og deltaking i organisasjonsliv og er selvsagt ikke representative for hele folkegruppa. Ettersom begge arkivene inneholder papirer fra både bistandshjelp og annet privat materiale vil

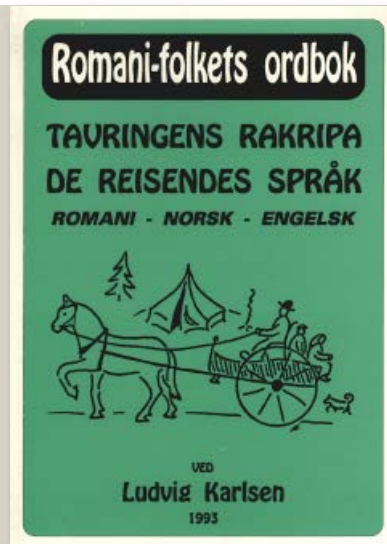

Foto til venstre:

Organisering: Arkivene etter Kai-Samuel Vigardt og Ludvig Karlsen inneholder fem generasjoners foreningsdrift blant reisende. Her brosjyre fra det første romanistevnet i 1993.

Språket: Boksamlinga inneholder norsk og internasjonal litteratur om romanifolk i hele verden. Ludvig Karlsen og flere reisende utga i 1993 ordbok over romanispråket.

det naturligvis være svært personlig og sensitivt. Det er derfor underlagt ordinære klausulbestemmelser og det må søkes arkivskaper om innsyn. Innsyn kan innvilges av Kai-Samuel Vigardt for hans eget arkiv og sammen med Ludvig Karstens enke Lise Karlsen for innsyn i arkiv etter Ludvig Karlsen.

ARKIVET ETTER LUDVIG KARLSEN

Ludvig Walentin Karlsen har en spesiell betydning for norske romanifolk og var en pioner innen kristen rusmisbrukeromsorg. Han ble født i 1935 og hans fødested Furua på Gardermoen er i dag

bevart som et kulturminne under Akershus fylkesmuseum. Da Ludvig Karlsen ble frelst i 1975 hadde han levd et liv med rus og sittet til sammen 9 år i fengsel. I ettertid så han på sitt kriminelle fyllik- og løsgjengerliv som sin utdannelse. Ludvig Karlsen sto sentralt i vekkelsen blant de reisende på 1970- og 1980-tallet, hvor over 500 personer ble frelst, og hans livslange arbeid for å hjelpe utslåtte og rusmisbrukere startet. I 1983 åpnet Ludvig og kona Lise det første Evangeliesenteret etter at de hadde hatt personer boende hjemme hos seg i åtte år. Privatarkivet etter Ludvig Karlsen dokumenterer både

hans og kona Lises privatliv så vel som organisasjonsliv. Innholdet spenner fra før og etter vekkelsen. Her finnes manuskripter og private notater i forbindelse med hans bokutgivelser, private dokumenter, brev og fotoalbum. Eiendoms-papirer, samlinger fra private markeringer, bursdager og jubileer, oversikter over hestene fra da han var travkusk og drev hestesalg. Det er også en samling slektsbøker og dagbøker.

I 1993 startet Ludvig Karlsen og flere reisende opp den første romanirelaterte virksomheten i Norge, kalt Romanifolkets teltvirksomhet, og samme år gav de ut

En halehelt: Ludvig Karlsens arbeid har en spesiell plass blant norske reisende. I 2012 ble han kåret til å være en av Norwegians «halehelter». Privat foto/Kai-Samuel Vigardt

Romanifolket snakker ut: Gjennom intervjuprosjektet «Romanimanus rakrar avri» slipper reisende i dag til orde med sine erfaringer og historier. Her fra omtale i Telemarksavisa 14. mai 2012.

Romani-folkets ordbok basert på egne og tidligere opptegnelser. I innledningen til ordboka skrev Ludvig Karlsen: «Ninna honkar butt andri vorsnus manus, stedd oppri. Ninna honkar savot andri sass timlan. Tikno manus sikto vorsnus, avar auri sikkar siro. Vorsnus kammar kji ninna honkar leiano vagos. Ninna dokkar vorsnus avri vorsnus Romani rakripa.» Oversatt fra romani til norsk betyr det «Nå har mange innen vårt folk, stått opp. Nå er det slik i alle land. Små folkeslag lik oss kommer ut og viser seg. Vi har ikke noe å være flaue over. Nå gir vi ut vårt Romanispråk.»

Karlsen var bevisst en positiv

markedsføring av det reisende folket, og han arbeidet bevisst mot at romanifolket skulle undertrykkes eller særbehandles i det norske samfunnet. Utgivelsen av romani-ordboka var del av denne bevegelsen. I vekkelsen fra slutten av 1970- og begynnelsen av 1980-tallet ble over fem hundre reisende frelst. Ludvig Karlsen så selv den kristne vekkelsen som den viktigste plattformen for at reisende organiserte seg som folk fra midten av 1970-tallet og inn på 1990-tallet. Oppreisningen blant folket selv som vekkelsen førte til, mente han bidro til at Norsk Misjon blant Hjemløse ble nedlagt i 1989. En historisk linje

kan dermed trekkes fra vekkelsen på 1970-tallet til nedbyggingen av særomsorgen rundt 1989 og organiseringen i romaniforeninger fra 1993.

I 1997 ble Karlsen tildelt Kongens fortjenstmedalje i gull. På mange måter kunne denne tildelingen ses på som en oppreisning for romanifolket. Da han døde i 2004 ble han begravet på statens bekostning. Nylig kåret flyselskapet Norwegian fire nye «halehelter» og Ludvig Walentin Karlsen ble åtte år etter sin død Osloregionens vinner og et av de fire ansiktene som nå pryder nye Norwegian-fly.

ARKIV ETTER KAI-SAMUEL VIGARDT

Ludvig Karlsens barnebarn Kai-Samuel Vigardt er født inn i denne endringsperioden, kun noen få år før Misjonen formelt ble lagt ned. Han fikk i 2008 billighetserstatning fra staten for den norske stats overgrep. Han har deltatt aktivt i mange år med organisering av romanifolket og har arbeidet spesielt med slektsgransking og bistand til reisende i forbindelse med erstatningssøknader, gjenfinning av familie og generell bistand med slektsforskning. En viktig del av samlingen er derfor kopier fra det omfattende kildearbeidet Kai-Samuel Vigardt har gjort i forbindelse med bistandsarbeid og egen slektsgransking. Dette resultatet av et intensivt arbeid over 12 år har resultert i en stor samling av materiale fra ulike offentlige arkiver. Alt materialet representerer dermed ikke i seg selv de reisendes egne stemmer, men samlet utgjør dette en unik samling dokumentasjon.

I tillegg til samlingen av private papirer og dokumenter fra organisasjoner kommer en betydelig samling av foto, musikk, gjenstander og bøker. Intervjumateriale fra det pågående dokumenta-

sjonsprosjektet *Romanimanus rakrar avri!* Romanifolkets egne historier er også et viktig bidrag til samlingen. Romanimanus rakrar avri, betyr direkte oversatt romanifolket snakker ut! og er et dokumentasjonsprosjekt med støtte fra Kulturrådet og Fritt Ord. Kai-Samuel Vigardt og Johanne Bergkvist intervjuer romanifolk, i hovedsak personer med en sterk kulturforankring gjennom kultur og språk, men også flere som har vært på barnehem og andre institusjoner og som dermed har blitt fratatt tilhørigheten til familie og slekt. For mange er det en be-

lastning å fortelle om sine liv og noen har ikke engang fortalt egne barn om sitt etniske opphav som romanifolk. Tillitsforholdet til en intervjuer som er av samme folk er derfor avgjørende.

For reisende som minoritet er det viktig å kreve at deres ulike historier og erfaringer blir dokumentert og bevart. Det er derfor avgjørende for formidlingen av de reisendes historie at enkeltpersoner og foreninger selv skaper og tar vare på arkivmateriale for ettertida.

Gjennom reisendes egne aktiviteter i foreninger, rettighetsarbeid og innsamling av dokumentasjon gjennom intervjuer, innsamling av foto og historiske kilder dannes et annet bilde av historien, og øker forståelsen av en levende kultur, språk og fortsatt bruk av tradisjonelle næringsveier. Uten slike privatarkiv som nå avleveres fra minoritetspersoner selv, finnes romanifolkets egen aktivitet i liten grad bevart. Det er derfor avgjørende for formidlingen av de reisendes historie at enkeltpersoner og foreninger selv skaper og tar vare på arkivmateriale for ettertida.

Alle folk er avhengige av at de blir dokumentert for å finnes for ettertida. De to privatarkivene sikrer at deler av romanifolkets historie blir

På campingplassen: Intervju med Steffan Lindberg september 2011.
Foto: Johanne Bergkvist / Romanimanus rakrar avri!

bevart for ettertida. For reisende selv gir det en anerkjennelse å se egen aktivitet og styrke. Hvis ikke den typen arkivmateriale bevares vil minner og kunnskaper gå tapt. Arkivene er en annen og unik type

stemme, der stemmen til dem det gjelder, selv har diktert hva som skal stå og ikke den motsatte part som har skrevet om dem. Privatarkivene representerer en annen type stemme enn de

offentlige arkivene.

Det er en stor tillitserklæring til Byarkivet at vi kan forvalte privatarkiv fra minoriteter som ønsker å dokumentere sin aktivitet og historie. Aktiv innsamling av privatarkiv og delaktighet i innsamling av dokumentasjon og å bygge opp arkiv stiller andre krav til arkivene og arkivarens arbeid. Arkivene har et ansvar for å sørge for at minoriteter og grupper som er lite representert i offentligheten får bevart sin historie og får sin stemme hørt gjennom arkivene. Det er ingen andre arkiv som samler inn tilsvarende materiale blant romani-folk i dag. •

Artikkelen er basert på foredrag ved seminar ved Landslaget for Lokal- og Privatarkiv og Institutt for biblioteks- og informasjonsfag mandag 23. april 2012. Tema: Arkivforskning: Trendar og utfordringar

Kilder

Ludvig Walentin Karlsen (Privatarkiv A-70111)
Kai-Samuel Vigardt (Privatarkiv A-70112)
Arbeiderbladet, 27.10.1992: «Overvåket i 70 år»

Arbeiderbladet, 28.10.1992: «Til bunns i skandalearkivet»
Aftenposten, 27.10.1992: «3000-4000 norske i omstreifer-arkiv»
Riksarkivet, Arkivomtale Norsk Misjon Blant Hjemløse, papirkatalog

Litteratur og trykte kilder

Den norske Helsingforskomité (2009): *Norsk romani-/taterpolitikk: Fortid, nåtid, fremtid. En menneskerettslig vurdering av hovedtrekk i norsk politikk i forhold til romanifolket/taterne*. Oslo: Den norske Helsingforskomité
Hvinden, Bjørn (2000): *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Oslo: Fagbokforlaget
Røsjø, Ellen (2011): «Majoritets- og minoritetsperspektiv i arkivbevaring». Prosjekt i Norsk Kulturråds satsing Forskning om museer og arkiv.
Vigardt, Kai-Samuel (2011): «Tater'n. En av mange ved Geitmyra tvangsskole». I: *Tobias 1/2011*. Oslo: Oslo byarkiv
Østby, Jon Birger, red (2006): *Brudd. Om det ubehagelige, tabubelagte, marginale, usynlige, kontroversielle*. ABM-Skrift 26.

Hvordan var livet til de reisende i Norden før 1800-tallet? Dreide det seg alltid bare om fattigdom og forfølgelser eller kan vi tvert imot finne reisende som levde i relativt fredelig og konfliktfritt samvirke både med myndighetene og lokalbefolkninga? I kildene kan vi finne belegg for begge påstander, men i litteraturen om de reisende er ofte ett av de to ytterpunktene lagt til grunn.

NYE PERSPEKTIVER PÅ DE REISENDES HISTORIE I NORDEN FØR 1800

Tekst: Anne Minken, historiker

Mange har et bilde av de reisende i eldre tid som lutfattige og marginaliserte utgrupper som helst holdt seg i utkantstrøk og alltid ble jaget fra sted til sted. Sånne fastlåste oppfatninger kan lett stenge for ny innsikt. De fungerer som skylapper som gir blinde flekker, eller briller som gir et forvrengt perspektiv. Forhåndsoppfatningene påvirker både hva forskerne leter etter og hvor de leter – hvilke kilder som blir undersøkt. Og ikke minst hvordan forskerne fortolker det de finner – hva de ser og hva de overser. Tre feilaktige oppfatninger av de reisende kan skisseres grovt: For det første at de reisende alltid holdt til

på landsbygda og at vi ikke finner dem i byene. For det andre at de reisende alltid var utfattige og levde på sida av det vanlige samfunnet. Og for det tredje at de reisende alltid ble jaget fra sted til sted og at kontakten med lokalbefolkninga var preget av frykt og mistenksomhet.

«JUST EN TATTARSTAD»

La oss først se på oppfatningen om at de reisende stort sett holdt seg på landsbygda. Det har ført til at bykilder har vært lite undersøkt. Nå har Johanne Bergkvists og Kai-Samuel Vigardts nye undersøkelser i Oslo byarkiv vist at det finnes mange interessante kilder om reisende i

byen. Men var dette en relativt sein utvikling i løpet av 1800- og 1900-tallet? Var det sånn som Eilert Sundt skriver at i eldre tid oppholdt de reisende seg helst i utkantstrøk og villmark?

I alle fall når det gjelder Sverige kan vi svare et klart nei på spørsmålet. Der hadde de reisende en markert tilknytning til byene allerede fra midten av 1600-tallet. Reisende med byborgerskap er omtalt i mange svenske 1600- og 1700-tallskilder – i manntallslistene, kirkebøker og rådhusrettsprotokoller. Som byborgere hadde de privilegier som handelsmenn eller håndverkere, rett til å reise på

handel og håndverk samt rett til å delta i byens styre og stell. Kombi- nert med disse rettighetene finner vi plikter som skatteplikt og plikt til å påta seg kommunale verv og delta i borgerbevæpningen. I noen tilfeller hadde de reisende fulle borgerrettig- heter, i andre tilfeller hadde de så- kalt kontingentborgerskap. De betalte en avgift og fikk dermed del i byens handelsprivilegier, men hadde ellers ikke fulle borgerrettigheter. En svensk historiker har karakterisert kontingentborgerne som en slags halvborgere.

Den svenske forskeren Allan Etzler dokumenterte de reisendes sterke bytilknytning på 1600- og 1700-tallet i en avhandling fra 1944, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*. Også samtidige observatører har omtalt fenomenet. I en svensk geografibok fra 1741 omtales taterborgerne i byen Gränna i Små- land. Presten Christfrid Ganander skriver i 1780 om byen Nådendal i det sørvestlige Finland at mange reisende hadde slått seg ned der og hadde fått borgerrett slik at byen var «just en Tattarstad». Men fra slutten av 1700-tallet ble det mer og mer slutt med at de reisende fikk rettig- heter som byborgere og da ble også tilknytningen til byene aktivt be- nektet av samtidige kilder. I en

svensk bok fra 1859 heter det at det er både usannsynlig og selvmot- sigende at «Ziguenare eller Tatarer» tidligere hadde vært borgere i byen Gränna. Argumentene er basert på klassiske stereotypier. Taterne var nomader, hevder forfatteren, og etter at de kom til Europa bodde de i lang tid i telt ute i skogene. Det er alminnelig kjent, hevder han videre, at alle nomader avskyr alt arbeid. Riktignok drev de litt handel, men det var bare tuskhandel og heste- bytte. De kunne umulig være by- borgere.

Kildene om de reisendes by- borgerskap ble også stort sett oversett av seinere akademiske forskere. Sosiologen Adam Hey- mowski og etnologen Birgitta Svensson har sett helt bort fra disse kildene. Heymowskis avhandling fra 1969 har hatt sterk innflytelse på synet på de reisende som gruppe både i Sverige og i Norge. Hans hovedpåstand var at de reisende var sosialt utstøtte og marginaliserte fra den svenske landsbygda. Birgitta Svensson har framstilt de reisende som kriminelle og uten bånd til resten av samfunnet. De reisendes byborgerskap på 1600- og 1700- tallet passet dermed ikke inn i disse forskernes teorier.

Det er et aktivt svensk slekts-

forskermiljø – i denne sammen- hengen vil jeg først og fremst framheve Bo Lindwall – som har løftet fram igjen byborgerskapene og supplert og utdypet Allan Etzlers framstilling. Han har funnet fram til en lang rekke reisende med by- borgerskap på 1600- og 1700-tallet i byer som for eksempel Skövde, Hjo, Ulricehamn, Gränna og Vimmerby. De fleste av disse byene var knøtt- små, ofte dreide det seg ikke om mer enn noen hundre innbyggere. Det var behovet for økte skatteinntekter som drev byene til å åpne opp for å gi de reisende borgerskap. Hvis folketallet ble for lavt kunne byene risikere å miste byprivilegiene.

JOHAN HENDRICHSSON SCHWARTSHAUPT

Vi skal se nærmere på én av de reisende med byborgerskap, Johan Hendrichsson. Han var født ca 1650 i Vänersborg, etter det han selv har opplyst. Vanligvis omtales han med patronymet Hendrichsson, men i ett tilfelle er også navnet Schwartz- haupt brukt. Det er muligens et tilnavn av den typen som soldater kunne få og kan kanskje oversettes med «svartskalle».

Johan Hendrichsson søkte om borgerskap i Vimmerby i Småland i 1695. Han fikk først avslag, men da

Soldattorp: Reisende var vervede soldater i flere svenske regiment. Andre var såkalte rotesoldater som tilsvarende norske utskrevne soldater. Foto av et soldattorp i Borgunda sogn Skaraborgs län. Soldattorpet hørte til Skaraborgs regiment. Lånt av Centrala Soldatregistret.

han noen måneder seinere kunne framlegge en anbefaling fra landshövdingen i Jönköping fikk han likevel innvilget borgerskapet. Her ser vi altså et eksempel på at overordnet myndighet grep aktivt inn for at reisende kunne få borgerskap. Landshövdingens begrunnelse for anbefalingen var at «städerna böra popularas», og det var i tråd med den svenske politikken på denne tida. Det gjaldt å øke befolkningen og bygge ut flere byer. Stikkordene her er altså en aktiv svensk politikk for befolkningsvekst og byutvikling.

Johan Hendrichsson fortalte rådhusretten i Vimmerby at han hadde vært soldat både i den svenske og

den norske hæren. I Sverige hadde han tjent som trommeslager, i Norge hadde han vært musketer i det Aggershusiske garnisonskompani. Han la fram et avskjedspass fra dette kompaniet datert 1687. I rådhusrettens protokoll omtales Johan Hindrichsson som medlem av et «Tartare partie», og det slås fast at han var den første tateren som fikk borgerskap i Vimmerby. Etter det fikk imidlertid en rekke andre reisende borgerskap i byen. Det gjelder blant annet Johan Hendrichsson Swartzhaupf to brødre, Mårten og Petter, og en svoger. I Mårten Hendrichssons tilfelle er det også henvist til landshövdingens resolusjon. Da Petter Hendrichsson

ble borger i 1706, var de to øvrige brødrene såkalte «löftesmenn» eller kausjonister for borgerskapet. Dette er et mønster som vi kan gjenfinne også i andre byer. Når én tater først fikk borgerskap, fulgte ofte flere slektninger og bekjente etter.

Mange av de reisende som fikk borgerskap hadde i likhet med Johan Hendrichsson soldatbakgrunn. Vi kan se det som en trinnsvis integreringsprosess hvor tjeneste i hæren var et første skritt mot en mer formalisert tilknytning til majoritets-samfunnet. Landshövdingen i Jönköping, Nils Gyllenstierna, som anbefalte Johan Hendrichssons søknad, hadde militær bakgrunn. Kanskje hadde han først lært Johan Hendrichsson å kjenne i hæren.

Johan Hendrichsson og andre reisende byborgere ble ikke bofaste. Borgerskapet ga i første rekke beskyttelse. Et borgerbrev gjorde det mulig å reise og handle på legalt vis. Forholdet mellom Vimmerbys myndigheter og slike omreisende handelsborgere var imidlertid ikke uten gnisninger. Problemene gjaldt både manglende skatteinnbetaling og klager fra andre distrikter.

I 1719 ble Johan Hendrichssons sønn Isak fratatt borgerskapet i Vimmerby etter at det hadde kommet klager på han og andre «tar-

tare». Noen år seinere fikk han borgerskap i Gränna. Borgerskapene var ofte relativt kortvarige, og vi finner en rekke tilfeller av skifte av borgerskap fra by til by. I et skriv fra landshövdingen i Kalmar fra 1732, klages det over at selv om Vimmerby hadde blitt «aldeles ränsad och frigiord från Zigener och annat löst partie», hendte det stadig at landstrykere og diverse følger påsto at de var hjemmehørende i byen og fikk skrevet ut pass for å reise dit. Dette var til stor skam og ergrelse både for byen og hele lenet, heter det.

Selv om byborgerskapene ble kombinert med fortsatt reisevirksomhet, må vi regne med at borgerstatusen styrket båndene til majoritetssamfunnet og kanskje særlig til andre borgere som drev med omførselshandel. I enkelte tilfeller førte borgerskapet til full integrering og sosialt avansement. Den svenske eksperten på reisendeslekter, Bo Lindwall, har fulgt etterkommerne til Johan Hendrichsson Swartzhaupf. En av hans sønnesønner ble viseborgermester i Gränna, og en annen sønnesønn ble rådmann i Vimmerby. Deler av denne familien krysser den etniske grensen og inngikk etter hvert i vanlig svensk borgerstand. Men det finnes eksempler på at tateropp-

rinnelsen ble husket og brukt mot dem i flere generasjoner.

Det gikk imidlertid ingen rett vei fra byborgerskap og over til full integrering i majoritetssamfunnet. Andre av Johan Hendrichsson Swarzhaupts slekt, for eksempel to av hans døtre og etterkommerne etter hans bror Mårten Hendrichsson, ble til tross for perioder med byborgerskap værende i gruppa reisende.

Er det bare i Sverige vi finner *resande* som byborgere på 1600- og 1700-tallet? Jeg har funnet noen få tilfeller i Norge. Det dreier seg om to borgere i Strømsø – nå en del av byen Drammen. Begge to kom opprinnelig fra Sverige. En av dem hadde tidligere vært borger i Vimmerby. I Danmark er det så langt jeg kjenner til ingen eksempler på reisende med byborgerskap. Forskjellen kan i noen grad skyldes at det er utforsket ettersom man i Norge som i Sverige tidligere, har avvist at reisende kunne være byborgere. Men det er grunn til å tro at det også er en reell forskjell mellom landa. På 1600- og 1700-tallet førte svenske myndigheter en svært aktiv befolknings- og byutviklingspolitikk. Vi finner ikke en tilsvarende satsing på befolknings- og byvekst i Danmark-Norge.

DE VERVEDE SOLDATENE

Oppfatningen om at alle norske reisende var fattige og marginalisert bør også undersøkes med nye perspektiver og historiske kilder. De fleste av de svenske reisendeborgerne klarte seg nok relativt bra økonomisk med inntekter fra håndverk og handel. Det samme gjelder reisende som var tilknyttet hæren – i alle fall de av dem som oppnådde litt høyere militær rang en de vanlige menige. Mange av de reisende var militærmusikere som Johan Hendrichsson. På 1600- og 1700-tallet kan vi finne reisende både som vervede soldater og i Sverige som det som kalles rotesoldater. Det vil si at de fikk tildelt et lite soldattorp som en del av lønna fra det militære. Det er heller ikke uvanlig å finne reisende som underoffiserer. Her har vi igjen historiske fakta som i ettertid har blitt

benektet av forskere.

Den danske folkelivsgranskeren H.P. Hansen, den norske teologen Kaspar Flekstad og den svenske sosiologen Adam Heymowskis forsøkte alle å bevise at de reisende hadde ren nordisk opprinnelse ved å arbeide med slektslinjer. I mange tilfeller er sluttpunktet i deres genealogier en soldat. Funnene blir forklart med at dimitterte soldater ofte hadde problemer med å få innpass i det sivile arbeidslivet og endte opp som omstreifere. Flekstad mente at dimitterte eller deserterte soldater var en av de viktigste rekrutteringskildene for de norske reisende. I boka *Omstreifere og sigøynere. studier over fantefolkets opprinnelse fra 1949* stilte han seg fullstendig avvisende til at de reisende var en egen folkegruppe.

Han hevdet at det dreide seg om utstøtte fra bondesamfunnet. Adam Heymowski antok at de tyskklingende navna som ble brukt i enkelte slekter tydet på at deler av den omvandrende befolkningen nedstammet fra utenlandske soldater. Både Flekstad og Heymowski underkjente muligheten for at i det minste en del av disse soldatene var tatere eller reisende i utgangspunktet.

Stereotypier om at sigøynere og tatere ikke egnert seg som soldater har bidratt til at deres rolle i militærvesenet både har blitt underkommunisert og forvrengt. Eilert Sundt omtaler taternes forutsetninger for soldattjeneste på følgende sterkt nedsettende måte:

«Egentlige soldater hadde de vel aldri duet til; de mangle stadighet til at lystre kommando og stå på post;

men de vilde gjerne flakke om med hæren, forrettet med fornøielse bøddeltjeneste over fangne spioner, vare flinke til at flå de faldne heste, havde sin lyst i at være behjælpelige at rense slagmarken og plyndre ligene; de kunde vel og bruges til kanonføde; når dette gjordes behov.»

I Danmark har det blitt henvist til at det ble nedlagt et eksplisitt forbud mot tatere i hæren i 1683. I Kristian 5.s krigsartikler heter det at «ingen afgudiske sortekunstnere, troldkarle, hårdgørere, våbenbesværere, ej heller nogen tattere iblandt vores krigsfolk må lides ... » Det finnes imidlertid flere kilder som viser at forbudet ikke ble håndhevet absolutt. Det fantes tatersoldater i Danmark og Norge også etter 1683.

Sverige hadde ikke noe eksplisitt forbud mot tatere i hæren tilsva-

Den standhaftige tinnsoldat: Reisende kunne ha relativt gode inntekter som handelsmenn og håndverkere. Mange tjente også som soldater.

Karolinske tinnsoldater fra begynnelsen av 1900-tallet. Lånt av Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige

ende forbudet i Kristian 5.s krigsartikler. I motsetning til Danmark og Norge, hvor vi bare finner få og til dels usikre opplysninger om tatersoldater på 1700-tallet, har vi et rikt svensk kildemateriale. Vervede soldater utgjør en stor gruppe i Adam Heymowskis undersøkelse, og i de genealogiske oversiktene som er publisert av blant annet Lars Lindgren og Bo Lindwall, er det et svært høyt antall av reisende som i kortere eller lengre perioder har vært soldater. Ett eksempel kan være den kjente Holmström/ Quick-slekta. I denne slekta finner vi soldater gjennom minst fire generasjoner fra Andreas Holmström, født ca 1707, som var vervet soldat ved oberst Hamiltons regiment og seinere artillerihåndlanger ved Kungliga artilleriregementet i Malmö, til hans oldebarn Fredrik Larsen Hartmann som i en periode på ca fire år var musketer ved Det Kristiansandske gevorbne musketerkorps. Fredrik Larsen Hartman var Eilert Sundts læremester i romani og kanskje hans viktigste kilde til kunnskap om taterkulturen. Hartmann var slave på Akershus festning da Sundt ble kjent med ham.

På samme måte som for byborgerne ga det å være soldat mulighet for å reise legalt i perioder. De

vervede soldatene fikk bare lønn for de dagene de sto under direkte kommando. I mellomperiodene måtte de sørge for sitt utkomme på andre måter. Soldatstatusen ga mulighet til å reise på permisjonspass. Ved hjelp av slike permisjonspass kunne tatersoldatene opprettholde en omreisende livsform som ellers kunne føre til deportasjon eller fengsling.

Svenske myndigheters holdning til bruken av tatersoldater var tve-tydig. Det finnes flere eksempler på at tatere ble sparket ut av hæren med begrunnelse i etnisk tilhørighet. I 1742 fikk for eksempel rote-soldaten Hans Reiner sparken med følgende påskrift i generalmønster-rullen: «Zigeuner kan icke approberas». Et annet eksempel er rote-soldaten Pehr Jönsson Hellbom. Om han skrev krigskollegiet at hvis han var av «af Tartarare eller Zigeunerne», burde han aldri ha vært antatt som rotesoldat.

Fra Norge kjenner jeg bare til noen få tilfeller av tatersoldater på 1700-tallet. Noe av forskjellen mellom Norge og Sverige kan skyldes at svenske kilder gjennomgående er bedre undersøkt, men hovedårsaken finner vi trolig i forskjellene i oppbyggingen av hæren og rekrutteringspraksis.

Den svenske arméen var basert på vervede soldater. Sveriges omfattende krigføring på 1600- og 1700-tallet førte til et nærmest permanent behov for nyverving. Den norske hæren var i hovedsak en legdshær, bare supplert med et begrenset antall vervede enheter.

Mange av de tidligst dokumenterte tatersoldatene har oppgitt at de var født utafor Norden – i det tysktalende området eller i Baltikum. Her tangerer kildeopplysningene en opphavsfortelling som fortsatt er levende, særlig blant svenske reisende. Der heter det at de reisendes forfedre var soldater som kom til Sverige med Karl 12.s armé. I tid er opphavsfortellingen åpenbart plassert for seint. Karl 12. regjerte fra 1697 til 1718, og hans felttog i Europa fant sted på 1700-tallet. Tatersoldatenes historie går betydelig lengre tilbake i tid. I en supplikk fra 1670-åra heter det at supplikanten Anders Larsson og hans «cammerater af Zigenare» hadde vært i riket og i kongens tjeneste «af urminnes tijder». En del av de reisende i Sverige kan ha kommet til landet som et resultat av vervingene under trettiårskrigen og seinere i den perioden da Bremen tilhørte Sverige.

PÅ FLUKT?

Ble de reisende alltid forfulgt av myndighetene? Eller var det tvert imot slik at de langt på vei ble tolerert og at elendighetsbeskrivelsene er sterkt overdrevet? I moderne litteratur om reisende – både i faglitteratur og i mer populære framstillinger - veksler beskrivelsene av myndighetenes behandling av gruppa på 1600- og 1700-tallet ofte mellom to ytterpunkter. En del forfattere beskriver en blodig utryddelsespolitikk og framstiller taterne som en gruppe som var på konstant flukt. Andre forfattere, som for eksempel den svenske etnologen Birgitta Svensson, har nærmest bagatellisert forfølgelsespolitikken. I boka *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (1993) beskriver hun 1700-tallets tater som den vinende parten i et spill med myndighetene. Ble de dømt, var det som regel til skamstraffer som de ikke brydde seg noe særlig om. Arnvid Lillehammer som i en årrekke har arbeidet med kildestudier i tilknytning til de reisendes historie før 1850, har også argumentert for at det dystre og blodige bildet av forfølgelsespolitikken må modereres kraftig. Ved hjelp av reisepass og attester har han dokumentert at

taterne i mange tilfeller kunne reise på legalt vis og bli godt mottatt i lokalmiljøet.

Så hva dreier det seg om? Blodige forfølgelser eller en viss aksept fra øvrigheten og lokalbefolkningen? Svaret har variert med hvilke kilder forskeren har benyttet seg av. Beskrivelser av et blodig forfølgelsesregime tar utgangspunkt i lovtekstene. Og lovgrunnlaget er reelt nok. Både i svensk, dansk og norsk lov var det slått fast at tater skulle landsforvises. Lederen for et følge kunne henrettes uten lov og dom. Hvis et følge vendte tilbake etter å ha blitt forvist, gjaldt dødsstraff også for dem. Men det er viktig å være klar over at lovtekster er normative kilder. Lovtekstene sier noe om hvordan lovgiver hadde bestemt at det skulle være, men mindre om hvordan det faktisk var. Vi vet at det ble truet med henrettelse av ledere og av følger som vendte tilbake etter forvisning i flere rettssaker, men vi har ingen eksempler på at disse truslene faktisk ble iverksatt. Det vil si at vi ikke har funnet kilder som kan fortelle at personer ble henrettet bare fordi de ble regnet som tater. I de tilfellene hvor vi kjenner til bruk av dødsstraff mot reisende dreier det seg om personer som ble funnet

skyldige i andre typer lovbrudd som for eksempel mord, ran eller tyveri. Det betyr ikke at politikken var mild. Vi har tallrike eksempler på at hele følger ble anholdt og jaget over grensen særlig i tidsrommet 1630 til 1730.

Selv om vi ser at lovene sjelden ble etterlevd i sin fulle konsekvens, er det likevel vanskelig å forstå hvordan den hardhendte utvisningspolitikken kunne kombineres med at reisende kunne få byborgerskap og gjøre tjeneste i hæren. Svaret er at myndighetenes virkemidler mot de reisende varierte fra situasjon til situasjon. Samme person som i en periode reiste med gyldig reisepass, kunne en annen gang bli pågrepet og deportert. Et godt eksempel på det er Pehr Jönsson Hellbom, som reiste i Norge og Sverige i begynnelsen av 1700-tallet. Han hadde byborgerskap i en periode og gjorde tjeneste i den svenske hæren i tolv år, ikke som vervet soldat, men som såkalt rotesoldat, dvs at han hadde et soldattorp. Han hadde flere reisepass som var utskrevet på forskriftsmessig vis, for eksempel pass fra Trondheim i 1728. Her hadde stiftsamtmannen i Trondheim garantert fri og ubesværet reise for Hellbom med kone og deres to voksne sønner. Ifølge passet dreide

Tukthusstraff: Flere reisende kom på tukthuset i Kristiania fordi «Kjedelflikkere ... uden vis Bopæl og Pas omløbende» skulle straffes. Her er tukthuset sett fra Storgata i 1930. Fotograf ukjent/Sporveismuseets samling. A-70036/Ub/0010/102

det seg om fire svenske personer som reiste i ærlig ærend. Men Hellbom opplevde også å bli sparket ut av hæren fordi han var tater, å bli anholdt og deportert fra Sverige til Norge, truet med dødsstraff og deportert fra Norge tilbake til Sverige igjen og derfra til svensk Pommern i det nåværende Baltikum og videre over grensen til de tyske statene. Her ser vi altså i livsløpet til en og samme person delvis integrering og en viss aksept og til dels tallrike arrestasjoner og brutale deportasjoner.

I sakene som gjelder Hellbom er det tydelig at det finnes ulike syn

innad blant myndighetspersonene. Det var ingen monolittisk enhet hos øvrigheten i behandlingen av ham eller andre reisende. Noen myndighetspersoner kan vi kalle hauker. De gikk inn for deportasjon. Andre var duer i forskjellige varianter. Til grunn for en mild politikk lå dels ønsker om å utnytte den befolkningsressursen som de reisende tross alt var. En annen viktig grunn var at deportasjonspolitikken var svært vanskelig å gjennomføre. Den var kostbar, tidkrevende og ofte nytteløs. De reisende rømte fra fangenskapet eller vendte tilbake fra landsforvisningen etter kort tid. For

duene var bosetting eller en form for legalisering av reisevirksomheten under skarp kontroll en bedre løsning. Særlig embetsmenn på lavere nivå stilte seg tvilende til hele utvisningspolitikken. Det var de som hadde ansvaret for å gjennomføre den og bryderiet og utgiftene med å skaffe hesteskyss og vakter. Det var også de som fikk skylda når følgene klarte å rømme under transporten. Forfølgelsespolitikken varierte også over tid. Fram til ca 1740 var deportasjon ut av landet myndighetenes hovedvirkemiddel. Etter det var tukthus, tvangsarbeid på festningene eller i fiskeleiene og

«Som ieg kan sige om de Svendske, dem lag 6 stycher i mit huus,
og dem forholdt sig sichelig.»

korporlige straffer, ofte piskestraffer, de viktigste straffemetodene.

Hva så med kontakten med lokalbefolkninga? Var den alltid preget av frykt og mistenksomhet eller hadde gruppene gjensidig nytte av hverandre? Også på dette området er svaret både – og.

I kildene vektlegger ofte myndighetene at de reisende var til stor skade og plage for allmuen. Men hvis vi ser nærmere på det som finnes av utsagn fra vanlige folk, er ikke bildet entydig. I den kalde nordiske vinteren var de reisende avhengig av å søke nattelosji hos de fastboende. De ble nok ikke godt mottatt alle steder, men i mange rettsaker får vi opplysninger om at de reisende har fått innkvartering hos bygdefolket. Ettersom det var forbudt ved lov å gi tatere nattelosji eller skyss, ser vi at de fastboende i en del saker prøver å unnskyldte seg med at de ikke visste at nattegjestene var tatere eller at de selv ikke hadde vært hjemme, og at det var barna som hadde tatt imot taterne.

I en sak fra Skåne i 1724 fortalte en av bøndene at hans enfoldige hustru hadde vært alene hjemme, og

hun hadde ikke våget å nekte dem husrom. I en sak fra Melhus i Trøndelag i 1728 foreligger det korte skriftlige innberetninger fra tre bønder som hadde gitt de reisende husly. Bonden Ingebrigt Gismo skrev: «Som ieg kan sige om de Svendske, dem lag 6 stycher i mit huus, og dem forholdt sig sichelig.» Enka i Roen hadde også hatt seks stykker på overnatting. Hun meddelte at de hadde tigget etter mat, men «Andet kand hund ej sige». Mest negativ var Jonn Søreberg. Han skrev at de hadde lovet å betale for mat og fôr, men hadde stukket av uten å gjøre opp for seg. Dessuten hadde de stjålet en hatt og latt en gammel hatt henge igjen. Den bortkomne hatten viste seg å sitte på hodet til et av barna i følget, 10-åringen Petter. Han påsto at han ikke hadde stjålet den. Under selve tingmøtet ble det rapportert om en litt røff henvendelse om hestebytte. Rapporter om trusler begrenset seg til en opplysning fra bonden Sivert Leer. Han fortalte at hvis følget ikke fikk det de tigget om, hadde de sagt «i morgen skal du faa Tandpiin». Det virker som om representantene for

myndighetene malte bildet av taterfølgets framferd i betydelig mørkere farger enn det var dekning for. Interaksjonen med bygdefolket i Melhus var ikke preget av frykt og trusler.

ELENDIGHETSBILDET MÅ NYANSERES

Reisende kunne ha relativt gode inntekter som handelsmenn, håndverkere og hestedoktorer. Mange av dem tjente også som soldater. Enkelte oppnådde underoffisersstatus. Elendighetsbildet av en gruppe som nærmest konstant ble jaget over fjord og fjell må nyanseres. Forfølgelsene var høyst reelle, men det strenge lovverket ble ikke alltid brukt. Parallelt med deportasjoner og piskestraffer finner vi også bosettingstillatelser og legalisering av reisevirksomhet. I tidsrommet ca 1650-1800 kan vi snakke om en urbanisering av de reisende i Sverige ved at mange fikk byborgerskap.

Bildet av de reisendes levekår før 1850 er sammensatt. Det dreier seg ikke om enkle enten – eller-svar. Historien til de reisende i Norden er et forskningsfelt hvor mye fortsatt er åpent. Mange nye kilder kan dukke opp og nye svar finnes. •

Litteratur og trykte kilder

Etzler, Allan (1944): *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*, Stockholm

Flekstad, Kaspar (1949): *Omstreifere og sigøynere : studier over fantefolkets opprinnelse: bidrag til nordisk kriminologi*, Oslo

Hansen, H.P. (1921): *Natmændsfolk og kjæltringer*, bind I, København.

Hansen, H. P. (1922): *Natmændsfolk og kjæltringer*, bind II, København

Heymowski, Adam (1969): *Swedish «travellers» and their ancestry : a social isolate or an ethnic minority?*, Uppsala

Lillehammer, Arnvid (2004): «Møtet mellom reisende og fastbuende mellom 1700 og 1850: Ei etterprøving av nåtidas førestillingar» I:

Kultur møter: lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede, Alsvik, Ola (red), Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo.

Lindwall, Bo (2005): «Hund-Fias härstamning. Om de resandes ursprung» I: *Släktforskarnas årsbok 2005*, Skogsjö, Håkan (red). Falköping

Minken, Anne (2009): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, Doktorgradsavhandling. Universitetet i

Tromsø. <http://munin.uit.no/handle/10037/3399>

Svensson, Birgitta (1993): *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, Nordiska museets handlingar nr.114

FAKTA

De reisende i byen

De reisende, eller romanifolket, har en lang og viktig historie i Oslo. I Oslo byarkivs kilder er det mange spor etter de reisendes liv og virke, men de reisendes historie i byen er i liten grad tidligere fortalt. Derfor inviterte Byarkivet til fagdagen «De reisende i byen» 21. mars 2012. Her deltok forskere, studenter og reisende i fruktbar dialog for å sette nytt søkelys på en viktig, men lite studert historie. Anne Minken, Kai-Samuel Vigardt og Aina Basso tematiserte her fra ulike perspektiver de reisendes/romanifolks tilknytning til bymiljø. Deres artikler er basert på innleggene fra fagdagen.

Hvem er de reisende?

Romanifolket / taterne er i dag en nasjonal minoritet i Norge bestående av et ukjent antall personer.

Romanifolket er et nomadisk folk med røtter i India og med en 500 års lang historie i de nordiske landene, først omtalt i Stockholm i 1512.

I de tidligste kildene omtales de reisende både som tater og sigøynere, men fra slutten av 1800-tallet betegner

sigøynere de nyinnvandrete romfolk fra Europa. I nyere kilder omtales reisende gjerne som omstreifer eller tater. Mange omtales også bare med yrkesbetegnelser som blikkenslager, gjørtler eller hesteskjærer. Mens noen reisende oppfatter tater som skjellsord ønsker andre igjen å «ta tilbake» storsamfunnets begrep.

Romanifolket i Norge har slektskap til andre romani-grupper over hele verden. Norske reisende snakker et språk med slektskap til romfolkets (sigøynernes) romanes, med røtter i indiske sanskrit, men med norsk grammatikk. I Norge ble rom og romanifolk definert som to nasjonale minoriteter i 1998.

De reisende i Norge har blitt utsatt for en statlig assimileringsspolitikk som Helsingforskomiteen mener grenser mot forsøk på folkemord. Den statlige politikken ble i hovedsak utført av Norsk Misjon Blant Hjemløse (1897-1989) som drev flere barnehjem og arbeidskolonien Svanviken. Stortinget nedsatte i 2010 et utvalg for undersøkelse av politikk overfor romanifolket/taterne. De skal komme med sin rapport i 2013.

*De reisende, eller romanifolket, har en lang og viktig historie i Oslo.
Dette er historiene til noen av dem som slo seg ned i storbyen.*

DE REISENDE I BYEN ROMANIMANUŠ ANDO BARO FORO

Tekst: Kai-Samuel Vigardt, minoritetshistoriker

Det finnes flere feilaktige forestillinger om romanifolkets historie i Norge. Ettersom romanifolkets liv har vært nettopp som reisende, er det i stor grad livet på landeveien som er løftet fram. Hest og kjerre og et omflakkende liv står sterkt i fortellingene, mens de reisendes liv i bymiljø eller tilknyttet faste samfunnsinstitusjoner, som militæret, ikke har blitt vektlagt.

Mine kildestudier i forbindelse med slektsgransking og bistand med dokumentasjon for enkeltpersoner har gjort det mulig å kartlegge slekter tilbake i tid. Det gir muligheten til å tegne et bilde av flere fortellinger om hvordan

reisende har levd i Norden de siste to-tre hundre årene. De reisendes historie i byen Oslo - Romanimanuš ando baro foro - er tidligere blitt oversett av forskere, men er en viktig del av fortellingen om de reisendes historie i Norge.

Flere romanifolk slo seg ned i byen mer eller mindre fast, mens andre var på gjennomreise eller var blitt tvunget til byens mange institusjoner. Dette er noen av deres fortellinger: Fra 1700-tallet om min forfar kursmed og dyrlege Valentin Blomsterberg, fra 1800- og begynnelsen av 1900-tallet om livet i arbeiderforstedene og ved elvene i Kristiania og sist om min tipp-

oldefar Godin Fredriksen som ble bosatt av staten på 1900-tallet.

VALENTIN BLOMSTERBERG - KURSMED OG DYRLEGE

Et interessant eksempel på en reisende families tidlige bytilknytning er min forfar Valentin Olsen Blomsterberg. Han var i flere perioder bosatt i forstedene til Christiania og oppga selv at han hadde vært vervet soldat ved Akershus.

Historiker Arnvid Lillehammer har skrevet om Valentin Blomsterberg i artikkelen «Møtet mellom reisende og fastbuende mellom 1700 og 1850. Ei etterprøving av

nåtidens førestillingar». Han hevder her at møtet mellom reisende og fastboende er underkommunisert i den historiske litteraturen.

Christiania på 1700-tallet var en liten by, men med militærforlegning og viktige markeder som Christiania marked og hestemarkeder. Den var et viktig knutepunkt for gjennomreise på Østlandet. Det er vanskelig å se for seg at romani-folket som reiste over store deler av landet, og hadde røtter og nettverk i og utenfor Norden ikke hadde oppsøkt markedet i Christiania. Det er rart om de ikke hadde opplevd storbyen som en magnet med muligheter og tilbud som så mange andre folk i landet, og at et mobilt folk som drev handel med spesialiserte varer og tjenester over store områder ikke skulle drive denne handelen også mellom by og land og i forstedene. Kunne det stemme at heller ingen hadde vært vervet ved Akershus festning etter flere hundre års spesialisering i den svenske hæren?

Valentin Olsen Blomsterberg må etter ulike aldersopplysninger være født ca 1730. Han giftet seg i 1764 med enken Helena Karlsdatter og fikk datteren Maria Katarina i 1765 i Gøteborg og datteren Inger i Christiania i 1768. Han oppga flere

ganger at han var født i Fredrikshald, men også Gøteborg. På den tiden de fikk Inger kom de til Christiania og bodde ifølge Arnvid Lillehammer fast på Grønland i mange år. De døde en datter i Gamlebyen i 1768, samme år som en annen reisende familie. I kirkebok fra Gamlebyen i 1768 finner vi Ingers dåp 17. januar med foreldre oppgitt som Fallentin Olsen Blomsterberg og Lene Karlsdatter. 12. mai døde Wilhelm Palm og Kristine Pedersdatter datteren Magdalena. Begge familiene var sterkt tilknyttet Oslo-området.

I 1778 dro Valentin til Sverige for å besøke venner av kona, men ble arrestert på grunn av et slagsmål på turen. Mens han satt i arrest fortalte han selv at han hadde vervet seg til Livgarden i Stockholm (i greve og oberstløytnant Gyldenstolpes kompani) hvor han sto til tre uker før jul da han deserterte. Men det finnes ikke spor etter vervingen i svenske kilder. På veien møtte han en annen kone som reiste fra mannen sin og for dette forholdet fikk han tukthusstraff.

Senere var Valentin og Helena mye i Christiania-området. Vi finner Valentin nevnt flere ganger i rettsprotokoller fra Aker (sønskriveri), blant annet i 1783 da

han sprang etter en annen reisende hesteskjærer innover Grønlandsgata og ville pryde han. I 1786 ble han beskrevet som «Betler eller Skøier».

Etter at Helena døde giftet Valentin seg på nytt med korgbinderske Lovise Hansdatter. Valentin oppga at de giftet seg i Karlskrona i Sverige ca 1785-1786. Lovise satt på tukthuset i Christiania fra 16. april 1795 og oppførte seg godt, mens Valentin «maatte fri at være». De hadde reist før, men særlig etter dette tok de i følge Lillehammer ut på hyppigere og lengre reiser i Norge - mot Trondheim, Bergen, Stavanger og Kristiansand. Valentin døde i 1816 på gården Tejen i Hedrum. Han ble i kirkebøkene da han skulle gravlegges kalt Faltin Blomsterberg og ble omtalt som omvandrende «Cuursmed» og «Dyrleger». Dette var yrker som flere reisende hadde på 1700-tallet.

Slektsforskning i Sverige viser at mange reisende var svenske soldater på 1600- og 1700-tallet. Historiker Anne Minken legger i sin doktorgrad om reisende i Norden før 1850 vekt på at reisende i Sverige også fikk en betydelig posisjon i den svenske hæren og at de i enkelte byer oppnådde by-

Livet på Kampen: Bøgata 1, Kampen politistasjon og Kampen kirke fotografert i 1890. Fotograf ukjent/Oslo Museum OB.F18950

borgerskap med tilhørende privilegier og muligheter for sosialt opprykk. Min slektsgransking tegner ikke helt samme bilde for Norge som Sverige, men vi finner noen av de samme trekkene. I en rekke kilder fra 1700- og 1800-tallet finner vi reisende nevnt som bosatte eller på gjennomreise i byen.

«KAMPEN, DET ER DER DE REISENDE BODDE»

I Byarkivets kilder er det mange spor etter de reisendes liv og virksomhet fra slutten av 1800-

tallet og begynnelsen av 1900-tallet. I folketellinger og i Helse- og dødsmeldinger finner vi slektsforhold, bosted og yrker. Fattigvesenets hjemstavnsforhør og dagbøker gir innblikk i livshistorier. Vi kan dermed rekonstruere viktige sider av deres historie som leveforhold, flyttemønster og slektskapsbånd. Det varierer hvordan personene er omtalt i kildene; oftest som omstreifer, noen ganger som tater eller kun innskrevet av Norsk Misjon. Blant Hjemløse på ulike institusjoner. Andre kan kun gjenfinnes

gjennom slektskapstilknytning. Navn og yrker gir en pekepinn.

Hvor bodde romanifolk i Kristiania på denne tiden? Før 1890 var bosettingen i Oslo mer sporadisk, og de fleste var kun på gjennomreise. Flere fikk faste boliger og verksteder i arbeiderforstedene fra rundt 1890 og framover. Som blikkenslagere og håndverkere slo mange reisende seg ned i byen. Mange videreførte tradisjonelt liv i tilpasning til storbyen der romanspråket og tradisjonelle yrker som metallarbeidere, knivsmeder og beinarbeidere, ble holdt i hevd.

Flere bodde i båt langs Akerselva, men de fleste slo seg ned i arbeiderforsteder som Kampen og Vålerenga. Da jeg spurte bestemor hva hun visste, sa hun «Kampen, det er der de reisende bodde». Det stemmer med kildene jeg har undersøkt.

Et oppslag i Fattigforstanderens dagbok for 8. krets, det vil si Kampen, for året 1904 gir en rekke treff på reisende. Som andre i byen trengte de hjelp ved sykdom og nød. Av 485 registrerte personer er 16 personer eller familier av kjent reisende slekt. Blant dem er det noen familier vi skal se nærmere på: Min tippoldefar Godin Fredriksen med familie og en slektning av hans kone Anne Marie

Faren til Godin Fredriksen, Adolf Fredrik Nicolaisen (nr. 782) er omtalt som gjørtler og blikkenslager da han ble skrevet inn i Fattigforstanderens dagbok i 1904. Det er oppgitt at hans nåværende bolig i 1905 hadde vært Opplandsgaten 7 i tre måneder, tidligere Totengaten 13, men at han var «Stadig omreisende». Om «Vakre-Ludvigs» hustru Johanne Sofie Almqvist står det at hun er «Omstreifer, bolig ukjent» selv om det er oppgitt at hun hadde bodd i Skedsmogaten i 7. krets tidligere. Begge var som reisende flest oppgitt «Statskassen tilhørende» ettersom Fattigvesenets utlegg for reisende skulle refunderes av staten.

«Vakre-Ludvig», Ludvig Andreas Andreassen Ros, og familien finner vi i mange kilder. De bodde i båt i byen og Ludvig er av Kasper Flekstad i den omfattende, men rase- og arvehygienisk orienterte boken *Om-streifere og Sigøynere* fra 1949 beskrevet som «båtfant i Oslo-fjorden». Foreldrene hans, Andreas Olsen og Karoline, hadde reist over store områder i Norge og Sverige. Ludvig var født i 1872 i Kristiansund. Ved dåpen står det om foreldrene

[illegible]

«Stadig omreisende». Gjørtler og blikkenslager Adolf Fredrik Nicolaisen var en av mange reisende som var på vei til å bli bofast i byen på begynnelsen av 1900-tallet. Kildekopi fra Fattigforstanderens dagbok 1904, 8. krets.

«Taterpige Caroline Carlsdatter og tater, kobberslager Andreas Olsen av Bergens stift». Ludvig giftet seg i Kampen kirke med Johanne Sofie

Ludvigs bakgrunn kjenner vi også fra rettsforhør og fra Flekstads detaljerte familieskildringer. Faren

Andreas var en flink blikkenslager og skomaker, og døde på Trondheim tukthus bare 50 år gammel i 1884. I en rettssak fra 1877 finner vi foreldrene Andreas og Karoline, sammen med den da fem år gamle sønnen Ludvig, på vei til Grundset marked som hestehandlere. De kom kjørende med hest og slede. Andreas Olsen var kledd i skafte-støvler, reisetullup av grått klede med saueskinnsfor og schubskinnskrave, og med et svart- og rødрутet ullskjerf om halsen innenfor en brun skinnvest. Dette vitner om en viss velstand. På vei til markedet møtte de andre reisende, Carl Carlson Lundberg med familie. Det endte med krangel, men andre forsto ikke hva det gjaldt da de snakket romanispråk: «Hva de ble uenige om, skjønnte ikke folket på gården. De forsto ikke det språket de snakket når de trettet med hverandre».

Ludvig og familien var bosatt i båt over mange år. I 1922 lå Ludvig med sin jakt «Måken» i Tønsberg. Her bodde han med kona Johanne Sofie og datteren på 11. Åtte andre barn var voksne og hadde flyttet hjemmefra. Flere av barna ble utsatt av Kristiania vergeråd og ble da skrevet inn som «Statskassen tilhørende». I perioden 1923-1927

finner vi han nevnt flere steder som bosatt i båt ved Schweigårds bro og i Akerselven. I Omstreifermann-tallet fra 1927 er det av Fremmedkontoret i Oslo politikammer oppført på familien: «Bopel: Baat i Akerselven».

Flekstad skriver at «Vakre-Ludvig» hadde «som tallrike andre omstreifere søkt å skjule for myndighetene at han var av omstreifer-slekt ... Han ville altså bli betraktet for å være av fastboende småkårsfolk på landet». Historien viser at flere reisende levde i tilpasning til det nye bysamfunnet som vokste fram. Særlig i byens arbeiderforsteder hadde de verksteder med tradisjonelle yrker eller var del av den voksende arbeiderklassen som tomtarbeidere, dagarbeidere og løsarbeidere. Men slektsbånd, språk og kultur ble videreført selv om noen ble mer eller mindre fast bosatt. Romanifolks kultur er mer enn reising og bevaringen av identitet og slektsbånd viser det.

«FULGT STRØMMEN TIL OSLO»

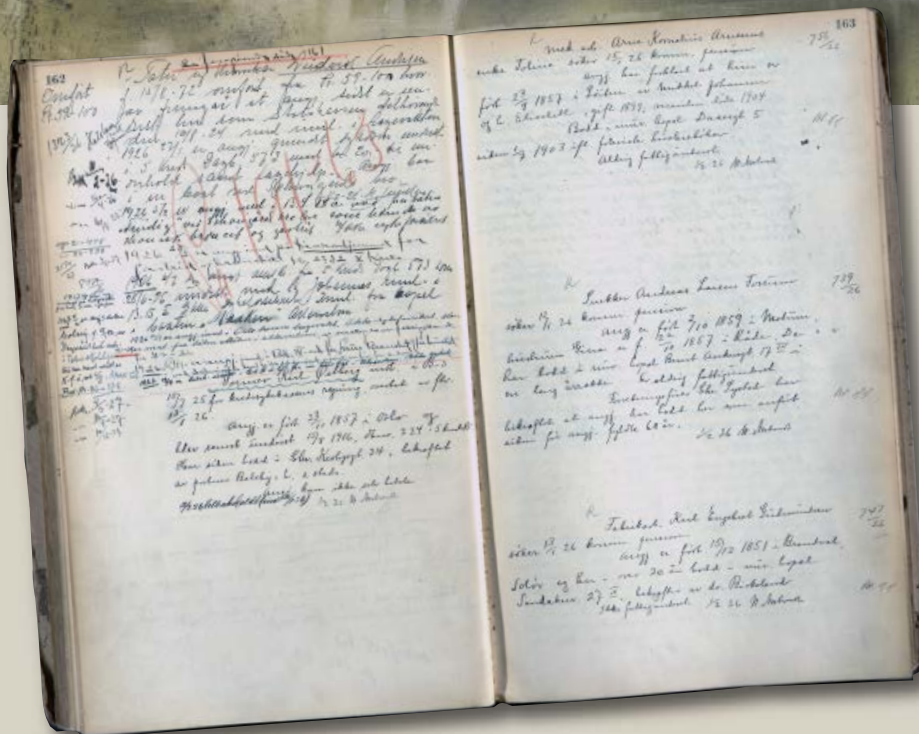
En kjent hendelse i 1904 belyser bymiljøet reisende levde i ytterligere. Da ble Andreas Larsen Ros drept i et slagsmål ved Loelva. Historien er viet stor plass hos

Flekstad. Andreas fortalte selv at han var født i Sverige ca 1855 og at han hadde reist med mora til hun forlot han på en reise i Valdres som 8-åring. Siden reiste han sammen med andre reisende eller alene over hele landet.

Flekstad skriver at noen dager før Andreas ble drept hadde han ligget med skøyta utenfor Loelva med kone og barn og hadde hatt flere kjenninger på besøk. Her var det et uvennskap med et annet reisende par som førte til et basketak der Andreas ble drept. To vitner forklarte seg. De to bodde i Strømsveien 31 og mannen drev handel med bein og filler og vanket hos Andreas Ros mens han lå med skøyta utenfor Loelva.

Flekstad skriver at da Andreas Ros ble drept bodde han i en skøyte og hadde nettopp reist rundt og kjøpt opp avfall av forskjellig slag som han hadde fraktet inn til Kristiania. I Kristiania solgte han skrapavfallet til M.P. Olsens jern- og kludeforretning. Kvitteringen for oppgjøret ble funnet i lomma hans og var på 60 kroner og 71 øre for til sammen 1500 kg skrap bestående av 188 kg sams, 106 kg ben, 85 kg tang, 2 ½ kg zink, 292 kg malm, 13 kg seilduk og 819 kg jern.

Det interessante med familien er

Livet ved elva: Fortøyd robåt ved Akerselvans Vestside, sett fra Vaterlands bro og oppover. Fotograf ukjent, Stadsingeniøren. A-20189/Ua/0001/011, 1900

«Statskassen tilhørende»: Som så mange andre reisende tilhørte «Vakre-Ludvig» statskassen og manglet hjemstavn i byen til tross for flere års opphold her. Kildekopi fra Fattigvesenets hjemstavnshør.

deres bo- og leveforhold i byen, som delvis bofaste i arbeiderforstedene, hvor de delvis bodde i båt og arbeidet med handel og håndverk. Flekstad beskriver deres tilhørighet i byen slik:

«Vi har et eksempel på et hyppig forekommende trekk i fantefolkets liv: de to flyttet til byen og fikk fast bolig. Tallrike andre innen fante-folket har fulgt strømmen inn til Oslo og blitt der. De har gjerne slått seg ned i utkanten av byen. Som regel lever de under dårlige bo-forhold og i fattigdom.»

Da Andreas Larsen Ros døde kom flere av barna under Kristiania fattigvesens omsorg. Historien til seks av barna finner vi i materialet fra Fattigvesenets kontor for utsatte «Protokoll over omstreiferbarn 1907-1912». Kilden kan leses i digital versjon på Byarkivets fattigdomsportal. Folkeminne-granskeren Thor Gotaas har sammen med Roger Kvarsvik ved Sjøfartsmuseet i Bergen skrevet boka *Magnus «Wolf» Larsen. Sjømann og bokser* (2012) om et av barna til Andreas Larsen Ros.

PÅ VEI TIL Å BLI BOFAST

En annen av Andreas Larsen Ros' sønner, Magnus Vilhelm Roos, sto til konfirmasjon sammen med min

tippoldefar Godin Fredriksen. De ble begge konfirmert på Botsfengselet i Kristiania, som flere andre reisende ble på denne tiden. Godin var 19 år. Magnus hadde blitt døpt bare måneden før på Botsfengselet den 12. august 1903.

I kirkeboka for Botsfengselet (13. september 1903) står det om Godin at han hadde god kunnskap, god oppførsel og et alvorlig livssyn «men hans Taterbyrd og Opdragelse indeholder liden Bergen for Fremtiden». Magnus var oppført sønn av «Omstreifer» Andreas Vilhelm Larsen Roos og pige Anne Marie Torgersdatter. Det er skrevet i kirkeboka at han hadde god kunnskap og oppførsel, og et alvorlig livssyn, «men han er Halv Tater og Standhaftigheden derfor problematisk». Synet myndighetene hadde på romanifolk spådde en dyster fremtid for dem og andre av romani-folket.

Godin ble født i Grong i Nord-Trøndelag i 1882. Da han ble døpt ble det oppgitt at foreldrene var gjørtler Adolf Fredrik Nikolaysen og Anne Marie Jacobsdatter. I den kommunale folketellingen for Kristiania fra 31. desember 1905 finner vi begge foreldrene og to av barna bosatt på Grønland. Her er det oppgitt at de hadde bodd i byen

siden 1898. Husfaren Adolf Fredrik Nicolaysen var metallarbeider og kona drev med småhandel. I samme leiegård finner vi en av sønnene, og bror til Godin, oppført som knivarbeider. Hans kone drev også med småhandel.

I skiftet etter Adolf Fredrik Nicolaysen i 1908 er det oppgitt at enken Anne Nicolaysen bodde i Gruegaden, hadde åtte umyndige barn og at hun «Eide intet». Ste-sønnen var oppgitt som blikkenslager bosatt i Enebakkveien. Da broren til Godin, Hjalmar, ble konfirmert i Botsfengselet i 1909 ble foreldrene omtalt som Omstreifer Adolf Fredrik Nicolaisen og hustru Anna Marie Rasmusdatter, men med anmerkningen at «Hans familie har ellers en Sort fast bopel her i Christiania, hvor moderen boer som enke. Familien er paa overgang til at blive fastboende».

BOSATT AV STATEN

Godin giftet seg i Kampen kirke i 1908, men i 1910 ble han skrevet inn på Svanviken arbeidskoloni med kone og tre barn. Her var de ett år før de ble bosatt av staten i nytt hus på Strømmen utenfor Oslo. Da de reiste fra Svanviken ble det skrevet i rapporten om Godin, som befinner seg i arkivet etter Norsk

Personoppgave.

1. oktober 1953 i

Sinsholmen

Maraton

gate (vei), nr.:

95

etasje:

1

opp:

Skriv tydelig.

Fyll ut rubrikkene nøyaktig.

husets navn:

Fjelhammon

1	2	3	4	5	6	7	8
Fullt navn Brek helst utrykk bokstaver. (Det fornavn som brukes daglig understrekkes) For kvinner gift etter 1. januar 1953, tilføyes også pikenavn	Bosatt i Oslo (b) Bosatt, men midlertidig fraværende (f) Bare midlertidig til stede (m)	Fødselsdato og år	Ugift (u), gift (g), enkemann eller enke (e), separert etter bevilging eller dom (s), lovlig fraskilt (f)	Opplysning om arbeidsforhold, skolegang m. v. I rubrikk b) oppgir lønsmottakere arbeidsgiverens navn, adresse og bransje. Selvstendig næringsdrivende oppgir firmaets navn, adresse og bransje. Besvares også av hustru som har egen stilling eller driver næring. Personer uten stilling (yrke) oppgir f. eks.: formue, pensjon (hva slags), legat, forsorgsbetrag, privat forsørgelse e.l. N.B. Alle skoleelever oppgir skolen, lærestadens navn og klasse.	Har De siden 1. januar 1953 vært uten arbeid og inntekt? Svar: Ja, nei. Syk 3 mnd, arbeidsledig 20 uker, skoleelev til 1. juli, kjente arbeidsløse, hjemmeværende etc.	Hvor bodde De den 1. oktober 1952?	Når flyttet De til nåværende adr.?
Etternavn Fornavn							
Nikolayam Godin		Oslo 11/6.82	g. Smittken	Selvstendig	1. hjem. varde	Maraton 1952	
Amor Marie		Oslo 2/6.87	g. Kusman		2. hjem. endene	Maraton 1952	

19054

Navn: Ludvig Omsrud (Vakke Ludvig) Kubi

Familiestilling: modtaget fra 7. Krets, Db. Nr. 64801

Hvor Person hjemmefra: Stat. Kasne 23

Underrettelser i Propp:

1914/15	27	1915/16	27	1916/17	27	1917/18	27	1918/19	27	1919/20	27	1920/21	27	1921/22	27	1922/23	27	1923/24	27	1924/25	27	1925/26	27	1926/27	27	1927/28	27	1928/29	27	1929/30	27	1930/31	27	1931/32	27	1932/33	27	1933/34	27	1934/35	27	1935/36	27	1936/37	27	1937/38	27	1938/39	27	1939/40	27	1940/41	27	1941/42	27	1942/43	27	1943/44	27	1944/45	27	1945/46	27	1946/47	27	1947/48	27	1948/49	27	1949/50	27	1950/51	27	1951/52	27	1952/53	27	1953/54	27	1954/55	27	1955/56	27	1956/57	27	1957/58	27	1958/59	27	1959/60	27	1960/61	27	1961/62	27	1962/63	27	1963/64	27	1964/65	27	1965/66	27	1966/67	27	1967/68	27	1968/69	27	1969/70	27	1970/71	27	1971/72	27	1972/73	27	1973/74	27	1974/75	27	1975/76	27	1976/77	27	1977/78	27	1978/79	27	1979/80	27	1980/81	27	1981/82	27	1982/83	27	1983/84	27	1984/85	27	1985/86	27	1986/87	27	1987/88	27	1988/89	27	1989/90	27	1990/91	27	1991/92	27	1992/93	27	1993/94	27	1994/95	27	1995/96	27	1996/97	27	1997/98	27	1998/99	27	1999/00	27	2000/01	27	2001/02	27	2002/03	27	2003/04	27	2004/05	27	2005/06	27	2006/07	27	2007/08	27	2008/09	27	2009/10	27	2010/11	27	2011/12	27	2012/13	27	2013/14	27	2014/15	27	2015/16	27	2016/17	27	2017/18	27	2018/19	27	2019/20	27	2020/21	27	2021/22	27	2022/23	27	2023/24	27	2024/25	27	2025/26	27	2026/27	27	2027/28	27	2028/29	27	2029/30	27	2030/31	27	2031/32	27	2032/33	27	2033/34	27	2034/35	27	2035/36	27	2036/37	27	2037/38	27	2038/39	27	2039/40	27	2040/41	27	2041/42	27	2042/43	27	2043/44	27	2044/45	27	2045/46	27	2046/47	27	2047/48	27	2048/49	27	2049/50	27	2050/51	27	2051/52	27	2052/53	27	2053/54	27	2054/55	27	2055/56	27	2056/57	27	2057/58	27	2058/59	27	2059/60	27	2060/61	27	2061/62	27	2062/63	27	2063/64	27	2064/65	27	2065/66	27	2066/67	27	2067/68	27	2068/69	27	2069/70	27	2070/71	27	2071/72	27	2072/73	27	2073/74	27	2074/75	27	2075/76	27	2076/77	27	2077/78	27	2078/79	27	2079/80	27	2080/81	27	2081/82	27	2082/83	27	2083/84	27	2084/85	27	2085/86	27	2086/87	27	2087/88	27	2088/89	27	2089/90	27	2090/91	27	2091/92	27	2092/93	27	2093/94	27	2094/95	27	2095/96	27	2096/97	27	2097/98	27	2098/99	27	2099/00	27	2100/01	27	2101/02	27	2102/03	27	2103/04	27	2104/05	27	2105/06	27	2106/07	27	2107/08	27	2108/09	27	2109/10	27	2110/11	27	2111/12	27	2112/13	27	2113/14	27	2114/15	27	2115/16	27	2116/17	27	2117/18	27	2118/19	27	2119/20	27	2120/21	27	2121/22	27	2122/23	27	2123/24	27	2124/25	27	2125/26	27	2126/27	27	2127/28	27	2128/29	27	2129/30	27	2130/31	27	2131/32	27	2132/33	27	2133/34	27	2134/35	27	2135/36	27	2136/37	27	2137/38	27	2138/39	27	2139/40	27	2140/41	27	2141/42	27	2142/43	27	2143/44	27	2144/45	27	2145/46	27	2146/47	27	2147/48	27	2148/49	27	2149/50	27	2150/51	27	2151/52	27	2152/53	27	2153/54	27	2154/55	27	2155/56	27	2156/57	27	2157/58	27	2158/59	27	2159/60	27	2160/61	27	2161/62	27	2162/63	27	2163/64	27	2164/65	27	2165/66	27	2166/67	27	2167/68	27	2168/69	27	2169/70	27	2170/71	27	2171/72	27	2172/73	27	2173/74	27	2174/75	27	2175/76	27	2176/77	27	2177/78	27	2178/79	27	2179/80	27	2180/81	27	2181/82	27	2182/83	27	2183/84	27	2184/85	27	2185/86	27	2186/87	27	2187/88	27	2188/89	27	2189/90	27	2190/91	27	2191/92	27	2192/93	27	2193/94	27	2194/95	27	2195/96	27	2196/97	27	2197/98	27	2198/99	27	2199/00	27	2200/01	27	2201/02	27	2202/03	27	2203/04	27	2204/05	27	2205/06	27	2206/07	27	2207/08	27	2208/09	27	2209/10	27	2210/11	27	2211/12	27	2212/13	27	2213/14	27	2214/15	27	2215/16	27	2216/17	27	2217/18	27	2218/19	27	2219/20	27	2220/21	27	2221/22	27	2222/23	27	2223/24	27	2224/25	27	2225/26	27	2226/27	27	2227/28	27	2228/29	27	2229/30	27	2230/31	27	2231/32	27	2232/33	27	2233/34	27	2234/35	27	2235/36	27	2236/37	27	2237/38	27	2238/39	27	2239/40	27	2240/41	27	2241/42	27	2242/43	27	2243/44	27	2244/45	27	2245/46	27	2246/47	27	2247/48	27	2248/49	27	2249/50	27	2250/51	27	2251/52	27	2252/53	27	2253/54	27	2254/55	27	2255/56	27	2256/57	27	2257/58	27	2258/59	27	2259/60	27	2260/61	27	2261/62	27	2262/63	27	2263/64	27	2264/65	27	2265/66	27	2266/67	27	2267/68	27	2268/69	27	2269/70	27	2270/71	27	2271/72	27	2272/73	27	2273/74	27	2274/75	27	2275/76	27	2276/77	27	2277/78	27	2278/79	27	2279/80	27	2280/81	27	2281/82	27	2282/83	27	2283/84	27	2284/85	27	2285/86	27	2286/87	27	2287/88	27	2288/89	27	2289/90	27	2290/91	27	2291/92	27	2292/93	27	2293/94	27	2294/95	27	2295/96	27	2296/97	27	2297/98	27	2298/99	27	2299/00	27	2300/01	27	2301/02	27	2302/03	27	2303/04	27	2304/05	27	2305/06	27	2306/07	27	2307/08	27	2308/09	27	2309/10	27	2310/11	27	2311/12	27	2312/13	27	2313/14	27	2314/15	27	2315/16	27	2316/17	27	2317/18	27	2318/19	27	2319/20	27	2320/21	27	2321/22	27	2322/23	27	2323/24	27	2324/25	27	2325/26	27	2326/27	27	2327/28	27	2328/29	27	2329/30	27	2330/31	27	2331/32	27	2332/33	27	2333/34	27	2334/35	27	2335/36	27	2336/37	27	2337/38	27	2338/39	27	2339/40	27	2340/41	27	2341/42	27	2342/43	27	2343/44	27	2344/45	27	2345/46	27	2346/47	27	2347/48	27	2348/49	27	2349/50	27	2350/51	27	2351/52	27	2352/53	27	2353/54	27	2354/55	27	2355/56	27	2356/57	27	2357/58	27	2358/59	27	2359/60	27	2360/61	27	2361/62	27	2362/63	27	2363/64	27	2364/65	27	2365/66	27	2366/67	27	2367/68	27	2368/69	27	2369/70	27	2370/71	27	2371/72	27	2372/73	27	2373/74	27	2374/75	27	2375/76	27	2376/77	27	2377/78	27	2378/79	27	2379/80	27	2380/81	27	2381/82	27	2382/83	27	2383/84	27	2384/85	27	2385/86	27	2386/87	27	2387/88	27	2388/89	27	2389/90	27	2390/91	27	2391/92	27	2392/93	27	2393/94	27	2394/95	27	2395/96	27	2396/97	27	2397/98	27	2398/99	27	2399/00	27	2400/01	27	2401/02	27	2402/03	27	2403/04	27	2404/05	27	2405/06	27	2406/07	27	2407/08	27	2408/09	27	2409/10	27	2410/11	27	2411/12	27	2412/13	27	2413/14	27	2414/15	27	2415/16	27	2416/17	27	2417/18	27	2418/19	27	2419/20	27	2420/21	27	2421/22	27	2422/23	27	2423/24	27	2424/25	27	2425/26	27	2426/27	27	2427/28	27	2428/29	27	2429/30	27	2430/31	27	2431/32	27	2432/33	27	2433/34	27	2434/35	27	2435/36	27	2436/37	27	2437/38	27	2438/39	27	2439/40
---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------	----	---------

A black and white portrait of an elderly couple, likely the subject's parents, framed in an oval. The woman on the left has short, light-colored hair and is wearing a dark top with a decorative brooch. The man on the right has short, dark hair and is wearing a dark suit, white shirt, and dark tie. The background of the photo is a plain, light color. The photo is mounted on a larger sheet of paper that has some faint, handwritten text and a grid pattern visible at the top and right edges.A black and white portrait of an elderly couple, likely the subject's parents, framed in an oval. The woman on the left has short, light-colored hair and is wearing a dark top with a decorative brooch. The man on the right has short, dark hair and is wearing a dark suit, white shirt, and dark tie. The background of the photo is a plain, light color. The photo is mounted on a larger sheet of paper that has some faint, handwritten text and a grid pattern visible at the top and right edges.

Bosatt av staten: Godin Fredriksen kjøpte selv hus i Aker, men er i folketellingen fra 1952 oppført som «Bosatt av staten».
Kilde: Folketelling fra 1952.

Bygutt: Godin Fredriksens sønn Olaf foran Glassmagasinet i Storgata rett etter krigen. Privat foto, lånt av Bjørn Nikolaysen.

Hjemme i stua: To av Godins barn, Olaf og Edevine, med flere familiemedlemmer. Privat foto, lånt av Bjørn Nikolaysen.

Huset på Movatn: Godin og flere familiemedlemmer samlet utenfor huset på Movatn. Privat foto, lånt av Bjørn Nikolaysen.

To turnere: Olaf og kona Randi. Privat foto, lånt av Bjørn Nikolaysen.

Misjon Blant Hjemløse:

«Godin Fredriksen med hustru og 3 barn, optat paa Svanviken 17/3 1910, avreist fra Svanviken 16/7 1911, blev bosat paa Strømmen, hvor han har faat fast arbeide ved Strømmens trævarefabrik. Det har gaat ham og familien godt.»

Godin dannet i 1933 sammen med flere andre «De forsømtes Mission», som en motkraft til Norsk Misjon Blant Hjemløse. Godin reiste også rundt som evangelist og predikant i pinsebevegelsen i mange år. Han skrev flere sanger og romani-sangeren Elias Akselsen er en av flere som har sunget Godins sanger. Han spilte inn «I en sportshall» i studio i 2001. Godin skrev en rekke brev til generalsekretær i Norsk Misjon Blant Hjemløse, Ingvald B. Carlsen. Her får vi et innblikk i hans liv, og kritikken mot Misjonens virke er til tider bitende. Den 22. august 1933 skrev han fra Strømmen, som svar på forespørsel en hilsning i anledning 25-årsjubileet for Svanviken arbeidskoloni:

«Angaaende min erfaring og Oplevelse som kolonist på Svan-

viken i 15 måneder og min bo-sættelse under Staten på Strømmen i 4 år vil jeg ikke uttale mig noget om. Men nogle bemerkninger tager jeg friheten at komme med. Vore det ikke mulig at vi som er fast bosatt og har norsk borgerrett og som er omfattet av Omstreifer-misjonen at få vor fulle Stemmerett og danne et eget værgeråd? Det høres dessverre ofte klager fra disse folk og fra kommunerne. En omlægging av Omstreifermisjonens arbeide i denne opplyste tid synes praktisk set nødvendig.»

I 1937 flyttet familien til Movatn i Aker. Huset i Sørbråten 95 ble først kjøpt av Godin, men ble på et senere tidspunkt kjøpt opp av Norsk Misjon Blant Hjemløse.

I folketellingen fra 1953 står Misjonen som eier, og at Godin som leietaker er «Bosatt av Staten».

Det var stor boligmangel i Oslo, noe utbyggingen av de første drabantbyene skulle løse. I nærmere ett og et halvt år bodde Godin og kona Anne Marie i de etterlatte brakkene fra krigen på Lambertseter. Boforholdene var

dårlige og mange klaget over å bli plassert her. I oktober 1955 flyttet Godin og kona inn i en av de nye blokkleilighetene på Lambertseter.

Historiene om Valentin Blomsterberg og familie, «Vakre-Ludvig», Andreas Larsen Ros, min tipp-oldefar Godin og de mange andre reisende som har hatt en tilknytning til storbyen, er viktige fortellinger om ulike sider ved livet romanifolk har levd de siste to-tre hundre årene. Det er ikke én fortelling, men mange ulike historier. Dette er viktige områder å forske videre på. Romanifolks historie over hele verden er sammensatt og preget av tilpasning og fleksibilitet. Nye spørsmål, nye perspektiver og nytt kildearbeid er derfor nødvendig for å skrive romanifolkets historie i Norge. •

Kilder

Boligetaten (*Leiegårdskontoret, Boligsjefens kontor, Oslo kommunale leiegårder*), Db Omplasseringsaker /L0005/0001 Lambertseter brakker

Byarkivets fattigdomsportal: Lest på: http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/forskning_og_dokumentasjon/

Digitalarkivet. Lest på: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>

Fattigvesenet i Kristiania, hjemstavnsforhør, dagbøker (blant annet dagbok for 8. krets 1904, Lnr. 651-1300 og Protokoll over omstreiferbarn 1907-1912)

Folkeregisteret, folketellinger 1899-1954

Helserådet, fødselsmeldinger og dødsfallsprotokoller

Kai-Samuel Vigardt (*Privatarkiv A-70112*)

Riksarkivet, *Privatarkiv 793 Norsk Misjon Blant Hjemløse, Manntall 1927*

Takk til Bjørn Nicolaysen for lån av private foto.

Litteratur og trykte kilder

Barthelmy, Mary (2007): *Spellmann på dromen. På sporet av den legendariske «Fant-Karl»*. Rørosmuseet.

Bergkvist, Johanne (2010): «Da Elias hesteskjærer unnslapp tukthuset. Romanifolks møte med rettsapparatet i 1801» I: *Arkivmagasinet*, 1/2010.

Flekstad, Kaspar (1949): *Omstreifere og Sigøynere. Studier over fantefolkets opprinnelse: Bidrag til nordisk kriminologi*. Oslo: Aschehoug

Lillehammer, Arnvid (2004): «Møtet mellom reisende og fastbuende mellom 1700 og 1850. Ei etterprøving av nåtidens førestillinger» i Ola Alsвик (red.) *Kulturmøter: lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*, Oslo: Norsk Lokalhistorisk Institutt.

Lillehammer, Arnvid (2007): Innlegg på Anbytarforum 19. januar 2007.

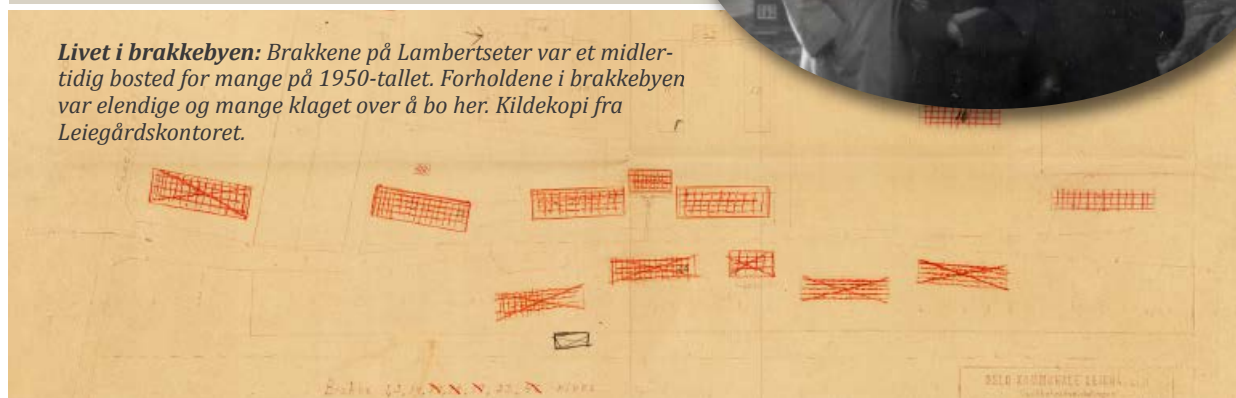
Lest på: <http://aforum.genealogi.se/discus/messages/83800/6970.html?1265990090>

Minken, Anne (2011): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Doktoravhandling ved Universitetet i Tromsø.

Lambertseter bygges: Glade jenter følger med på utbyggingen av Lambertseterblokkene. I mellomtiden bodde mange i brakkeleiren på Lambertseter. Privat foto, lånt av Bjørn Nikolaysen.

Livet i brakkebyen: Brakkene på Lambertseter var et midlertidig bosted for mange på 1950-tallet. Forholdene i brakkebyen var elendige og mange klaget over å bo her. Kildekopi fra Leiegårdskontoret.

Over åsen kjem byen til syne. Maria stoggar og dreg sveitten av panna. Der nede ligg han. Roleg lokkande innom elveslynga. Fjorden glitrar i solgangshimmelen, seglskipa ligg tett i hamna. Ho kjenner draget frå gatene. Der nede er koparspir og røykstriper, glimtande hustak, gater og grøne hagar. Ho ser den høgbrate skansevollen med bymuren, skimtar brua bak domen, festninga som tronar med heist flagg på ei høgd over byen. Det kitlar i kroppen, små ras av lykke.

«FANGE 59. TATERPIGE»

EIN ROMAN OM REISANDE I TRONDHEIM

Tekst: Aina Basso, historiker ved Oslo byarkiv og skjønnlitterær forfatter

I 2010 gav eg ut romanen *Fange 59. Taterpige*, som handlar om den unge jenta Maria Andersdatter som blir sett inn i tukthuset i Trondheim fordi ho er «Tatterpige».

Romantittelen spelar på innskrifta i fangeprotokollen, der den verkelege Maria Andersdatter blei innsett som fange nr. 1 i 1737, då ho var berre 13 år gammal.

Historia til den verkelege Maria blei utgangspunktet for romanen, men det blei naudsynt for meg – av skjønnlitterære omsyn – å endre på historia hennar. Eg forkorta handlingsforløpet og forenkla nokre av

omstenda rundt dei verkelege, historiske personane, og ikkje minst dikta eg vidare på dei få linjene eg fann om denne jenta i fangeprotokollen:

«Maria Andersdatter Tatterpige 1750.

Maria Andersd. er født i Sverrig kom i Huuset med sine for-Ældere som er Tarter en heel Complot, var 13 aar Gammel 1737 d 25 May der hun kom i Huuset med fleere andere? Anno 1750 d 5 May blev hund af Huuset frigieven, at komme i tjeneste hos Probsten Thode

No. 66

Maria Andersd. er kommen effter H. Stiftsbefl. Mandens resol. kommen til Huuset igien, saa som hun rømbte du af tjeneste med 2de Slaver, og blev indbragt igien for sin Lieves tied 8. Octob 1750.»

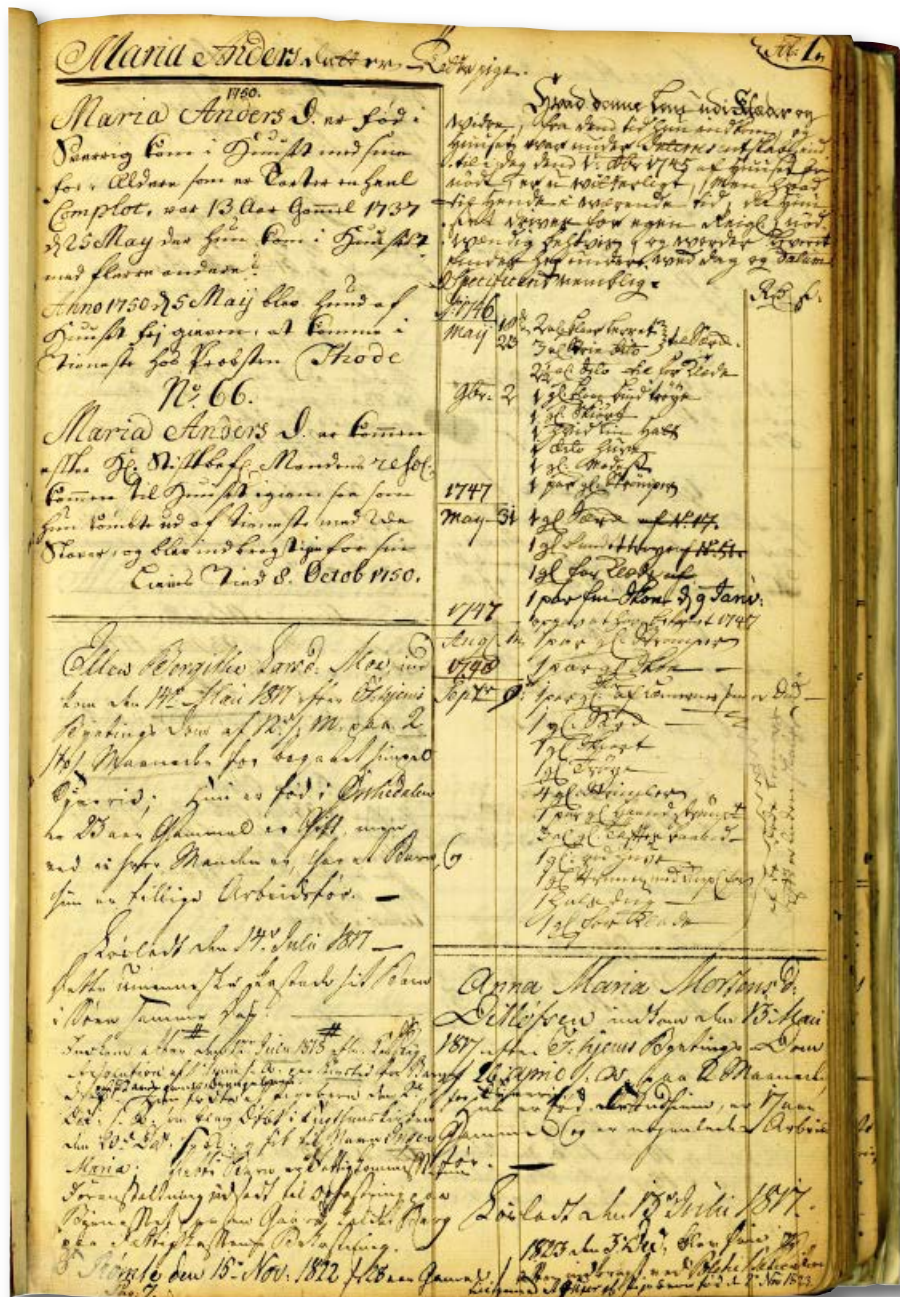
Den verkelege Maria hamna altså i tukthuset 13 år gammal og sat der til ho var 26, då ho omsider blei «frigieven» for å kome i teneste hos ein av tukthusforstandarane, stiftsprost Jacob Thode, som også var sokneprest til kyrkja vi i dag kallar Nidarosdomen. Ho såg raskt

sitt snitt til å rømme frå prostens hus, men blei som innskrifta viser igjen teken til fange og på ny sett inn i tukthuset – denne gongen på livstid.

Som roman fungerer den verkelege historia dårleg, men som førelegg for roman fungerer den godt. Eg beheldt Maria sitt namn, men endra omstenda hennar. Eg gjorde henne tre år eldre og lét henne sitje einast eitt år i arbeidstovene på tukthuset før ho kom til prosten, slik praksisen blei i siste halvdel av 1700-talet. Eg endra også namnet på prosten, men ikkje stillinga. Prost Jacob de Fine er i boka ein gift, men barnlaus mann. Dei elleve borna den verkelege prosten hadde avla blei for omfattande for boka. I staden blei han barnlaus og måtte nøye seg med ein arrogant nevø.

TUKT- OG VERKSHUS I TRONDHEIM

Eg oppdaga Maria då eg tok mellomfag i historie ved NTNU, og skulle skrive ei semesteroppgåve om kriminalitet på 1700-talet under rettleiing av professor Ida Bull. Eg valde ei oppgåve som skulle bruke originalkilder, og kjelda eg brukte var nettopp den første bevarte fangeprotokollen frå tukthuset

i Trondheim. Tukthuset var ein forløpar for det moderne fengselet, samstundes som det var opplæringsanstalt og fungerte som hjelpeinstitusjon for Fattigvesenet. Tukthuset var også ein manufaktur, der varene som blei produserte skulle gi inntening som kom Huset til gode.

Det første Tukt- og verkshuset i Trondheim var i drift frå 1630-talet til 1681, då det brende ned. Dei fleste innsette på 1600-tallet var fattige kvinner og barn. Institusjonen skulle fungere som ein oppfostringsanstalt som gav arbeidsopplæring og opplæring i kristendom. Desse tidlegaste tukthusa blei kalla spinnehus. Fangane dreiv med spinning og veving heilt fram til 1800-tallet, i ein form for protoindustri. Tukthuset var ein fabrikk før det kom fabrikkar.

Ved inngangen til 1700-tallet var fattigdomsproblema store i Trondheim og borgarane ville gjere noko med det. Lausgjengarar, fattiglemmar og andre uønskte element skulle bli tatt i skule og reformerast til ein sømeleg livsførsel som gagna samfunnet. Fattigdomen var blitt verre etter den svenske omleiringa i 1718, under den store nordiske krigen (1700-1721).

Ved etableringa av det nye tukthuset i 1733, i Kongens gate 85, fekk institusjonen meir preg av straffeanstalt for tiggjarar og lausgjengarar enn han hadde hatt tidlegare. Klientane som hamna i tukthuset frå 1733 var stort sett arbeidsføre, fattige menneske. Ein kunne hamne i tukthuset utan dom, det var nok at myndigheitene skaffa attest frå presten eller bygdeskussmål frå tinget om livsførsel. Kor lenge fangane blei sitjande var opp til øvrigheita.

Hovuddelen av dei innsette var tiggjarar og lausgjengarar, i tråd med intensjonane: personar som var

samfunnet til byrde skulle bli forbetra i anstalten. Mange stader blei det tilsett egne «stodderfogdar» eller «tiggarkongar» som jaga tiggjarar og omstreifarar vidare frå stad til stad, men desse var enno ikkje komne til Trondheim i 1750. Ikkje før på 1770-talet blei ein eigen stodderkonge tilsett i byen, etter at Thomas Angells død og den betydelege formuen han etterlét seg trekte til seg store tiggarskarar.

Ei anna stor fangegruppe var kvinner frådømt livet for blodskam, men benåda. Blodskam kan best samanliknast med vår tids incest, men slektsskapet blei definert etter Moselovene, slik at til dømes svigerinne og svoger blei likestilte med søsken, gjennom blandinga av blodet ved fullbyrdinga av ekteskapet. Straffa for blodskam var døden ved halshogging for begge partar, før kroppen skulle kastast på elden og brennast. I tillegg skulle alt ein eigde, det såkalla «hovudloddet», tilfalle kongen.

Desse benåda fangane var truleg unge kvinner som var ein stor arbeidsressurs for tukthuset. I tillegg sat ein del inne for lausaktigheit, gjentekne leiarmål, fødsel i døgls mål og tjuveri. Som konklusjon kan ein seie at det med unnatak av tjuvane er få av tukthusfangane på

1700-talet vi ville sett som kriminelle i dag.

FRIDOMEN

I romanen har eg teke utgangspunkt i eit romanifølgje på gjennomreise, basert på innskrifta i protokollen om at Maria Andersdatter kom saman med «en heel Complot». Men fanst det fastbuande folk av reisande slekt i Trondheim på 1700-talet? Dette kan eg ikkje svare på, men det er ikkje utenkeleg. Det fanst fastbuande romanifolk i svenske byar, nokre hadde endåtil byborgarskap, som Anne Minken viser i sin artikkel, så korfor skulle ikkje det same vere tilfelle i Noreg?

I tillegg til å bli frårøva fridomen sin, som ein kan tenke seg måtte vere noko av det verste for romanijenta Maria, som var van med å ferdast meir eller mindre fritt langs vegane saman med familien og følget sitt, bestod straffa av arbeid. Spinning, karding, binding og

veving; tobakksspining og seinare fargetrerasping.

Den store fridomen er også den avgjerande forskjellen på faglitteratur og skjønnlitteratur: forskaren får bruke si evne til innleving, men skal helst ikkje dikte for mykje vidare på kjeldene, forfattaren skal gjere nettopp det. Slik blir skjønnlitteraturen ein boltreplass, eg får dikte vidare på alle dei små hinta av levd liv eg finn i kjeldene. Og eg får gjere det heilt fritt og utan å stå til rette for nokon. Det er fiksjon, det er underlagt andre reglar.

«Ein linn haustvind løftar stakken. Ho går ut den store hovuddøra på tukthuset. Kroppen er underleg lett, som er han i vatn.

På gata står vogna og ventar, ein glatt hest rykker i bekselet. Ho dreg handa langsetter flanken hans, samlar skjørta og klatrar opp. Vogna blir rykt i gang, ho held seg fast, knokane kvitnar. Bak henne forsvinn

huset. Kroppen blir lettare og lettare, stig sakte mot overflata. Byen er syrleg, skarp. Trea har illraude kroner. Spegla i elv blir dei uverkelege, ei verd på undersida av denne. Ho sit åleine, fri. Den tause ryggen til køyrekaren. Hovklakk gjennom morgongatene.»

Eg er oppteken av at det eg skriv skal vere mest muleg korrekt, både historisk og overfor det eller dei eg prøver å skildre, både med omsyn til mentalitet, kultur, sosiale skikkar, med vidare. Eg utstyrer ofte bøkene mine med ei kjelde- og litteraturliste bakarst, for dei som vil lese meir, kanskje også eit etterord der eg går litt nærare inn på det historiske bakteppet.

Artikkelen er ein omarbeidd versjon av ei innleiing som opphavleg blei halde på Byarkivets seminar De reisende i byen, 21. mars 2012. •

Kjelder:

Statsarkivet i Trondheim, *Trondhjem Tugt- og Verks-Huus*, Fangeprotokoll nr. 1 1737-1814. Fange nr. 1: Maria Andersdatter.

Litteratur og trykte kjelder:

Basso, Aina (2010): *Fange 59. Taterpige*. Oslo: Samlaget

Basso, Aina (2011): «Frå fakta til fiksjon - Om å skrive historiske romanar!» I: *Arkivmagasinet 2/2011*.

Minken, Anne (2009): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø.

«Trondheim tukthus»: <http://www.kildenett.no/artikler/2007/1192708060.53> [lesedato 24.09.2012]

Initiativet til å ta opp spørsmålet om å opprette konsentrasjonsleire for romanifolk i Norge kom fra en ivrig sosialfullmektig fra Oslo fattigvesen, Frithjof Krag.

NS-regimet, Oslo fattigvesen og romanifolket under 2. verdenskrig

«EN ENDELIG LØSNING AV TATERPLAGEN»

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv og Kai-Samuel Vigardt, minoritetshistoriker

«–hensikten er, så snart en bedre oversikt foreligger, å få en endelig løsning av taterplagen, slik at man blir kvitt dette spørsmålet og får det løst, omtrent slik som jødespørsmålet er blitt det.»

Politiminister Jonas Lie, 10.
juli 1943

Da Norge ble okkupert i 1940 ble det drevet aktiv assimileringspolitikk og tvangstiltak mot norske reisende, i hovedsak av den private stiftelsen Norsk Misjon Blant Hjemløses oversyn. Norske rom – eller sigøynere – var allerede utvist og deportert til Tyskland i 1934. Da nazistenes «endelige løsning på det jødiske problem» ble vedtatt ved Wannsee-konferansen i 1942 var allerede mange romanifolk internert over hele Europa. Snart eskalerte den systematiske utryddelsespolitikken mot både jøder og romanifolk. En av pådriverne for den nazistiske «taterpolitikken» i Norge var sosialfullmektig Frithjof Krag fra

Oslo fattigvesen. Han ønsket en ledende rolle i Norge og dro under krigen veksler på sitt arbeid i Fattigvesenet både i utforming av interneringspolitikken og kjennskapen til de reisendes slekter, kultur og språk.

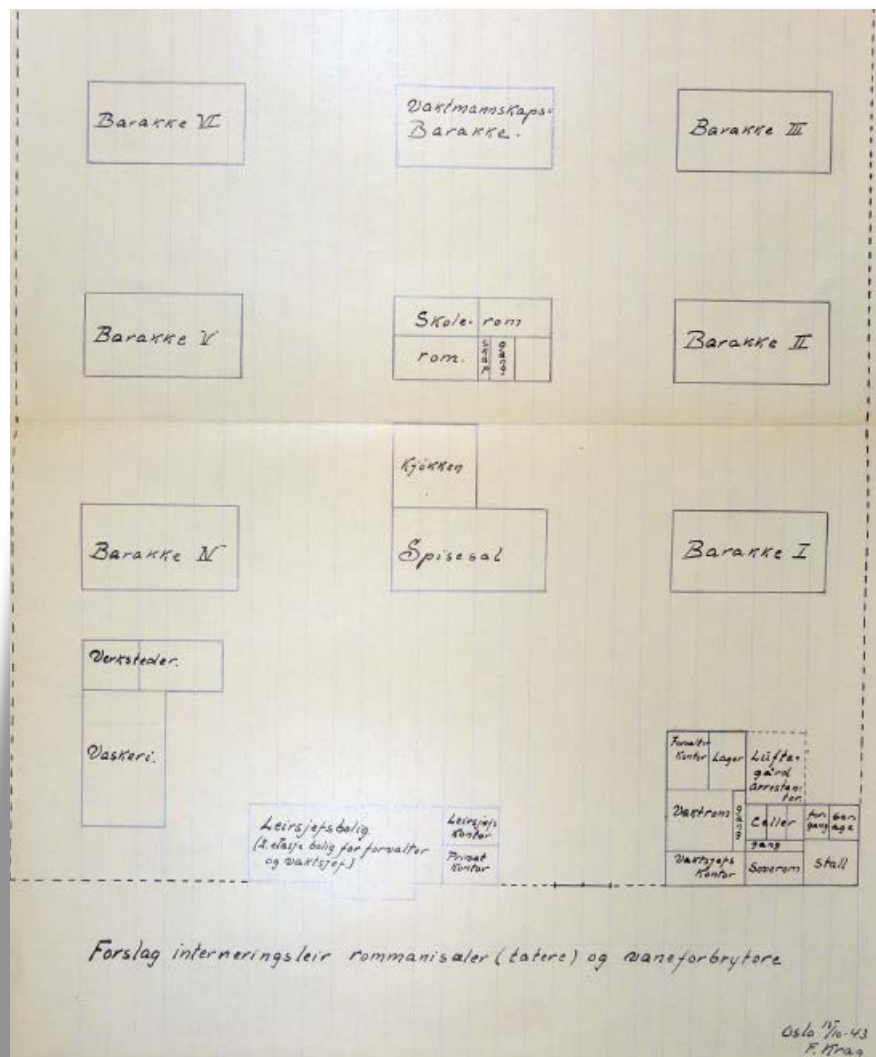
Krag var ansatt i Forsorgsvesenet fram til han i april 1944 ble personalsjef ved Arbeidskontoret i Oslo. Her ble han ansatt av ordføreren for å rense opp de ansattes sabotasje mot utskrivningen av arbeidskraft til den tyske okkupasjonsmakten. Krag var både NS-medlem og frontkjemper. I mellomkrigstida arbeidet han som journalist i den høyreorienterte avisa Tidens Tegn, som da var

nært knyttet til Fedrelandslaget. Han er omtalt av både historiker Per Haave og etnolog Thor Gotaas, og er kjent som en anonym sosialfullmektig i Ted Hanisch' bidrag til internasjonal holocaust-litteratur.

I arkivet etter Fattigvesenet finner vi få spor av denne skremmende rollen til det sosiale apparatet under det nazistiske styret. Som så mye annet fra krigens dager er kopibøkene mellom desember 1940 og april 1948 tapt, og klientregisteret kun bevart frem til 1939. Men i tillegg til de enkelte bruddstykkene i kommunes egen Granskings-kommisjon etter krigen, finner vi en verdifull samling korrespondanse fra krigen bevart i arkivene etter Norsk Misjon blant hjemløse og de ulike departementene. Ved flere anledninger dukker Oslo fattigvesens brevhode opp med sosialfullmektig Frithjof Krag's signatur. I Byarkivet finnes kildekopier i Kai-Samuel Vigardts privatarkiv.

GRYENDE RASEHYGIENE

Våren 1943 tok sosialfullmektig Frithjof Krag til orde for å internere og «opplære» alle landets omstreifere. I brev til sikkerhetspolitiet

ved generalmajor Møystad 6. mars 1943 skrev han at målet var å samle alle, for så å sende dem ut av landet. Krag hadde allerede bedt om permisjon fra Fattigvesenet for selv å «faa ta aktiv del i denne utrensnings-prosess mot tatrene». Han mente

han ville være «til uvurderlig hjelp idet jeg behersker romanispråket, kjenner tatrenes livsførsel, deres seder og skikker etc.» Han lovet derfor å lage ferdig en liste over «divere taterslekters 'romani-navn' som: Stor-Johansfolket, Sensmo-

folket, Trondhjemmerne, Ludvigsguttene, Rosen (Rossfamilien), Brunene (fra Toten)». Kunnskapen om reisende slekters kultur og språk er det sannsynlig at Krag hadde plukket opp fra sitt arbeid i Oslo fattigvesen.

På vegne av Fattigvesenets inspektorat skrev han noen dager senere til politiinspektør Wiermyhr i Sivilavdelingen med forslag om å registrere «en hver myndig romani-person» med henvisning til familie på samme måte som Fattigvesenet registrerte sitt klientell. Med en slik registrering kunne man «gruppere romanienne etter slektene til bruk for en større utredning av taterspørsmålet i det hele».

Krag mente Johan Scharffenberg kunne være til stor hjelp og la ved hele hans artikkelserie «Omstreifer-ondet» fra Arbeiderbladet 1930. Artiklene var basert på Scharffenbergs undersøkelser som lege ved tvangsarbeidsanstalten og Botsfengselet. I disse artiklene gjennomgikk han i detalj de ulike reisende slektene og vurderte både deres rasemessige og kriminalhistoriske sammensetning.

Tiltakene han foreslo mot det han så som nedarvet streifelyst, var internering og sterilisering. Historiker Espen Søybye beskriver hvordan Scharffenberg i hele mellomkrigstida var en av pådriverne for sterilisering og andre arvehygieniske tiltak mot reisende, men at han likevel tok et anti-nazistisk standpunkt under krigen. Det er bakgrunnen for at Krag noe resignert legger til i brevet til sikkerhetspolitiet at Scharffenbergs «notater er vel neppe tilgjengelig for oss».

Derimot var Norsk Misjon Blant Hjemløse åpne for samarbeid med nazistene. Generalsekretær i Misjonen, Oscar Lyngstad, fikk også gjennomslag for sine forslag om innstramming av både Løsgjengerloven, Handelslovens bestemmelser om omførselshandel og Vergerådsloven for å få strengere politikk mot omreisende grupper i krigsårene. Steriliseringsloven hadde blitt vedtatt allerede i 1934 og ledelsen i Norsk Misjon Blant Hjemløse var aktive pådriverne for tvangsmessige steriliseringer av reisende også flere tiår etter krigen.

I tillegg til den allerede utførte registreringen fra 1930-tallet av reisende, mente Krag det måtte hentes opplysninger fra ulike fengselsprotokoller, Opstad arbeidsanstalt, «drankerhjemmene» og oppdragelsesanstaltene for å få rettferdige avgjørelser. Men han vil gjerne diskutere dette videre med politiinspektøren, for hva skulle skje med de som hadde blandet opphav: «hva med 1/2 og 1/4 tatrene? Sålenge 1/2 og 1/4 jødene ikke er eksportert kan en vel ikke forsvare å sende delvis-tatrene ut av landet heller?»

TIL POLEN ELLER KONSENTRASJONSLEIR HJEMME?

I NS-avisa Fritt Folk skrev Krag allerede 23. mars 1943 om behovet for arbeidsleire for reisende med tittelen «Omstreiferproblemet må no løses». Målet var da en interneringsleir for 500 enslige og 200 familier:

«I dag må det være slutt med å sy puter under taterne og deres følelser (...) Vi nøkternt tenkende norske germanere må skjære tvers gjennom alt det sentimentalt-romantiske tull misjonsmenneskene har spunnet om ordene: tater, splint, omstreifer, heimløs og sette 'vandringsfolket' på deres riktige plass: nest etter jødene de største

snylterne landet vårt i århundrer har hatt å dra på!»

31. mars samme år mottok sjef for Politidepartementet et usignert brev der det kom fram at sjefen for sikkerhetspolitiet, generalmajor Møystad, hadde tatt til orde for å samle og eksportere alle norske sigøynere og omstreifere og sende dem til Polen. Men brevskriveren stilte spørsmål ved om dette var gjennomførbart da løsningen var avhengig av om tyskerne ville ta dem imot: «Selv om det bare gjaldt de egentlige sigøynere har jeg personlig liten tro på denne løsning, og vi må nok forberede oss på å løse problemet her hjemme».

Ministerpresident Quisling var også interessert i tiltak mot reisende. Han skrev til Justisminister Riisnæs 22. juni 1943 at han på sine reiser stadig møtte taterfølger på landeveien og at det nå var «all grunn til å ta opp taterspørsmålet i hele sin bredde, også ut fra et rasehygienisk synspunkt».

Nå ble det satt fart på saken og allerede 30. juni 1943 ble de fram satt et forslag om en lov om særskilt obligatorisk registrering av «omstreiferne». Det ble bedt om råd fra det svenske politidepartementet. Den svenske Socialstyrelsen svarte at de registrerte alle sigøynere og

planla et sentralregister over alle løsgjengere, men at registreringen av «tattare» bød på problemer, da det «för närvarande icke synes vara möjligt att objektivt definera begrepet tattare och at avgränsa detta befolkningsskikt från övriga invånare» (Brev fra Kungl. Socialstyrelsen, Utredningsbyrå 7. juli 1943). Et slikt problem syntes tydeligvis ikke de norske myndighetene at de støtte på og både Misjonen og Scharffenberg hadde klart definert hvem de norske reisende var ned til detaljerte slektstrær. Misjonens generalsekretær Ingvald B. Carlsen definerte i 1933 at «omstreifere i egentlig forstand» var noe annet enn en norsk løsgjenger på grunn av sitt «innslag av fremmede elementer, vesentlig av sigøyenere, men også andre utenlandske omstreifere». Norske førkrigsmyndigheters, og særlig Norsk Misjon Blant Hjemløses arbeid fra oppstarten som Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet i 1897, likner mer enn det svenske eksemplet på den tyske «Reichszentrale zur Bekämpfung der Zigeunerplage» fra 1936, men med røtter tilbake til slutten av 1800-tallet og den før-nazistiske lovgivningen.

Krag foreslo en særskilt interneringsleir i et brev til minister Lie

den 9. juli 1943. Allerede dagen etter skrev Lie til SIPO og viste der til drøftingen av spørsmålet i regjeringen 8. juli. Her hadde han fått Quislings prinsipielle tilslutning til en opprettelse av en særskilt arbeidsleir under bevoktning, hvor alle «omstreifere av taterblod» som kunne defineres som vaneforbrytere skulle anbringes. Videre skulle reisendes hester og husbåter inn dras, en «rasemessig» undersøkelse skulle gjennomføres av alle «omstreifere» og «fanter med forbrytersk arvestoff» skulle steriliseres. Ifølge Lie var disse tiltakene bare starten:

«Første del av felttoget vender seg altså mot 'vaneforbryterne' blant dem, men hensikten er, så snart en bedre oversikt foreligger, å få en endelig løsning av taterplagen, slik at man blir kvitt dette spørsmålet og får det løst, omtrent slik som jødespørsmålet er blitt det.»

ERFARINGER FRA OSLO FATTIGVESEN

I den omfattende Granskingskommisjonen i Oslo kommune 1945-1946 finner vi spor etter den generelle nazifiseringen av Oslo fattigvesen. I 1942 ble det utarbeidet nye retningslinjer for Fattigvesenet. Her ble det fremhevet et behov for å

registrere fattighjelpsmottakere som ble betegnet som «asosiale»; dette være delvis arbeidsudyktige hovedpersoner, hovedpersoner som hadde vært understøttet i kortere perioder mellom jobber og voksne hjemmeboende som ikke hadde fast arbeid. Målet var å få disse «ustadige» personer som i stor utstrekning fører en ukontrollert tilværelse i fast arbeid. Tankegangen kjenner vi igjen fra Løsgjengerlovens bestemmelser og Fattigvesenets harde linje mot arbeidsløse i mellomkrigsåra, men bruken av begrepet asosial varsler om det nazistiske tankesettet om de samfunnsskadelige og truende individene som de arbeidsføre fattige og

ulydige representerte.

Høsten 1943 la Frithjof Krag fram nye og mer detaljerte planer om en tvangsarbeidsleir «for folk av taterett og vaneforbrytere». Selve planutkastet er kalt «Forslag Interneringsleir romanisæler (tater) og vaneforbrytere» og signert av Krag 15. oktober 1943. Leiren skulle ha kapasitet til 300 familier, det vil si 300 par og 1200 barn, og ligge i nærheten av Grong eller Skorova gruver i Trøndelag. Her skulle folk interneres i minst to år og planen var at mange av de internerte skulle ha et livslangt opphold her. Alle forseelser skulle straffes hardt og gjerne med pryl og annen korporlig straff for å hindre «oppsetsighet og

moralsk utskeielse». Driften skulle finansieres av inntektene ved tvangsarbeidet og bortleieing av kvinner og barn til dagarbeid på omliggende gårder. Leiren skulle ifølge Krag huse de verste, det ville si «dem som framleis med sin familie reker langs landevegene våre eller ved båt farter om ute i skjærgården ernærende seg ved alleslags tyverier, bedragerier, ulovlig omførselshandel etc. de knivstikk, ran, missbruk av rusdrikk o.s.v. som alltid følger i disse karers kjølevann, må de alle kunne behandles etter lov om vaneforbrytere.»

I følgebrevet til minister Lie i Politidepartementet 5. november 1943 beskrev Krag hvordan for-

Sosiale virksomheter: Byarkitektens album over Dittenkompleksets nybygg fra 1933 hvor Fattigvesenet, Vergerådet, Bidragsfogden, Herbergesentralen, Kemneren og Pensjonsinnretningen holdt til. Dette var arbeidsmiljøet til den ivrige sosialfullmektigen Frithjof Krag. Fotograf ukjent. A-20031/Ua/0008/005-014

meningen om hva de reisende kostet samfunnet hadde utspring i arbeidet i Oslo fattigvesen:

«For noen dager siden faldt det i min lodd som fullmektig i Oslo Fattigvesen å undersøke hva en bestemt familie her i byen hadde fått i stønad innom rammen av de siste 10 år. Jeg kom til en direkte kontant stønadssum på over 29.000,- dette brakte tankene inn på romani-tater-problemet og hva disse karer framleis koster stat og kommune.»

I planleggingen av leiren mente han at fattighjelpssatsene fra Oslo fattigvesen kunne legges til grunn for å beregne kostnadene for fangene, noe som ble billigere enn satsene nazistene hadde satt for interneringsleire generelt:

«Utgiftene ved de internertes

forpleining (underbringelse) er jeg kommet fram til etter Oslo fattigvesens satser til understøttelse her i byen. Etter siste forhøielse får en familie bestående av mann, hustru og to mindreårige barn her i Oslo ca. 47,50 pr. uke i stønad. (Husleie, lys og brenne er tatt med i dette beløp.) Etter den sats – 2,50 pr voksen person pr. løpende dag, 2 barn = 1 voksen – jeg har kalkulert med, koster samme familie leiren 52,50. Kontorsjef Ludvigsen i Landsledelsen som administrerer Leirorganisasjonen har meddelt meg at en der kalkulerer med et beløp på kr. 2,75 i 'Unterkunft' pr. mann pr. løpende dag.-»

Politiminister Lie avviste planene i denne omgang, «Dette er for lettvint» har han påført brevet. I stedet skulle reisingen stoppes ved politikontroll. Men det varte ikke lenge før saken var oppe igjen.

UTRYDDELSEN FORBEREDES

Høsten 1944 ble NS-myndighetenes planer om tiltak mot reisende kraftig trappet opp. I et minister-møte 12. oktober 1944 kom «tater-spørsmålet» opp igjen, og en komité med representanter fra politidepartementet, innenriksdepartementet og sosialdepartementet ble satt ned. I perioden 3. november til 22.

desember 1944 holdt de 14 møter. Komiteen hadde to hovedmål, nemlig å «hindre omstreifingen blant de som nå streifer om» og «gjennom seksualinngrep hindre at omstreifer-slektene forplanter seg». Arbeidet resulterte i to lovutkast, ett om «visse bestemmelser om omstreifere» og ett om «Endring i lov nr. 1 av 23. juli 1943 til vern av folkeætten». Den første fastsatte at det skulle opprettes et register over alle «omstreifere» i landet og at alle som hadde «streifet på tatervis» de siste 5 årene skulle melde seg for politiet. Ingen slike personer kunne eie hest, båt eller motorvogn og Løsgjengerlovens § 7 og 8 skulle nå anvendes på alle som «streifet om på tatervis» uavhengig om personen ernærte seg på lovlig vis eller ikke. Brudd på loven kunne medføre fengsel i inntil ett år. Det ble videre lagt fram forslag om en arbeidsleir på Østlandet for 200 personer. Igjen underbygges ønsket om både internering og seksualinngrep med Scharffenbergs undersøkelser og argumentasjon for arvehygieniske tiltak mot reisende.

Lovhjemmel for utstrakt bruk av sterilisering ble slått fast i Lov nr. 1 til vern om folkeætten. Her er sammenhengen i tiltak mot løsgjengeri, tigging, småkriminalitet, alkoholmisbruk og rasehygiene mot

romanifolk tett sammenvevd:

«Enhver som dømmes til fengselsstraff skal undersøkes med henblikk på seksualinngrep, såfremt han viser utpregete asosiale tilbøyeligheter. Det samme gjelder enhver overfor hvem påtalemyndigheten beslutter å anvende forføyning etter lov om løsgjengeri, betleri og misbruk av berusningsmidler m.v. av 5/3 – 1942, § 3 b – h eller § 20 såfremt han viser utpreget asosiale tilbøyeligheter (...) Likeledes skal enhver som påtreffes i ferd med å streife om på tatervis undersøkes med henblikk på seksualinngrep.» De påtenkte seksualinngrepene var kastrasjon for personer med «abnorm kjønnsdrift» og sterilisering for dem med «forbrytersk arvestoff».

Siste påtegning i saksdokumentene ble gjort 10. mars 1945. Politidepartementet ventet på klar-signal fra Innenriksministeriet, som sannsynligvis planla flere endringer til Lov om folkeætten. Men disse forberedelsene til den endelige løsningen for romanifolk også i Norge ble aldri fullført før frigjøringen i mai 1945.

MANGE UBESVARTE SPØRSMÅL

De reisendes krigshistorie er i liten grad skrevet og mange spørsmål

fortsatt ubesvarte. Hvor langt kom egentlig nazistene i arbeidet med registreringen og interneringen? Mange reisende forteller selv om hvor stor påkjenning krigsårene var. Mange rømte til Sverige under dramatiske omstendigheter. Flere eldre reisende forteller også om hyppige arrestasjoner og at flere kjente forsvant under krigsårene. Flere reisende satt på Grini og enkelte finner vi igjen i fange-registre fra konsentrasjonsleire i Polen og Tyskland. Flere snakker om barnehjemsbarna som forsvant.

Fortellingene om at reisende ble sendt til fangeleire i Nord-Norge bekreftes av påtegninger på registerkort som finnes i arkiv etter Falstad og Vollan fangeleir. Her kommer det fram av Gefangen-buch B at flere norske reisende ble arrestert av norsk politi i Trøndelag i 1942 og 1943. De ble anholdt for «Landstreicherei» samt arbeidsnekt og tyveri. Kortene ble merket «Zigeunerakte» og i september 1943 ble de sendt videre til Mo i Rana. Razziaen hadde blitt iverksatt av politipresident i Trondheim, Christian Lange. Han ble senere dømt for landssvik, men interneringen av reisende var ikke ett av tiltalepunktene mot ham. NS-regimet var på god vei mot å

Klasse 679
1064
✓

Zigeunerakte

Haftkarte

Name: Fredrikken Alempaar

Vorname: _____

Geburstag/ort: 26. 1. 1920 in Drevjan.

Wohnhaft: Berkeak

Ehefrau bzw. Angehörige: verh. durch norw. Polizei.

Festgenommen am: 22. 7. 43 um _____ Ort _____

Eingeliefert am: 22. 7. 43 um _____ Ort Vollan

Festnahmegrund: Landstreicherei

Sachbearbeiter: Abt. V. 2.54/23.

Entlassen am: _____ um _____

bzw. überführt nach: A.S. 20 i Rana am 8.9.43

Navn: Krag, Frithjof født: ✓ Klage nr.: N.S.

Adresse: Prognervn. 31 II.

Tlf.: _____

Ansett i Oslo komm.: _____

etat: _____ tidsrum: _____ lkl: _____

Arbeidskontoret: 20/1-44
8/5-45

Anmerkninger:
Avskjediget 27/8-45.

iverksette en utryddelsespolitikk mot reisende. Målet var å løse *tater-spørsmålet* på samme vis som *jødespørsmålet*. I Oslo kommunes granskingskommisjons undersøkelser etter krigen blir Frithjof Krag beskrevet som en ivrig personforfølger. Han sluttet i sin stilling på frigjøringsdagen 8. mai

1945 og ble formelt avskjediget 27. august 1945. Men planene om utryddelsen av romanifolket var ikke en del av krigsoppgjøret. Det kan skyldes at rase- og arvehygieniske tiltak mot romanifolk ikke var noe nytt med den nazistiske okkupasjonen av Norge.

Den glidende overgangen mellom arve- og rasehygieniske tiltak både før og etter krigen er påfallende. Allerede i 1934 kom den norske steriliseringsloven etter flere års rasehygienisk diskusjon. Et forskningsprosjekt ved Universitetet i Oslo viser at loven ble hyppig brukt fram til 1977 og at flere hundre reisende kvinner ble sterilisert i denne perioden. I 1951 ble reisende fratatt hestene slik at de skulle hindres i å reise. Den systematiske bortsettingen av barn som hadde som mål å ødelegge de mellom-menneskelige båndene – og dermed kulturen – varte i helt fram til 1980-

årene. Arbeidskolonien Svanviken ble først lagt ned i 1989 samtidig som Misjonen ble vedtatt nedlagt.

Historiker Per Haave vektlegger i artikkelen «NS-regimets Taterpolitikk - en minoritetspolitikk i utakt?» at det var en påfallende kontinuitet i politikken mot de reisende med sammenfallende tiltak før, under og etter krigen. Den store forskjellen var at under krigen kom det sosiale hjelpeapparatet i bakgrunnen, mens kriminalpolitikk og rasehygiene ble de bærende elementene. Men heller ikke dette var forbeholdt nazistene, men lå til grunn for Misjonens arbeid på 1930-tallet. Misjonen tok

heller ikke avstand til NS-regimets «taterpolitikk», verken under eller etter krigen. Helsingforskomiteen har kalt den norske politikken mot reisende i store deler av 1900-tallet for et forsøk på folkemord.

I et intervju med reisende i Drammens Tidende august 2012 kommer krigen opp. Svaret er klart:

«Om det var vanskelig å være tater under krigen? Pøh ... den eneste forskjellen etter frigjøringen var at forfølgerne byttet språk fra tysk til norsk, sier en eldre mann ved campingvognen sin. De andre ler tørt.» •

Kilder

Drammens Tidende, 20.08. 2012: «De som reiser annerledes»

Granskingskommisjonen Oslo kommune, Personmapper og kartotekkort 1945-1946

Riksarkivet, *Norsk Misjon Blant Hjemløse*, Diverse omstreifere og sigøynere. Kildekopi i privatarkiv etter Kai-Samuel Vigardt.

Riksarkivet, *Tyske arkiver, SS-Strafgefangenlager Falstad 1941 – 1945*, Fangekartotekkort. Digital kopi fra Falstadsenteret.

Samtaler med eldre reisende i forbindelse med dokumentasjonsprosjektet *Romanimanus rakrar avri!*.

Statsarkivet i Trondheim, *Trondheim kretsfengsel*, avd. A, Straffeprotokoller 5.08.08, Gefangebuch B 1942-1944.

Litteratur og trykte kilder

Bergkvist, Johanne (2010): «Norske romer i nazistenes konsentrasjonsleire». I: *Tobias 2/2010*. Oslo byarkiv

Gotaas, Thor (2000): *Taterne. Livskampen og eventyret*. Andresen & Butenschøn

Hanisch, Ted (1976): *Om sigøynerspørsmålet. Undersøkelse av bakgrunnen for sosial konfrontasjon*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning/ Institutt for retts sosiologi

Hanisch, Ted (2006): «Norway - The final solution is planned». I: *The final chapter. Gypsies during the Second World War*.

Donald Kenrick (red.). University of Hertfordshire Press

Haave, Per (2000): *Sterilisering av taterne 1934 - 1977, En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd

Haave, Per (2006): «NS-regimets 'taterpolitikk' – en minoritetspolitikk i utakt?». I: *På siden av rettsoppgjøret*. Per Ole Johansen (red.). Oslo: Unipub forlag

Søbye, Espen (2010): *En mann fra forgangne århundrer. Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869-1965. En arkivstudie*.

Oslo: Oktober forlag

Omstreiferproblemet må no løses!

Av fullmektig i Oslo Fattigvesen, Frithjof Krag.

No er tiden inne til endelig engang å få skikk på omstreiferuvesenet. Helt siden «fantepresten» Ellert Sundt for nesten et århundre siden skrev sin oppsiktsvekkende bok om taterne, har det norske folk sett på dette folk innen folket med et sentimentalt-romantisk blikk som har resultert i oppførelsen av en del heimer for omstreiferbarn, arbeidskolonien for omstreifere i Svanvika pr. Kristiansund og endel spredte kolonisasjonsforsøk. Omsorgen for disse har vært overlatt «Omstreifermisjonen» med bidrag fra staten. Denne forening gikk for noen år siden til navneforandring, navnet omstreifer skulde bort, «Norsk forening for heimløse» ble det nye navn!

I dag må det være slutt med å sy puter under taterne og deres følelser. I dag trenger landet hver eneste hånd som kan arbeide, og i dag bør taterne — i likhet med oss andre — gjøre noe for å få lov til å eksistere! I mange hundre år har det norske folk degget for det asosiale innstilte vandrefolk som på godt norsk i uendelige tider har vært kalt tater, men som seinere er blitt forfinet til omstreifere og som — for noen år siden av forannevnte forening — ble betitlet med ordet: heimløse!

Nettopp no hører en ikke stort om taterne. Et slagsmål no og da hvor taterkniven atter har gjort sin uhyggelige gjerning eller en utlase som er nedbrent hvor visstnok fremmede hadde overnattet, det er det hele. Grunnen til stillheten er den at taterne «går i hi» når vinteren kommer. Men vent til våren når hestemarkedene holdes rundt om i landet eller når sommervarmen er kommet og det er «hus i hver busk». Da vil taterfølgene og tatergampene på ny sette sitt «romantiske skjær» på de norske bygdeveger.

Men i år må de ikke få lov til å fare! Hverken den heste- eller arbeidskraft som spilles ved deres «reisens» land og strand rundt fra tidlig på foråret til langt på høsten, har Norge i år råd til å

kaste vrak på! Vi nøkternt tenkende norske germanere må skjære tvers gjennom alt det sentimentalt-romantiske tull misjonsmenneskene har spunnet om ordene: tater, splint, omstreifer, heimløs og sette «vandrefolket» på deres riktige plass: nest etter jødene de største snyltere landet vårt i århundrer har hatt å dra på!

Med sin asosiale innstilling, sitt eget språk, særegne livsvaner (for ikke å si uvaner) og paniske skrekk for særlig arbeid er tateren en hemsko på det arbeidende folk og må uskadeliggjøres.

De bør derfor samles opp etter hvert som de viser seg på de norske landevegene med sine «reisekjærrer» eller sin kramkoffert og sendes til en leir hvor de kunde få lære det som allerede våre forfedre burde ha lært dem, nemlig å arbeide for jøden!

Hvorfor ikke sende dem til et eller annet anlegg like godt med det samme, vil vel enkelte si. Det lar seg dessverre ikke gjennomføre i praksis. På et anlegg forlanger man i dag to ting av arbeids søkeren: håndlag og krefter. Tateren er lovlig unnskyldt, begge disse forutsetninger mangler han — ifølge sin livsførsel — helt. Han må derfor lære. La oss lære ham det i år.

I en innhagnet arbeidsleir — med tilstrekkelig oppsyn — med plass til 500 enslige og et par hundre familier bør taterne no fanges inn for å lære å arbeide. Denne arbeidsleir bør ligge i nærheten av et større veg- eller jernbaneanlegg som leirens mannlige klientell hver dag kan marsjere ut til og arbeide sine 6 timer på. Etter å være kommet heim til leiren igjen hvor de har fått sin middag med tilstrekkelig hvilepause, burde de ha noen timer gymnastikk og undervisning for til slutt å slutte dagen med noen timers matauk på det til leiren hørende gårdsbruk.

Men dette vil jo bli en kostbar affære, vil en vel spørre. Ja, selvfølgelig blir det det. Men hva koster ikke de ca.

Nest etter jødene: I NS-avisa Fritt Ord 23. mars 1943 sammenliknet Frithjof Krag romanifolket med jødene. Kopi fra Riksarkivet/Norsk Misjon Blant Hjemløse

2000 tater landet i dag har staten? Og hvor meget arbeidskraft går ikke til spille?

Med de arbeidslønninger vi i dag har, vilde disse 500 innfangede friske arbeidere lavt regnet (jeg forutsetter at ikke alle kan ta tungarbeid) opptjene 1½ million kroner pr. år. Dette beløp, med fratrekk av litt lomme penger til hver arbeider, vilde gå inn på leirens inntektside, og dette måtte greie seg både til kosthold, administrasjon, forrentning og vakt hold. Klientellet betalte med andre ord selv for opplæringen. Etter hvert som månedene gikk vilde flere og flere av «landevegens trubadurer» ikke bare lære seg til å svinge en hakke og behandle en spade, men også oppdage det for dem ukjente begrep vi kaller for arbeids glede!

Frithjof Krag.

PARTI-NYTT

BERGEN: Møte den 16. februar med kort tale av kretsfører Harald Hope.

NYGARD: Møte den 11. februar med foredrag av U.F. fører Arne Wolf.

KRISTIANSUND: Møte den 13. februar med foredrag av lensmann Grøvdal.

ORKDAL: Møte den 10. januar med foredrag av fylkesfører Rogstad.

STJØRNA: Møte den 11. januar med tale av politifullmektig Klingenberg.

BISPEHAUGEN: Møte den 19. februar med foredrag av lagfører A. Berg.

KVAM: Møte den 2. januar med foredrag av kf. Agnes Assve.

LEVANGER: Møte den 2. januar med foredrag av sokneprest Sandstad.

oslobilder.no

- DET OFFISIELLE NETTSTEDET FOR HISTORISKE BILDER FRA OSLO

BRUK ARKIVENE VÅRE

Oslo byarkiv har tyve kilometer med arkivmateriale tilbake til 1600-tallet. Arkivet er samfunnets hukommelse og Byarkivet ønsker å være byens hukommelse. Hos oss finner du et rikt materiale fra Oslo kommune og virksomheter i Oslo, både offentlige og private.

Arkivene er offentlige og i utgangspunktet tilgjengelige for alle. På vår lesesal kan du selv gjennomgå ulike dokumenter uansett om du er slektsgransker, forsker eller bare nysgjerrig på lokalhistorien. Du vil få hjelp til å finne fram og bruke kildene.

Mange ønsker dokumentasjon om sitt eget liv, såkalt rettighetsdokumentasjon. Det kan være behov for skolepapirer eller dokumentasjon på kontakt med offentlige instanser som barnevern eller sosialkontor. Arkiv som inneholder sensitive opplysninger er klausulert i 60 eller 100 år avhengig av hva slags opplysninger de inneholder. For å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker.

FATTIGVESENETS ARKIV DEL AV «VERDENS HUKOMMELSE»

Verdens dokumentarv utgjør en sentral del av vår felles hukommelse, men den er sårbar.

UNESCOs Memory of the World-program «Verdens hukommelse» har som mandat å beskytte og fremme verdens dokumentarv gjennom vern og tilgang for flest mulige. 8. februar 2012 ble den norske listen med unike historiske dokumenter lansert, og på denne eksklusive lista er arkivet etter Fattigvesenet i Kristiania og Aker.

Kilder fra Fattigvesenet og informasjon om prosjektene «Når endene ikke møtes – Fattigdom før og nå» og multikulturelle arkiver finner du på våre sider:

http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/forskning_og_dokumentasjon/

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

**Kristiania- og Aker fattigvesens arkiv
fra perioden 1832-1930**
• Norges dokumentarv 2012
• **Memory of the World**

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

Byens hukommelse